

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету**

Збірник наукових праць

Випуск

46

СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»

Заснований у 1997 році

Ізмаїл – 2020

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №22509-12409ПР від 01.12.2016

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Головний редактор **Ніколаєв Микола**, доктор історичних наук, незалежний дослідник, Україна
Заступник головного редактора **Циганенко Лілія**, доктор історичних наук, професор

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Арделеану Костянтин доктор історичних наук, професор, Університет «Dunarea de Jos» (Румунія)
Барка Віталій доктор історичних наук, професор, Інститут археології та історії мистецтв (Румунія)
Енаке Джордж доктор історичних наук, Університет «Dunarea de Jos» (Румунія)
Кононенко Валерій доктор історичних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського (Україна)
Кройтору Костін кандидат історичних наук, науковий співробітник Музея Браїли «Карол І» (Румунія)
Морошан Наталя кандидат історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Україна)
Мустяце Сергію кандидат історичних наук, Кишинівський державний педагогічний університет імені І. Крянге (Молдова)
Пасічник Наталя доктор історичних наук, професор, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (Україна)
Петков Петко доктор історичних наук, професор, Великотирнівський університет «Св. Св. Кирило і Мефодій» (Болгарія)
Попа Олександр доктор історичних наук, професор, Академія Румунії, Бухарест (Румунія)

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Історичні науки». Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Вип. 46. 174 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 1 від 27.08.2020 р.)

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та наукометричних базах даних:

Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); ResearchBib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services

UNICHECK

Тексти публікацій були перевірені за допомогою системи пошуку ознак плагіату Unicheck в рамках проекту підтримки наукових університетських видань.

© Ізмаїльський державний гуманітарний університет, 2020

© Автори статей, 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

Scientific Bulletin

IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES

Collection of scientific works

Edition

46

SECTION «HISTORICAL SCIENCES»

Established in 1997

Izmail – 2020

**Certificate of state registration of printed mass media
KB series №22509-12409ПП (01.12.2016).**

Organizing Team

- Chairman** **Mykola Nikolayev**, Doctor of Historical Sciences, Independent Researcher, Ukraine
Co-Chairman **Lilia Tsyganenko**, Doctor of Historical sciences, Professor

Organizing Committee

- Ardeleanu Constantin** Doctor of Historical Sciences, Professor, Dunarea de Jos University (Romania)
Barca Vitaliy Doctor of Historical Sciences, Professor, Institute of Archeology and Art History (Romania)
Enache George Doctor of Historical Sciences, University «Dunarea de Jos» (Romania)
Croitoru Costin PhD of Historical Sciences, Researcher at the Carol I Museum in Braila (Romania)
Kononenko Valeriy Doctor of Historical Sciences, Professor, Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University (Ukraine)
Moroshan Natalia PhD of Historical Sciences, Izmail State University of Humanities (Ukraine)
Musteata Sergiu PhD of Historical Sciences, «Ion Creanga» State Pedagogical University, Chisinau (Moldova)
Pasichnyk Natalia Doctor of Historical Sciences, Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (Ukraine)
Petkov Petko Doctor of Historical Sciences, Professor, University of Velikotyrnovo «St. st. Kiyil and Methodius» (Bulgaria)
Popa Alexander Doctor of Historical Sciences, Professor, Academy of Romania, Bucharest (Romania)

Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities: collection of scientific works. Section «Historical Sciences». Izmail : RVB IDGU, 2020. Ed. 46. 174 p.

**Recommended for publication by the Academic Council of Izmail State University of Humanities
(protocol № 1, 27.08.2020)**

*The collection is registered in the international directories of periodicals
and scientometric databases:*

*Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and
Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services*

*The texts of the publications were verified using the Unicheck plagiarism signs search system as part of
the project to support academic university publications..*

UNICHECK

© Izmail State University of
Humanities, 2020

© The authors of articles,
2020

ЗМІСТ

<i>СТАТТІ</i>	
Акчебаш А. Гавриїл Музическу – легенда хорового мистецтва.....	7
Бафасєв М. Ефективне залучення інвестицій в економіку як гарантія активізації підприємницької діяльності в Республіці Узбекистан.....	14
Башли М. Олександр Федорович Маньковський – лікар, вчений, інтелектуал.....	20
Берестецька О. Освітня сфера Придунав'я: зміст, структура, проблеми.....	29
Гончарова Н. Зворотний зв'язок як фактор підвищення якості підготовки здобувачів вищої історичної освіти.....	42
Градинар Г. Колективізація в Придунав'ї (1940-1953 рр.): використання мультимедійних презентацій в шкільному курсі «Історія рідного краю».....	51
Дакі М. Опір інтелігенції румунізації навчальних закладів Південної Бессарабії (1918-1940 рр.).....	69
Дроздов В. Чисельність молдовського населення придунайських міст у першій половині XIX ст.....	67
Єрич Т. Бессарабська плеяда представників філологічної науки (XIX – XX ст.)	77
Кольцун Н. Оніми Придунав'я як маркери регіональної історії та ландшафту.....	86
Кройтору К., Гелецький І. Перші музейні ініціативи (Галацький повіт, Нижній Дунай) (<i>рум.</i>).....	95
Михайлов О. Дослідницькі переваги усної історії.....	111
Морошан Н. Благодійна діяльність бессарабських дворян під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст.: джерелознавчий аспект.....	116
Сафаралієв Б., Абдулаєв К. Народні-календарні свята як частина етнопедагогіки у таджиків Східної Бухари.....	126
Татаринів І. Використання графічних реконструкцій на заняттях з історії українського війська.....	137
Церковна В. Ізмаїл театральний в 1946-1960-ті роки (за матеріалами місцевого архіву).....	144
Цокур О., Бойчев І. Міжетнічна толерантність студентів як соціально значущий результат виховної діяльності закладу вищої освіти в умовах розвитку поліетнічності.....	152
Юлдашева М. Розвиток толерантності в історії східної культури.....	158
<i>РЕЦЕНЗІЇ</i>	
Стаматі Ю. Щодо радіографії російського ліберального руху: Guillaume Sauvé, <i>Subir la victoire. Essor et chute de l'intelligentsia libérale en Russie (1987-1993)</i> , Montréal : Les Presses de l'Université de Montréal, 2019, с. 394 [Ti, що зазнали перемогу. Зліт і падіння ліберальної інтелігенції в Росії (1987-1993)].....	167

CONTENT

<i>ARTICLES</i>	
Akchebash A. Gavriil Musicescu – legend of choral art.....	7
Bafayev M. Effective attraction of investments in the economy as a guarantee of intensification of entrepreneurial activity in the Republic of Uzbekistan.....	14
Bashly M. Oleksandr Fedorovych Mankovsky – doctor, scientist, intellectual.....	20
Berestetska O. Educational sphere of the Danube region: content, structure, problems	29
Goncharova N. Feedback as a factor in improving the quality of higher historical education.....	42
Hradynar H. Collectivization in the Danube (1940-1953): use of multimedia presentations in the school course «History of the native land».....	51
Daki M. Resistance of the Southern Bessarabia intelligentsia to the romanization of educational institutions (1918-1940).....	69
Drozdov V. The Moldovan population of the Danube cities in the first half of the 19th century.....	67
Yerych T. Bessarabian Pleiad Of Representatives Of Philological Science (XIX – XX centuries).....	77
Koltsun N. They Are The Danube As Markers Of The Regional Landscape.....	86
Croitoru C., Ghelețchi I. Some landmarks regarding the first museological initiatives on the lower danube. I. Galati area.....	95
Mikhailov A. Research benefits of oral history.....	111
Moroshan N. Charitable activity of Bessarabian nobles during military conflicts mid XIX – early XX century: source aspect.....	116
Safaraliev B., Abdullaiev K. Folk Calendar Holidays As A Part Of Ethnopedagogy In The Tajiks Of Eastern Bukhara.....	126
Tatarynov I. The use of graphic reconstructions in classes on the history of the ukrainian army.....	137
Tserkovna V. Izmail theaters in 1946-1960 (on the materials of the local archive)	144
Tsokur O., Boychev I. The inter-ethnic tolerance training of students as a socially-significant educational result at a higher educational institution under the conditions of the poly-ethnic development.....	152
Yuldasheva M. Development of tolerance in the history of eastern culture.....	158
<i>REVIEWS</i>	
Stamati Yu. On the radiography of the Russian liberal movement: Guillaume Sauvé, <i>Subir la victoire. Essor et chute de l'intelligentsia libérale en Russie (1987-1993)</i> , Montreal: Les Presses de l'Université de Montréal, 2019, p. 394 [<i>Those who won. The rise and fall of the liberal intelligentsia in Russia (1987-1993)</i>].....	167

СТАТТІ

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-1
УДК 783.8(498)

Альона АКЧЕБАШ*

ГАВРИЇЛ МУЗИЧЕСКУ – ЛЕГЕНДА ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА

Гавриїл Музическу один з найкращих майстрів хорового мистецтва. Життєвий і творчий шлях митця тісно пов'язаний з Південною Бессарабією, де його муза знайшла чисті джерела національної історії, християнської цінності та любові до рідного краю, до його пісенно-музичного надбання.

Гавриїл Вакулович був музикантом високої підготовки, який не тільки талановито аранжував румунський фольклор, але й проник і розкрив суть його скарбів. Талановито поєднуючи в собі якості глибокого науковця-дослідника і педагога, справжнього вчителя і вихователя молоді, Гавриїл Музическу розгорнув виняткову творчу діяльність з метою вдосконалення естетичних цінностей та музичного виховання. Він зумів здійснити своєрідний мистецький переворот у церковній музиці, вперше увівши до хору жіночі голоси.

Музическу мав видатні заслуги в галузі підготовки кадрів. Суворо вимогливий, і в той же час по-батьківському добросердечний, Гавриїл Вакулович щедро передавав свій науковий досвід нинішньому поколінню майстрів хорової справи. Свою любов до музики, фольклору та мистецтва Гавриїл Музическу зумів передати своїм донькам Софії та Флоріці і онукам Іонелу та Олескандру Теодоряну. В історії хорового мистецтва Румунії Гавриїл Музическу назавжди залишиться кращим диригентом і керівником одного з найбільших хорових ансамблів – Ясського митрополичого хору.

Ключова слова: хор Митрополії, собор, консерваторія, хорова музика, духовна семінарія.

Південна Бессарабія – земля багата та щедра на таланти, а особливо – мистецькі. Внесок багатьох таких людей у розвиток українського та світового мистецтва – неоціненний. Одним з яскравих прикладів є музикант високої підготовки, диригент і талановитий керівник Ясського митрополичого хору Гавриїл Вакулович Музическу. Його музичні твори свого часу стали справжньою революцією та досі є прикладом наслідування нинішнього покоління майстрів хорової справи.

Мистецька постать Гавриїла Вакуловича символізує собою цілу епоху в історії хорового мистецтва Румунії, України та Росії. Його педагогічна діяльність

* Акчебаш А., викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: alionaakchebach@gmail.com

сприяла формуванню цілого виконавського пласту в хорovому мистецтві багатьох країн. Під впливом його творчої особистості виросло декілька поколінь диригентів-хормейстерів, сформувалася виконавська манера багатьох хорovих колективів.

Протягом багатьох років музикознавці та історики вивчали творчій та публіцистичний спадок Музическу. Для дослідження обраної теми найбільш інформативними стали документи, що зберігаються в фондах КУ Ізмаїльський архів (Україна) і державних архівах міст Ясси та Бухарест (Румунія). Серед них вагомe місце займають матеріали, пов'язані з постаттю єпископа Нижнедунайської єпархії Мельхіседека (Стефанеску).

На привеликий жаль, до цього часу в Україні немає жодної наукової праці про життя та діяльності Гавриїла Музическу. Окремі відомості знаходимо в регіональній публіцистиці. В більшій мірі діяльність Г. Музическу висвітлюється в Румунії, Молдові та частково в Росії.

Майбутній митець народився 20 березня 1847 року в місті Ізмаїл, в родині Музиченко Вакула Онісімовича та Музиченко Варвари Данилівни¹.

Саме в цьому мальовничому куточку південної Бессарабії, Г. Музическу з раннього дитинства перейняв від свого батька високі християнські цінності та любов до рідного краю, до його пісенно-музичного фольклору². Про дитинство Гавриїла Музическу відомо небагато «був жвавим, досить здібним і товариським хлопчиком»³. Навчався у початковій школі рідного міста, вирізнявся музичним талантом та чітким альт-голосом.

За ініціативи батька почав співати в церковному хорі, який очолював талановитий педагог Симіон Вігурзінський⁴. В складі цього музичного колективу Гавриїл виступав в духовній семінарії містечка Хушь Ясського повіту: «Диригент, також чудовий бас, приїхав до Ясс разом із двома сопрано, альт і тенор. Завдяки своєму співу, постановці голосу та професійній підготовці вони надовго запам'яталися місцевим, а їх інтерпретація духовної пісні стала взірцем для майбутніх хористів Ясс»⁵.

Протягом 1860-1864 рр. Г. Музическу навчається в Хушській духовній семінарії. Саме тут, його особливо приваблює хорова музика, яка була важливою складовою підготовки майбутніх служителів церкви. Навчався юнак з великим задоволенням і старанністю. Набагато випередивши за рівнем підготовки однокурсників, він став гордістю своїх наставників – Іоанна Северина та Миколи Ройя. За їх ініціативи, наказом №176 Хушської духовної семінарії «молодого Гавриїла Музическу було призначено «викладачем і бібліотекарем семінарії»⁶. На цій посаді він працював недовго, адже у листопаді 1864 р. перебрався до Ясс, для продовження навчання в консерваторії.

¹ Arhivele Statului din Iasi. Fondul Conservatorului Iasi. Dosar nr. 1/1864-1869, f. 315. 40 p.; Dosar nr. 22/1903, f. 412, f. 412-413; 416-417.

² Axionova L. (1960) Gavriil Musicescu: Viața și Opera. Chișinău: Editura de Stat Cartea moldovenească. 83 p.

³ Axionova L. (1960) Gavriil Musicescu: Viața și Opera. Chișinău: Editura de Stat Cartea moldovenească. 83 p.

⁴ Cosma V. (1970) Muzicieni români: compozitori si muzicologi. Bucuresti: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor. 473 p.

⁵ Breazul G. (1966) Pagini din istoria muzicii românești, vol. I. Bucuresti: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R. 596 p.

⁶ Breazul G. (1962) Gavriil Musicescu. Schiță monografică. București: Editura Muzicală. 204 p.

Перша спроба вступити до Яської консерваторії закінчилась невдачею. *Вирішити проблему вдалось* професору консерваторії Густаву Вагнеру⁷, який почувши імпровізацію у виконанні Гавриїла, наполіг на прийомі Музическу в консерваторію поза конкурсом. Згодом мудрий викладач два роки навчав і опікував свого протеже, пророкуючи йому велике майбутнє. Своєю подальшою працею Гавриїл не лише повністю виправдав надану йому довіру, а й перевершив найсміливіші очікування своїх наставників. Музическу пройшов курси навчання по класах П. Мезетті (теорія), Г. Вагнера (скрипка) і Дж. Т. Бураді (диригентсько-хорової).

Кращий студент консерваторії Г. Музическу, викладав у музичній школі й співав у хорі Митрополії (керівник Теодор Бурада) та Національного театру⁸. Перед рідкісним талантом вихідця з нашого краю відчинялися двері найпрестижніших закладів Румунії; йому надходять цікаві пропозиції, однак туга за батьківщиною змушує Гавриїла повернутися додому.

Після багатьох років теоретичної підготовки, у 1866 р. Музическу повертається в Ізмаїл. Його повернення у рідне місто не було випадковим, адже сталося це за ініціативи колишнього ректора Хушської духовної семінарії єпископа Нижнедунайської єпархії Мельхіседека (Стефанеску), який добре запам'ятав *сумлінну працю*, високий професіоналізм, відповідальність та *наполегливість* юного семінариста під час навчання в Хуші.

Для єпископа, який був пристрасним збирачем фольклору та закоханим у музику, такий талант не міг залишитися непоміченим. На момент заснування семінарії в Ізмаїлі Г. Музическу ще навчався в Яській консерваторії. В державному архіві міста Ясси зберігаються дві заяви Гавриїла Музическу про *участь у конкурсі* на зайняття *посади* керівника музичної кафедри Ізмаїльської духовної семінарії. Обидва документа подані на ім'я «членів Музичного комітету міста Ясси»⁹. У жовтні 1866 р. молодий, *сповнений сил та енергії* випускник консерваторії приступає до своїх обов'язків. Завдяки наполегливій та самовідданій праці, за досить стислий термін Музическу вдається організувати хор з учнів-семінаристів.

У 1869 р. зі словами *подяки до диригента та учасників хору* звернувся у своїй роботі румунський історик В. А. Урека: «Ті, хто знають, які труднощі та перешкоди стояли (та будуть стояти) на шляху розвитку вокальної музики до моменту її введення в церквах країни, та шкодує про знищення багатьох хорів через брак коштів, завжди з повагою будуть ставитись до людей, які борються за відродження та збереження національних традицій хорового мистецтва. Серед них, зокрема, видатний єпископ Нижнедунайської єпархії П. С. Мелхіседек (один Бог знає, скільком людям він допоміг та продовжує допомагати, єпископ сприяв виданню багатьох літературних творів, які коштували йому великих сум); фінансово підтримував та продовжує підтримувати в місті Ізмаїл досконалий та професійний церковний хор. Керівником цього хору є гарний учитель, який має багато заслуг, і є справжнім професіоналом. Пан Музическу є магістром співу в

⁷ Arhivele Statului din Iasi. Fondul Conservatorului Iasi. Dosar nr. 1/1864-1869, f. 315. 40 p.; Dosar nr. 22/1903, f. 412, f. 412-413; 416-417

⁸ Axionova L. (1960) Gavriil Musicescu: Viața și Opera. Chișinău: Editura de Stat Cartea moldovenească. 83 p.

⁹ Arhivele Statului Iași. Fond Academia de muzică. Dosar 3/1866, f. 67 r (cererea din 7 mai) și f. 229 r (cererea din 26 aprilie).

Ізмаїльській семінарії, веде без будь-якої винагороди протягом багатьох років хор Свято-Покровського кафедрального собору»¹⁰.

Творча активність Г. Музическу протягом ізмаїльського періоду досить висока, в ній усталюються риси зрілого композиторського стилю митця: тяжіння до церковної музики та стале зацікавлення українським, російським (старообрядницьким), болгарським і гагаузьким фольклором. Він починає писати духовну музику, зокрема, оригінальні концерти для архієрейського хору в Ізмаїлі. В 1869 р. були видані його перші твори з передмовою самого Мелхіседека¹¹. Слід зазначити, що з самого початку своєї діяльності, Музическу спирався на потужну підтримку свого *духівника*, який мав величезний вплив на розвиток загальної музичної культури та світогляду молодого музиканта.

Визначальною в сенсі творчого пошуку свого самовираження стало знайомство Музическу з привезеними з Петербурга книгами з теорії музики та партитурами хорових творів відомих композиторів того часу – М. Балакірева, Н. Римського-Корсакова, В. Ребікова.

Особливу увагу Г. Музическу звертає на діяльність російського композитора, педагога та музикального теоретика Йосифа К. Гунке, з яким протягом 1864 р. веде переписку¹².

В одному з листів, адресованих єпископу Мельхіседеку, Гавриїл пише: «Для того щоб було легше писати і стати більш впевненим в собі, мені необхідні додаткові знання і багато музичної практики. Отримати це я зможу тільки в Петербурзі або Москві». Мельхіседек реагує на це прохання і переконує російського консула в Ізмаїлі Павла Романенко клопотати перед директором Придворної співацької капели прийняти музиканта на казенний рахунок¹³. Після прослуховування його зараховують до капели та до Петербурзької консерваторії.

Під час навчання в Петербурзі, Музическу отримав можливість ближче познайомитися з музичним життям Російської імперії. Він отримав доступ до унікальних творів відомих композиторів Дмитра Бортнянського та Гавриїла Ламакіна, роботи останнього увійдуть до репертуару Гавриїла Вакуловича, як тільки він повернеться до Румунії.

По завершенні консерваторії Музическу запропонували залишитися при царському дворі і зайняти пост диригента кафедральної капели Ісаакіївського собору – межа бажань будь-якого російського музиканта того часу! На превеликий подив багатьох, Музиченко відмовляється і повертається в Ізмаїл.

У 1872 р. Гавриїл Вакулович виїжджає до Румунії. На той момент йому виповнилося лише 25 років, однак, не зважаючи на вік, він був призначений на посаду керівника кафедри теорії музики Ясської консерваторії – одного з провідних музичних навчальних закладів країни. З 1876 р. Музическу став незмінним керівником хору Ясської митрополії.

Відтоді розпочався надзвичайно насичений творчий період митця. За два наступні десятиліття усі його таланти розквітали. У відповідь на заклик класика румунської літератури Васіле Александрі до Академії наук збирати й

¹⁰ Urechia V. A. (1891) Istoria românilor. T.1-13. București: Carol Göbl.; Thoma Basilescu. 1891-1902. T.1. 604p.

¹¹ Urechia V. A. (1883) Opere complete. seria E. tomul I. editia a II-a. 426 p.

¹² Cosma V. (1970) Muzicienii români: compozitori si muzicologi. Bucuresti: Lexicon. Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor. 473 p.

¹³ Teologia (2007) XI. nr. 1. Editura Universității «Aurel Vlaicu» A R A D 107 p.

популяризувати фольклор, композитор публікує низку статей, організовує конкурси на найповніше зібрання народних пісень. Його збірник «12 національних мелодій», записаних, гармонізованих і аранжованих для змішаного хору і фортепіано» було відзначено на Паризькій всесвітній виставці 1889 р. Золотою й Срібною медалями.

Твори диригента видавали великими тиражами, їх виконували найкращі колективи планети. Музическу проводив щорічні конференції для вчителів, видав «Практичний курс хорової музики для середніх шкіл», брав участь у підготовці шкільних підручників.

У 1898 р. сталася нова зустріч Музическу з батьківщиною. Цього року хор Яської митрополії, після повернення з турне по європейським країнам, побував в Києві, Одесі та Кишиневі. Концерти, що відбулися в залах благородних зборів, пройшли з великим успіхом. У відповідь на гарячий прийом після одного з концертів музикант сказав: «Я приїхав до вас не лише як артист, концертмейстер і диригент. Я приїхав і як вдячний син тих місць, де з'явився на світ»¹⁴.

Що стосується особистого життя Музическу, то інформація дуже розрізнена. Дата його шлюбу невідома, припускається, що це відбулося між 1866 і 1871 рр. В своєму листі від 23 грудня 1871 р. з Санкт-Петербургу до пана Мандінеску, Гавриїл Вакулович згадує свою дружину Стефаніду (Стефанія Фетова). *Разом із дружиною вони виховували шість дітей – Соню, Софію, Валентину, Флорі, Жужу та Миколая*¹⁵. До сьогоднішнього дня не має достовірної інформації стосовно його старшої доньки Соні. Скоріш за все, у дівчинки з *дитинства* були проблеми зі здоров'ям і вона рано померла.

Страшною втратою для Гавриїла Музическо стала смерть дружини 22 вересня 1898 р.¹⁶. Після її смерті він неодноразово говорив про ідею стати ченцем – цьому протистояли діти.

Про Гавриїла Вакулович Музическу – відомого диригент і талановитого керівника багато писали відомі музикознавці, журналісти, історики. Однак про нього, як дуже гарного батька та найкращого в світі дідуся, писали Олександр та Іонел Теодоряну. О. Теодоряну так описував свого діда: «Він був високим, струнким та красивим, завжди носив бороду, але коли гнівався його борода та вуса наче збиралися в пучок, його було чутно задалегідь, страшно ставало *всім*. Але ми любили його, бо він був дуже хорошим»¹⁷.

Описував маестро і його онук Іонел: «Дідусь Гавриїл ставав наче повітряний змії коли керував хором, з високо піднятою бровою та сильним голосом він рухав пальцями наче блискавка. Ніхто не смів *суперечити йому*. Відчувалось, що навіть у дорослих, волохатих чоловіків із сильним голосом коліна пом'якшуються під бурхливим оком диригента. Але коли він брав на руки онуків, віддавши їм свою колючу як гілки бороду – дідусь Гавриїл залишався лише рідним дідусем»¹⁸.

Свою любов до музики Гавриїл Музическу зумів передати своїм донькам Софії та Флоріці. Вони обидві вивчали фортепіано, про що свідчить листування

¹⁴ Teologia (2007) XI. nr. 1. Editura Universităţii «Aurel Vlaicu» A R A D. 107 p.

¹⁵ Biblioteca Centrală Universitară «Mihai Eminescu» Iaşi. ARH 38(14). Scrisoare din 30 iunie 1881. URL: <http://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/561>

¹⁶ Breazul G. (1966) Pagini din istoria muzicii româneşti. Vol. I. Bucureşti: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R. 596 p.

¹⁷ Teodoreanu Al. O. (1954) O întâmplare veche. în Biserica Ortodoxă Română. An LXXII. Nr. 1. 394 p

¹⁸ Teodoreanu I. (1983) Masa umbrelor. Editura Junimea. 405 p

Гавриїла зі своїм товаришем Мандінеску, в якому він пише про їх результати на іспитах в консерваторію.

Пізніше, Софія Теодореану буде викладати фортепіано в Ясській консерваторії, а Флоріка Музическу, яка була викладачем в Бухарестській консерваторії, вважається засновницею Румунської школи піаніно.

Грудень 1903 р. видався для Румунії надзвичайно холодним та суворим. Але міністр освіти, який стояв з непокритою головою біля входу в будівлю уряду, не відчував морозу. Термінова телеграма від делегата Ясської консерваторії Ауреску увібрала скорботу багатьох людей: «... сьогодні о другій годині дня Гавриїл Музическу, директор консерваторії, пішов з життя. Просимо скасувати заняття протягом трьох днів і дозволити встановити труну з тілом покійного в Великому залі консерваторії. Музическу, який своїм мистецтвом, самовідданістю і працею зробив честь нашій країні, помер на своєму посту ...»¹⁹. Гавриїла Музическу поховали на кладовищі Етернітате в Яссах.

Так закінчилась ціла епоха нашого земляка Гавриїла Валуківича Музическу, найкращого майстра хорового мистецтва, виняткового педагога, музиканта високої підготовки, диригента і талановитого керівника одного з найбільших хорових ансамблів, що діяв на території Румунії – Ясського митрополичого хору. Однак пам'ять про нього жива. Для талановитих людей забуття немає, його просто не існує, адже жива людська пам'ять, живі теплі і щирі спогади.

Література:

Arhivele Statului din Iasi. Fondul Conservatorului Iasi. Dosar nr. 1/1864-1869, f. 315. 40 p.; Dosar nr. 22/1903, f. 412, f. 412-413; 416-417.

Arhivele Statului Iași. Fond Academia de muzică. Dosar 3/1866, f. 67 r (cererea din 7 mai) și f. 229 r (cererea din 26 aprilie).

Axionova L. (1960) Gavriil Musicescu: Viața și Opera. Chișinău: Editura de Stat Cartea moldovenească. 83 p.

Biblioteca Centrală Universitară «Mihai Eminescu» Iași. ARH 38(14). Scrisoare din 30 iunie 1881. URL: <http://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/561>

Breazul G. (1966) Pagini din istoria muzicii românești. vol. I. București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R. 596 p.

Breazul G. (1962) Gavriil Musicescu. Schiță monografică. București: Editura Muzicală. 204 p.

Cosma V. (1970) Muzicienii români: compozitori și muzicologi. București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor. 473 p.

Komunalna Ustanova «Izmailskyi arkhiv» F. 325 op.1. spr.5 Metrychna knyha sviatomykolaiivskoi tserkvy za 1847 r. 181

Teologia (2007) XI. nr. 1. Editura Universității «Aurel Vlaicu» A R A D 107 p.

Teodoreanu Al. O. (1954) O întâmplare veche, în Biserica Ortodoxă Română. An LXXII, Nr. 1. 394 p

Teodoreanu I. (1983) Masa umbrelor. Editura Junimea. 405 p.

Urechia V. A. (1891) Istoria românilor. T.1-13. București: Carol Göbl.; Thoma Basilescu. 1891-1902. T.1. 604 p.

Urechia V. A. (1883) Opere complete, seria E, tomul I. editia a II-a. 426 p.

¹⁹ Arhivele Statului din Iasi. Fondul Conservatorului Iasi. Dosar nr. 1/1864-1869, f. 315. 40 p.; Dosar nr. 22/1903, f. 412, f. 412-413; 416-417.

Akchebash A. Gavriil Musicescu Is The Legend Of Choral Art

Gavriil Musicescu is one of the best masters of choral art. The artist's life and creative career are closely connected with Southern Bessarabia, where his muse found pure sources of the national history, Christian values and love of his native land and of his musical heritage.

Gavriil Vakulovych was a highly trained musician, who not only skilfully arranged Romanian folklore, but also penetrated and revealed the essence of its treasures.

Perfectly combining the qualities of a profound researcher and an education specialist, a true teacher and an educator of youth, Gavriil Musicescu developed an exceptional creative activity in order to improve aesthetic values and music education. He managed to make a kind of artistic revolution in church music, for the first time introducing female voices into the choir.

Musicescu had outstanding achievements in the field of training. Gavriil Vakulovych was strictly demanding and at the same time paternally kind. He generously passed on his scientific experience to the current generation of masters of choral art.

Gavriil Musicescu managed to share his love of music, folklore and art with his daughters Sofiia and Floritsa and grandchildren Ionel and Oleskandru Teodorianu.

In the history of Romanian choral art, Gavriil Musicescu will forever remain the best conductor and leader of one of the largest choral ensembles «The Metropolitan Choir of Jassy».

Key words: *Metropolitan Choir, cathedral, conservatory, choral music, spiritual seminary.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-2
УДК 330.34

Муҳиддин БАФАЕВ*

ЭФФЕКТИВНОЕ ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ КАК ГАРАНТИЯ АКТИВИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Иностранные инвестиции, соединяясь с национальными природными производственными и трудовыми ресурсами, создают высокий совокупный эффект при внедрении прогрессивных технологий, современных методов управления и организации производства, более активном вовлечении в хозяйственный оборот местных, зачастую ранее неиспользованных богатств. Иностранные инвесторы не только вкладывают свои средства в национальные предприятия, реконструируют и технически перевооружают их, но и открывают доступ к мировым рынкам сбыта, что улучшает адаптацию хозяйствующих субъектов к цивилизованным рыночным отношениям, помогая поднять их производственную и финансово-хозяйственную деятельность до соответствующих мировых стандартов. Поэтому стимулирование иностранных инвестиций, повышение эффективности их использования обуславливают и необходимость сохранить и улучшить благоприятные условия и преференциальный рынок в республике.

Ключевые слова: инвестиция, инвестор, экономика, Узбекистан, благоприятные условия, гарантийные меры, высокий эффект, рисковый капитал, реформы.

Мировой опыт достаточно убедительно показывает, что привлечение и использование иностранных инвестиций способствует развитию экономики и служит мощным стимулом социально-экономических реформ. Мысль о том, что инвестиции являются двигателем экономики, обеспечивающим ее движение вперед, – это аксиома любой экономической теории. Каждое государство должно прилагать усилия для привлечения в первую очередь в сферу материального производства как отечественных, так и иностранных инвесторов. С этой целью разрабатывается и реализуется определенная инвестиционная политика, формируется соответствующий инвестиционный климат¹.

Сегодня стало очевидно, что необходимым условием устойчивого развития республики является высокая инвестиционная активность, которая достигается за счет привлечения и эффективного использования внутренних и внешних ресурсов. Дальнейшая либерализация экономики, расширение экономических свобод хозяйствующих субъектов и масштабов частной собственности во всех сферах народного хозяйства, укрепление международных экономических связей

* Бафаев М., преподаватель, Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами, E-mail: ped_mahorat@inbox.ru;

¹ Kurpayanidi K.I, Tolibov I.S (2018) Modern state and the priority directions of further development of economy of Uzbekistan in the conditions of globalization. *ISJ Theoretical & Applied Science*. № 10 (54): 176-185.

стимулируют успешное осуществление деятельности по привлечению и использованию иностранных инвестиций.

Инвестиции дифференцируются по самым различным признакам: выделяют чистые, связанные с необходимостью увеличения основного капитала, и валовые, обусловленные требованиями возмещения износа основных фондов. Кроме этого, инвестиции могут быть разными в зависимости от объектов приложения. Объектами для инвестирования могут быть: имущество, финансовые инструменты, нематериальные ценности. С точки зрения направленности действий инвестиции подразделяются на: замену, расширение, рационализацию, обновление состава фондов и т.п. В зависимости от целей и связанных с ними рисков инвестиции могут быть венчурные (рисковые) прямые, портфельные и аннуитет. Формой венчурного капитала является выпуск новых акций, производимых в новых сферах деятельности, связанных с большим риском. Рисковый капитал сочетает в себя различные формы приложения капитала – ссудного, акционерного, предпринимательского.

Прямые инвестиции представляют собой вложения в уставный капитал экономического субъекта с целью извлечения дохода и получения прав на участие в управлении данным хозяйствующим субъектом. Портфельные инвестиции – это совокупность собранных воедино различных ценностей, служащих для достижения инвестором конкретной цели. Аннуитет – инвестиции, приносящие инвестору определенный доход через регулярные промежутки времени.

С точки зрения субъектов инвестирования различают частные инвестиции, осуществляемые за счет собственного частного капитала, займов (включая облигационные), а также привлеченного капитала; и государственные инвестиции, реализуемые за счет бюджетных ассигнований, долгосрочных ссуд и других привлеченных ресурсов. В зависимости от отношения к коммерческому риску всех субъектов, производящих какие-либо вложения, можно разделить на инвесторов, предпринимателей, спекулянтов и игроков. Инвестор, вкладывая капитал, заинтересован в предельной минимизации риска, предприниматель учитывает возможность риска, спекулянт – готов идти на определенный, заранее рассчитанный риск, а игрок готов идти на любой риск.

Если рассматривать инвестиции в свете категории стоимости, то можно сказать, что на уровне предприятий они направлены на увеличение стоимости имущества собственника, а на уровне акционерных обществ – на увеличение стоимости доли в акционерной собственности. Иначе говоря, в любом случае целью инвестиций является капитализация стоимости и осуществление накоплений.

Однако в отличие от различных форм капитала (ссудного, акционерного, предпринимательского) инвестиции направлены на минимизацию риска потерь, хотя и связываются с определенными рисками.

Таким образом, инвестиции представляют собой связывание капитала в определенный процесс на определенное время с целью сохранения его настоящей стоимости или приумножения ее в будущем. Инвестиции – это, по сути, отказ от современного потребления с целью накопления в счет будущих потреблений.

Одной из ключевых задач, стоящих сегодня перед Узбекистаном является осуществление стабильно высокого роста национальной экономики, привлечение инвестиций в регионы, максимальная активизация предпринимательской деятельности среди населения. Как известно, необходимым условием для этого

является создание благоприятного инвестиционного климата. С этой целью в стране осуществляется целый ряд реформ, направленных на упрощение процедур, сокращение сроков оформления документов и их количества. За годы независимости в Республике Узбекистан создан благоприятный инвестиционный климат, внедрены широкие система правовые гарантии и льготы для иностранных инвесторов, разработана целостная система мер по стимулированию деятельности предприятий с иностранными инвестициями. Благоприятный инвестиционный климат является необходимым условием для осуществления стабильно высокого развития экономики, привлечения инвестиций в регионы и отрасли, активизации предпринимательской деятельности.

Инвестиции являются одной из наиболее сложных и динамичных сфер с точки зрения правового регулирования в современной экономике. В частности, правовое обеспечение инвестиционной деятельности в регионах Республики Узбекистан имеет большое значение для создания условия их социально-экономического развития и повышения уровня жизни населения. Законодательная деятельность должна выступать одним из инструментов инвестиционной стратегии регионов, являющейся базой улучшения инвестиционного климата региона².

В этой связи, инициативная роль представительной власти в лице Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан, который представляет интересы регионов, в отличие от Законодательной Палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан, должна повышаться для обеспечения интересов и специфики каждого региона страны, особенно во время разработки предложений по совершенствованию правовой базы инвестиционной деятельности. В соответствии со Стратегией действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 гг.³, как отмечает Президент Узбекистана Ш. М. Мирзиёев в своем послании парламенту страны 2 декабря 2017 года: «Серьезной проблемой остается устаревшая система управления в экономике, неактивное внедрение инновационных идей. Также препятствием на пути экономического развития является отставание в технологическом плане. Более того, развитие экономики тормозят допущенные серьезные просчеты в определении и реализации перспективных крупных проектов, нерациональное направление иностранных кредитов»⁴. Для дальнейшего развития и улучшения инвестиционного климата Республики Узбекистан был принят Закон «Об иностранных инвестициях». Основными задачами этого Закона являются: содействие развитию экономики Республики Узбекистан и ее интеграции в мировую экономическую систему путем стимулирования притока иностранных инвестиций; привлечение и рациональное использование иностранных финансовых, материальных, интеллектуальных и других ресурсов, современных зарубежных технологий и управленческого опыта⁵.

Также нужно отметить, что для привлечения и увеличения иностранных

² Курпаяниди К. И. (2018) Пути активизации внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан в условиях глобализации. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. № 6 (32).

³ О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 г., № УП-4947. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017.

⁴ Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. 22 декабря 2017 год. URL: <http://uza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeev-23-12-2017>

⁵ (1998) Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. № 5-6. С. 91; 1999. № 9. С. 229.

инвестиции в стране играют роль следующие факторы: политическая стабильность, наличие равных возможностей для представителей более 100 наций и народностей, проживающих в Узбекистане.

Системные преобразования, проводимые государством в социально-экономической сфере, позволяют каждому человеку и хозяйствующему субъекту полностью раскрыть свои возможности.

Устойчивые темпы развития национальной экономики. В первые годы независимости Узбекистан, в отличие от большинства стран, выбрал собственный путь перехода к рыночной экономике, признанный в мире как узбекская модель, в результате её последовательной реализации смог избежать резкого сокращения объёмов производства и уровня жизни населения, а также чрезмерных внешних и внутренних долгов⁶.

Географическое и геополитическое расположение. Узбекистан располагается на перекрёстке Центральной Азии, поэтому он является страной, обладающей удобным транспортным коридором для установления эффективных региональных связей и сотрудничества, участия в региональных и транснациональных проектах⁷.

Наличие развитой инфраструктуры. В нашей стране хорошо развиваются железнодорожные, автомобильные дороги и воздушные пути, являющиеся важной составной частью транспортной инфраструктуры. Но инфраструктура во многих регионах страны не соответствует требованиям иностранных инвесторов.

Благоприятная налоговая и таможенная политика. Для инвесторов, вводящих иностранные инвестиции в экономику Узбекистана, предусмотрен ряд льгот и преференций, их гарантия обеспечена законом⁸.

Наличие рабочей силы, обладающей высоким потенциалом. Чтобы кардинально изменить ситуацию, товаропроизводители и собственники капиталов должны наряду с детальным изучением рыночной конъюнктуры, изысканием внутренних резервов для снижения себестоимости продукции, разрабатывать собственную инновационно-инвестиционную программу с конкретными предложениями, адресованными как потенциальным иностранным инвесторам, так и отечественным кредитно-инвестиционным институтам⁹.

Безусловно, большой экономический интерес для развития инновационного процесса представляют зарубежные инвестиции, привлечению которых может способствовать предоставление относительно дешевой, но квалифицированной рабочей силы и стабильного рынка сбыта в Узбекистане. Но для этого необходимо усилить реальные гарантии сохранности и возврата иностранных кредитов и инвестиций, которые будут обеспечиваться отечественными страховыми организациями на внутреннем рынке республики. В качестве материального обеспечения зарубежных кредитов и инвестиций, видимо, целесообразно использовать республиканские авуары в заграничных банках, а также вкладывать валюту в совместное производство за рубежом.

⁶ Муминова Е.А. Банки в системе кредитования субъектов малого бизнеса: проблемы и решения. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.* 2013. №6. С. 155-158.

⁷ Kurpayanidi K. I. (2011) Aktual'nyye voprosy otsenki investitsionnoy privlekatel'nosti i faktory aktivizatsii investitsionnykh potokov. *Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo.* № 9.

⁸ Курпаяниди К. И., Ашуров М. С. (2019) Ўзбекистонда тадбиркорлик мухитининг замонавий ҳолати ва уни самарали ривожлантириш муаммоларини баҳолаш. Монография. GlobeEdit Academic Publishing. European Union.

⁹ Толибов И. Ш. Некоторые вопросы улучшения инвестиционного климата в Узбекистане. *Молодой ученый.* 2019. № 29 (267). С. 59-62.

Подводя итог сказанному, можно сделать однозначный вывод: осуществление рыночных реформ в Узбекистане, включая углубление процессов приватизации, достижение макроэкономической стабилизации и обеспечение устойчивого экономического роста, коренные структурные преобразования в национальном народнохозяйственном комплексе неразрывно связаны с проведением активной инвестиционной политики, значение которой еще более усилится при вступлении нашей независимой страны в XXI век.

Литература:

(1998) Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. № 5-6. С. 91; 1999 г., № 9. С. 229

Курпаяниди К. И. (2018) Пути активизации внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан в условиях глобализации. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. № 6 (32).

Курпаяниди К. И., Ашуров М. С. (2019) Ўзбекистонда тадбиркорлик мухитининг замонавий ҳолати ва уни самарали ривожлантириш муаммоларини баҳолаш. Монография. GlobeEdit Academic Publishing. European Union.

Муминова Е.А. (2013) Банки в системе кредитования субъектов малого бизнеса: проблемы и решения. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. №6. С. 155-158.

О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 г., № УП-4947. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017.

Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. 22 декабря 2017 год. URL: <http://uza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeev-23-12-2017>

Толибов И. Ш. (2019) Некоторые вопросы улучшения инвестиционного климата в Узбекистане. *Молодой ученый*. № 29 (267). С. 59-62.

Kurpayanidi K. I. (2011) Aktual'nyye voprosy otsenki investitsionnoy privlekatel'nosti i faktory aktivizatsii investitsionnykh potokov. *Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo*. № 9.

Kurpayanidi K.I, Tolibov I.S (2018) Modern state and the priority directions of further development of economy of Uzbekistan in the conditions of globalization. *ISJ Theoretical & Applied Science*. № 10 (54): 176-185.

REFERENCES

(1998) *Vedomosty Olyi Mazhlysa Respublyky Uzbekystan*, № 5-6, S. 91; 1999 h., № 9, S. 229

Kurpaianydy K. Y. (2018) Puty aktyvyzatsyy vneshneэkonomycheskoj deiatelnosti Respublyky Uzbekystan v uslovyiakh hlobalyzatsyy. *Ynnovatsyonnaia ekonomyka: perspektivy razvytyia y sovershenstvovaniya*. № 6 (32).

Kurpaianydy K. Y., Ashurov M. S. (2019) Ўзбекыстонда тадбыркорлык мухытыннх замонавыи ҳолати ва уни самарали рывозхлантирыш муаммоларын баҳолаш. Монографыя. GlobeEdit Academic Publishing. European Union.

Kurpayanidi K. I. (2011) Aktualnyye voprosy otsenki investitsionnoy privlekatelnosti i faktory aktivizatsii investitsionnykh potokov. *Ekonomika, predprinimatelstvo i pravo*. № 9.

Kurpayanidi K.I, Tolibov I.S (2018) Modern state and the priority directions of further development of economy of Uzbekistan in the conditions of globalization. *ISJ Theoretical & Applied Science*. № 10 (54): 176-185.

Mumynova E.A. (2013) Banky v systeme kredytovaniya sub'ektov maloho byznesa: problemy u resheniya. *Aktualnye problemy humanitarnykh y estestvennykh nauk*. №6. S. 155-158.

O Stratehyi deistviy po dalneishemu razvytyiu Respublyky Uzbekystan. Ukaz Prezydenta Respublyky Uzbekystan ot 7 fevralia 2017 h., № UP-4947. Sobraneye zakonodatelstva Respublyky Uzbekystan, 2017.

Poslanye Prezydenta Respublyky Uzbekystan Shavkata Myrziyeva Olyi Mazhlysu. 22 dekabria 2017 hod. URL: <http://uza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeev-23-12-2017>

Tolybov Y. Sh. (2019) Nekotorye voprosy uluchsheniya ynvestytsionnoho klymata v Uzbekystane. *Molodoi uchenyi*. № 29 (267). S. 59-62.

Bafayev M. Effective attraction of capital investment in the economy as a guarantee of intensification of entrepreneurial activity in the Republic of Uzbekistan

Foreign investment, combining with national natural production and labor resources, creates a high cumulative effect when introducing advanced technologies, modern management methods and production organization, and more active involvement in the economic turnover of local, often previously untapped wealth. Foreign investors not only invest in national enterprises, reconstruct and technically re-equip them, but also open access to world markets. This improves the adaptation of economic entities to civilized market relations, helping to raise their production and financial and economic activities to appropriate world standards. Therefore, the stimulation of foreign investment and the improvement of its use make it necessary to maintain and improve favorable conditions and a preferential market in the republic.

Key words: investment, investor, economy, Uzbekistan, favorable conditions, guarantee measures, high effect, risk capital, reforms.

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-3
УДК 929:616-051

Маргарита БАШЛИ *

ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ МАНЬКОВСЬКИЙ – ЛІКАР, ВЧЕНИЙ, ІНТЕЛЕКТУАЛ

Сучасний етап розвитку регіональної історії характеризується зростанням інтересу науковців до вивчення результатів діяльності вчених ХХ ст. Українські історики провели ґрунтовні та докладні дослідження внеску окремих персоналій в розвиток науки і культури держави. Однак серед тих, чиє життя та служіння справі були пов'язані з Придунайським та Причорноморським регіоном є чимало особистостей, не дуже відомих широкому загалу. Одним з них є Олександр Федорович Маньковський – польський шляхтич за походженням, що народився на Півдні України, тривалий час мешкав на території Бессарабії. В статті аналізується професійна та громадсько-адміністративна діяльність Олександра Федоровича Маньковського – українського вченого, лікаря, професора, педагога, чиє життя було пов'язано одночасно з трьома країнами: Польщею, Україною, Болгарією. Професор Новоросійського та Софійського університетів, першовідкривач адреналіну, справжній інтелектуал і педагог життя якого може служити прикладом вірного служіння науці.

Олександр Федорович початкову освіту отримав у Бендерській повітській школі (1877-1881, а потім продовжив навчання у І Кишинівській гімназії, яку завершив у 1889 р. зі срібною медаллю. Закінчив медичний факультет Київського університету Св. Володимира у 1894 р. Ще до закінчення навчання він брав активну участь у боротьбі з епідемією холери в Бессарабії – в Аккерманському (1892) і Бендерському (1893) повітах. Після закінчення навчання в університеті, у 1894 р. О. Маньковський повернувся до Бендерського повіту та служив там земським лікарем. З головою поринувши у лікарські будні, він не припинив заняття наукою. О. Маньковський написав близько тридцяти наукових робіт із загальної патології, гістології та ембріології. Саме за його ініціативою у Софійському університеті був організований інститут гістології та ембріології з лабораторією та музеєм ембріологічних та патологоанатомічних препаратів.

Ключові слова: Олександр Маньковський, Бессарабія, епідемії холери, адреналін, професор, Новоросійський університет, Софійський університет, гістологія, ембріологія.

Історія будь-якої країни складається з життя і діяльності людей, які живуть на її землях. Як правило історики досліджують питання, пов'язані з історичним становленням окремих народів або етнічних груп. Однак історія нації – це історія її окремих представників, без знання якої іноді важко усвідомити причини та наслідки тих чи інших подій. Якщо раніше історичну науку більше цікавили

* Башли М., кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: mibashly@gmail.com

глобальні події чи зрушення, стан окремих соціальних груп або класів, нині дослідники все частіше звертаються до окремих персоналій, які, певною мірою, являються уособленням цілої епохи або періоду. Чільне місце в цих напрямках досліджень належить регіональній історії, дослідники якої через справи конкретної особи намагаються з'ясувати загальне чи особливе в розвитку певного регіону. Персоніфікація регіональної історії – один з актуальних напрямів розвитку сучасної наукової думки.

На сьогодні українськими вченими проведено ґрунтовні та докладні дослідження внеску окремих персоналій в розвиток науки і культури держави. Серед наших сучасників цими питаннями опікуються І. Гребцова¹, Л. Циганенко², О. Ліхачова³, В. Левченко⁴ та інші. Однак серед тих, чиє життя та служіння справі були пов'язані з Придунайським та Причорноморським регіоном є чимало особистостей, не дуже відомих широкому загалу. Одним з них є Олександр Федорович Маньковський – польський шляхтич за походженням, що народився на Півдні України, тривалий час мешкав (навчався, працював) на території Бессарабії, талановитий лікар і професор Новоросійського університету, відомий болгарський вчений і організатор вищої освіти. Життєвий шлях Олександра Федоровича був доволі тернистий: з науковими злетами та політичними прорахунками; безгрошів'ям та злиднями і високими державними нагородами; зневагою з боку «революційних елементів» і всесвітнім визнанням.

Мета даної статті – проаналізувати масив опублікованих матеріалів та розкрити на їх основі пріоритети направлення наукової діяльності О.Ф. Маньковського.

¹ Гребцова И. (2004). Одесский период деятельности А. И. Георгиевского. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. №17. С. 15-18; Гребцова И. (2009). Новоросийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) : [монография]. О. : Астропринт. 504 с.; Гребцова И. (2013). Материалы личного происхождения как источник изучения деятельности педагога и публициста М.П. Розберга в Одессе. *Вісник Одеського національного університету*. Т.18. Вип. 1(9). С. 53-61; Гребцова И. (2014). Братья Сокальские в социокультурной жизни Одессы середины XIX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 6. С. 32-41; Гребцова И. (2017). Одесский период деятельности попечителя учебного округа С.П. Голубцова. *Вісник Одеського національного університету*. Т. 22, Вип. 1. С. 97-107;

² Циганенко Л. (2012). Внесок Л.В. Писаржевського у розвиток хімічної науки. *Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив*. Переяслав-Хмельницький. № 3. С. 16-18; Циганенко Л. (2013). Внесок інтелектуалів Бессарабії у розвиток природничих наук (кінець XIX – початок XX ст.) *Питання історії науки і техніки*. № 2. С. 45-49; Циганенко Л. (2013). Історія факультету іноземних мов у біографіях викладачів. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід* : Збірник наукових статей. Ізмаїл : РВВ ІДГУ; С. 11-15; Циганенко Л. (2015). Амвросій Ждаха: забутий графік творів Тараса Шевченка. *Філологічні діалоги: Збірник наукових праць*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, Вип. 3. С. 229-233; Tsyganenko L. (2017). Professor A.Tychina – Profesional. *Istoric. Om. Simpozionul international «Portrete de dascalii»*. Arad. Т.Х, Р. 109-110; *Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії*. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл-Кишинев. 2019. 280 с.

³ Ліхачова О.Є. (2016). Основні етапи дослідження інтелектуальної біографії О. І. Георгієвського. *Грани*. № 8 (136). С. 190-197

⁴ Левченко В.В. (2009). Судьбы ученых Одессы на рубеже эпох (1917–1922). *Проблемы славяноведения: сб. научных статей и материалов*. Брянск : РИО БГУ. № 11. С. 134-146; Левченко В.В. (2008). Из истории исторической науки: профессор Николай Афанасьевич Соколов (1886–1953). *Юго-Запад. Одессика*. № 6. С. 227-247; Левченко В.В. (2017). Генерації вчених-істориків та «Великий терор»: від інтелектуальної покори до репресій (на прикладі одеської корпорації гуманітаріїв). *Краєзнавство: науковий журнал*. № 1/2. С. 201–207.

Олександр Федорович Маньковський народився 15 квітня 1868 року в місті Ольвіопіль (нині – місто Первомайськ) Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (нині – Миколаївська область, Україна) у багатодітній родині польського шляхтича Федора (Теодора) Маньковського.

Немає точних відомостей щодо соціальної стратифікації родини Маньковських. Скоріше за все, родина мала дворянські коріння, однак у силу різних обставин Маньковські не змогли документально довести своє аристократичне походження. В фондах Національного архіву Республіки Молдова зберігається чимало заяв польських шляхтичів до обласного уряду про їх кооптацію до місцевої аристократії⁵. Однак значна частина польської шляхти так і не дочекалась визнання своїх прав. Основна причина – відсутність повного пакету документів, що вимагала Герольдія.

Через певний час родина Маньковських переїхала до Бессарабії, до міста Бендери, де фактично пройшло дитинство та юнацькі роки Олександра. Після закінчення повітової школи у 1883 році він вступив до Першої Кишинівської гімназії – одного з найкращих навчальних закладів Одеського навчального округу, яка була відкрита ще в 1833 році завдяки ініціативі управляючого Дирекції народних училищ Бессарабської області І. Гриневича. Як з'ясували дослідники А. Маньковський і С. Котелко «...під час навчання Олександр мав відмінну поведінку, ...із зацікавленням займався всіма предметами»⁶.

В той період Бессарабська губернія була однією з найменш освічених губерній Російської імперії. В цілому, з середини XIX – на початку XX ст. в Бессарабії нараховувалося 14 середніх чоловічих навчальних закладів – гімназій та прогімназій. Більшість з них були розташовані в столиці краю – місті Кишиневі (майже 55%), решта в найбільших містах регіону – Акермані, Бельцях, Болграді, Ізмаїлі, Кагулі, Сороках, Хотині⁷.

Час навчання Олександра у гімназії співпав з періодом, коли навчальний заклад очолював Василь Львович Соловйов. Як зазначав дослідник В. Анікін, «... протягом перших років Соловйову вдалося зробити неможливе – зменшити кількість учнів класів, посиливши вимоги до іспитів при переведенні з класу в клас та при вступі до гімназії»⁸. Тривалий час Перша Кишинівська чоловіча гімназія була одним з головних освітніх закладів регіону: в її стінах навчалися в різні роки понад 4,5 тисячі юнаків; серед відомих випускників цієї установи були політичні діячі (С. Вітте, представники родини Крупенських), військові (П. Гейсман, Е. Матіас), науковці (К. Донич, М. Коцовський), громадські діячі (Д. Дурдифі, К. Шмідт).

В характеристиці, яку отримав юнак по закінченню гімназії зазначалося: «він ... змушений був утримувати себе уроками та завдяки своїй працелюбності ...

⁵ Національний архів Республіки Молдова, фонд 202, спр. 74, арк. 1-151.

⁶ Маньковский А., Котелко С. (2012). Одиссея доктора Маньковского. Дерибасовская – Ришельевская: Одесский альманах (сб.). Кн. 50 Всемирный клуб одесситов. Сост.: Ф.Д. Кохрихт, Е.М. Голубовский, О.И. Губарь, И.Л. Липтуга. Одесса: Издательская организация АО «ПЛАСКЕ». 380 с.

⁷ Башли М. (2014). Місце представників бессарабського дворянства в історії І-ї Кишинівської чоловічої гімназії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Гілея*. Вип. 84. С. 183-185.

⁸ Аникин В. (2008). Организаторы гимназического образования в Бессарабии (XIX – начало XX в.). Русин. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatory-gimnazicheskogo-obrazovaniya-v-bessarabii>

належав до найкращих учнів свого класу»⁹. Закінчивши в 1889 році із срібною медаллю гімназію та отримавши персональну стипендію на навчання від Бендерської земської управи, Маньковський вступив до медичного факультету Київського імператорського університету Святого Володимира, який закінчив у 1894 році маючи диплом з відзнакою¹⁰. Ще під час навчання Олександр Маньковський розпочав практичну діяльність в лабораторії загальної патології під керівництвом професора В. Підвисоцького.

Наприкінці XIX ст. світова спільнота вкотре стикнулася з епідемією холери, яка мала своє поширення й на території Бессарабії в 1892-1893 роках. Це була п'ята світова пандемія холери, яка продовжувалася з 1883 по 1896 роки. Саме епідемії були однією з важливих причин високої смертності населення імперії, своєрідним народним лихом, яке приносило незліченну втрату здоров'ю та добробуту народу і всій економіці країни. Всього за самими приблизними (та вкрай заниженими) даними протягом XIX ст. в Росії від холери померло майже 2 млн. чоловік. Протягом 1893 року холерні епідемії мали місце в 70 губерніях Російської імперії, захворіло понад 100 тис. чоловік і померло 42 875. Вкрай низький рівень умов життя більшості населення, відсутність дієвої лікарської допомоги, практична відсутність організації протиепідеміологічних заходів, поліцейсько-бюрократичні методи боротьби з епідемією – ось далеко не повний перелік причин розповсюдження хвороби. Переконавшись у власній неспроможності боротися з епідеміями холери, царський уряд після 1892 року спеціальною постановою легалізував діяльність земських і міських санітарних комісій, з великою неохотою визнавши, таким чином, значення громадськості для організації протиепідеміологічних заходів¹¹.

Саме в земській лікарні студент-лікар О.Ф. Маньковський бере участь в боротьбі з епідемією холери в Бессарабії – в Акерманському (1892) та Бендерському (1893) повітах. Науковий досвід цієї роботи було представлено в публікації під назвою «Стислий звіт о результатах відрядження до Бендерського повіту»¹².

Цілком зрозумілим стає факт, що після закінчення університету і захисту дисертації на тему: «До мікрофізіології підшлункової залози» Олександр Федорович повертається до Бессарабії на посаду земського лікаря Бендерського повіту. З головою поринувши у лікарські будні, Маньковський не припиняє заняття наукою, підтримуючи тісний зв'язок із своїм наставником професором В. Підвисоцьким, бере активну участь у створенні журналу «Російський архів патології, клінічної медицини і бактеріології» (*журнал видавався щомісячно фірмою К. Ріккера з 1896 року в С.-Петербурзі під редакцією професора В. Підвисоцького – авт.*).

Основний напрямок наукових досліджень О. Маньковського було пов'язано з функціями надниркової залози: в 1897 р. він опублікував дві статті, в яких доводив

⁹ Маньковский А., Котелко С. (2012). Одиссея доктора Маньковского. Дерибасовская – Ришельевская: Одесский альманах (сб.). Кн. 50 Всемирный клуб одесситов. Сост.: Ф.Д. Кохрихт, Е.М. Голубовский, О.И. Губарь, И.Л. Липтуга. Одесса: Издательская организация АО «ПЛАСКЕ». 380 с.

¹⁰ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

¹¹ Васильев К., Сегал Л. (1960). История эпидемий в России. М.: Издательство медицинской литературы. 237 с. URL: <http://decabrysty-online.ru/research/issl2-prav-monografii/epid/>

¹² Отчет по делегации для борьбы с холерой. Врачебная хроника Бессарабской губернии. *Краткий отчет о результатах командировки в Бендерский уезд*. Киев. 1893. С. 13-25.

лікувальні властивості екстрактів надниркових залоз, а вже через рік виділив біологічно активну речовину, назвавши її «наднирковий стимулін» (сьогодні ця речовина відома під назвою адреналін – авт.)¹³.

Початок нового століття приніс зміни в життя Олександра Федоровича. В 1900 році професора В. Підвисоцького запросили до Одеси, для створення медичної кафедри при Новоросійському університеті. Для здійснення цих планів професор запросив із собою Маньковського¹⁴, який невдовзі обійняв посаду доцента кафедри гістології університету. До 1904 року Олександр Федорович працював вже на посаді професора Новоросійського університету, мав 18 опублікованих праць (німецькою, російською, французькою), урядові нагороди, був заступником голови комітету благодійного Товариства ідалень для студентів з бідних родин.

Усталений спосіб життя було перервано революційними подіями 1905 року. Не завжди погляди О.Ф. Маньковського, який стояв на консервативних позиціях, знаходили розуміння в його оточенні. Це призводило до низки конфліктів як з колегами, так і з студентами, які кілька разів зривали його лекції. Однак професор продовжував завзято дотримуватися своїх політичних принципів, ходив на роботу, займався науковими дослідженнями. На жаль, повернутися до звичного життя було вже неможливо: змінилися суспільство, країна, світ. Ліберальні та революційні ідеї все більше оволодівали думками молоді, яка вдавалася до демонстрації відкритої неповаги до позиції Олександра Федоровича. На його лекціях час від часу відбувалися різні провокації та «зриви» занять.

Не зважаючи на таку протидію, Маньковський продовжував будувати свою наукову, адміністративну та громадську кар'єру. Він стає членом Ради університету, секретарем медичного факультету, заступником проректора Новоросійського університету, членом педагогічної ради Вищих жіночих медичних курсів в Одесі. Веде активну наукову діяльність, отримуючи міжнародне визнання, беручи участь у численних наукових симпозіумах і конференціях. Займає активну громадську позицію в якості члена Товариства сприяння академічному життю Імператорського Новоросійського університету, члена Товариства російських лікарів¹⁵.

Здавалося, життя поступово налагоджується. Однак прийшов 1917 рік. Знову професор стикається зі скандалами, неповагою та бойкотами його лекцій з боку студентів. Після жовтня 1917 року професор Маньковський взагалі залишився без роботи. Безлад в країні, відсутність засобів для існування, загрози фізичної розправи – все це підштовхнуло Олександра Федоровича до еміграції з Росії: він намагається потрапити до Польщі, однак залишається у Болгарії.

У 1919 – 1920 рр. після певних коливань, професор приймає пропозицію Академічної ради Медичного факультету Софійського університету очолити (а фактично створити) кафедру гістології та ембріології. Як пізніше згадувала донька професора: «... при обговоренні договору з професором Маньковським ректор

¹³ Адреналин професора Александра Маньковского (2017). *Николаевские новости*. URL: <http://www.niknews.mk.ua/2017/04/07/znamenitye-nikolaevtsy-adrenalin-professora-aleksandra-mankovskogo/>

¹⁴ Васильев К., Запорожан В., Занчевская Т. (2003). Владимир Валерианович Подвысоцкий: историко-биографический очерк. Одесса: Одесский медицинский университет. 133 с.

¹⁵ Васильев К. (2007). Профессор Новороссийского университета Александр Федорович Маньковский (1868 - 1946). Поляки на Півдні України та в Криму. Одеса-Ополе-Вроцлав. 260 с.

Софійського університету спитав про умови, на яких він погодився б прийняти посаду. Мій батько висловив деякі необхідні для роботи умови відносно приміщення та посібників. Однак ректор пояснив, що питав про заробітну плату і запропонував суму в 40-50 тис. левів в місяць. Мій батько відмовився від такої зарплати, зазначивши, що було б дуже непорядно з його сторони отримувати таку винагороду в той час, коли Болгарія жорстоко постраждала від війни, й що він згоден отримувати зарплату болгарського професора...»¹⁶.

В Болгарії Олександр Федорович багато часу і сил віддає на організацію інституту гістології та ембріології, займаючись пошуками обладнання, інструментів, підручників тощо. Траплялося, що він витрачав власні кошти на закупівлю необхідних матеріалів і книг. З цього часу професор Олександр Федорович Маньківський – відомий болгарський учений і педагог, засновник Інституту гістології та ембріології, ініціатор відкриття музею ембріології.

Помер О.Ф. Маньковський у 1946 р., залишившись в пам'яті нащадків ученим з великої літери, справжнім першопрохідцем медичної науки.

Література:

Адреналин професора Александра Маньковского (2017). *Николаевские новости*. URL: <http://www.niknews.mk.ua/2017/04/07/znamenitye-nikolaevtsy-adrenalin-professora-aleksandra-mankovskogo/>

Аникин В. (2008). Организаторы гимназического образования в Бессарабии (XIX – начало XX в.). Русин. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatory-gimnazicheskogo-obrazovaniya-v-bessarabii>

Башли М. (2014). Місце представників бессарабського дворянства в історії І-ї Кишинівської чоловічої гімназії (друга половина XIX – початок XX ст.). Гілея. Вип. 84. С. 183-185.

Васильев К. (2007). Профессор Новороссийского университета Александр Федорович Маньковский (1868 - 1946). Поляки на Півдні України та в Криму. Одеса-Ополе-Вроцлав. 260 с.

Васильев К., Запорожан В., Занчевская Т. (2003). Владимир Валерианович Подвысоцкий: историко-биографический очерк. Одесса: Одесский медицинский университет. 133 с.

Васильев К., Сегал Л. (1960). История эпидемий в России. М.: Издательство медицинской литературы. 237 с. URL: <http://decabristy-online.ru/research/iss12-prav-monografii/epid/>

Гребцова И. (2004). Одесский период деятельности А. И. Георгиевского. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. №17. С. 15-18;

Гребцова И. (2009). Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) : [монография]. О. : Астропринт. 504 с.;

Гребцова И. (2013). Материалы личного происхождения как источник изучения деятельности педагога и публициста М.П. Розберга в Одессе. *Вісник Одеського національного університету*. Т.18. Вип. 1(9). С. 53-61;

Гребцова И. (2014). Братья Сокальские в социокультурной жизни Одессы середины XIX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 6. С. 32-41;

Гребцова И. (2017). Одесский период деятельности попечителя

¹⁶ Профессор Александр Федорович Маньковский (2005). *Русская газета*. URL: <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/msu-1/>

учебного округу С.П. Голубцова. *Вісник Одеського національного університету*. Т. 22, Вип. 1. С. 97-107;

Левченко В.В. (2009). Судьбы ученых Одессы на рубеже эпох (1917–1922). *Проблемы славяноведения: сб. научных статей и материалов*. Брянск : РИО БГУ. № 11. С. 134-146; Левченко В.В. (2008). Из истории исторической науки: профессор Николай Афанасьевич Соколов (1886–1953). Юго-Запад. Одессика. № 6. С. 227-247; Левченко В.В. (2017). Генерації вчених-істориків та «Великий терор»: від інтелектуальної покори до репресій (на прикладі одеської корпорації гуманітаріїв). *Краєзнавство: науковий журнал*. № 1/2. С. 201–207.

Ліхачова О.Є. (2016). Основні етапи дослідження інтелектуальної біографії О. І. Георгієвського. *Грани*. № 8 (136). С. 190-197.

Маньковский А., Котелко С. (2012). Одиссея доктора Маньковского. *Дерибасовская – Ришельевская: Одесский альманах (сб.)*. Кн. 50 Всемирный клуб одесситов. Сост.: Ф.Д. Кохрихт, Е.М. Голубовский, О.И. Губарь, И.Л. Липтуга. Одесса: Издательская организация АО «ПЛАСКЕ». 380 с.

Маньковский А., Котелко С. (2012). Одиссея доктора Маньковского. *Дерибасовская – Ришельевская: Одесский альманах (сб.)*. Кн. 50 Всемирный клуб одесситов. Сост.: Ф.Д. Кохрихт, Е.М. Голубовский, О.И. Губарь, И.Л. Липтуга. Одесса: Издательская организация АО «ПЛАСКЕ». 380 с.

Національний архів Республіки Молдова, фонд 202, спр. 74, арк. 1-151.

Отчет по делегации для борьбы с холерой. *Врачебная хроника Бессарабской губернии*. Краткий отчет о результатах командировки в Бендерский уезд. Киев, 1893. С. 13-25.

Профессор Александр Федорович Маньковский (2005). *Русская газета*. URL: <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/msu-1/>

Циганенко Л. (2012). Внесок Л.В. Писаржевського у розвиток хімічної науки. *Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив*. Переяслав-Хмельницький. № 3. С. 16-18; Циганенко Л. (2013). Внесок інтелектуалів Бессарабії у розвиток природничих наук (кінець XIX – початок XX ст.) *Питання історії науки і техніки*. № 2. С. 45-49; Циганенко Л. (2013). Історія факультету іноземних мов у біографіях викладачів. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід* : Збірник наукових статей. Ізмаїл : РВВ ІДГУ; С. 11-15; Циганенко Л. (2015). Амвросій Ждаха: забутий графік творів Тараса Шевченка. *Філологічні діалоги*: Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, Вип. 3. С. 229-233; Tsyganenko L. (2017). Professor A.Tychina – Profesional. *Istoric*. Om. Simpozionul international «Portrete de dascalii». Arad. Т.Х, Р. 109 – 110; Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл-Кишинев. 2019. 280 с.

URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

REFERENCES

Adrenalyn profesora Aleksandra Mankovskoho (2017). *Nykolaevskye novosty*. URL: <http://www.niknews.mk.ua/2017/04/07/znamenitye-nikolaevtsy-adrenalin-profesora-aleksandra-mankovskogo/>

Anykyn V. (2008). Orhanyzatoryi gymnazycheskoho obrazovaniia v Bessarabyy (KhIKh – nachalo KhKh v.). Rusyn. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatory-gimnazycheskoho-obrazovaniya-v-bessarabii>

Bashly M. (2014). Mistse predstavnykiv bessarabskoho dvorianstva v istorii I-yi Kyshynivskoi cholovichoï himnazii (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.). Hileia. Vyp. 84. S. 183-185.

Hrebtsova Y. (2004). Odesskyi peryod deiatelnosti A. Y. Heorhyevskoho. Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. №17. S. 15-18; Hrebtsova Y. (2009). Novorossyiskyi unyversytet v razvytyi blahotvorytelnosti v Odesse (vtoraia polovyna XIX – nachalo XX st.) : [monohrafiia]. O. : Astroprynt. 504 s.; Hrebtsova Y. (2013). Materyaly lychnoho proyskhozhdennia kak ystochnyk yzucheniia deiatelnosti pedahoha u pablytsysta M.P. Rozberha v Odesse. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. T.18. Vyp. 1(9). S. 53-61; Hrebtsova Y. (2014). Bratia Sokalskye v sotsyokulturnoi zhyzny Odessy seredyny KhIKh st. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. № 6. S. 32-41; Hrebtsova Y. (2017). Odesskyi peryod deiatelnosti popechytelia uchebnoho okruha S.P. Holubtsova. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. T. 22, Vyp. 1. S. 97-107;

Levchenko V.V. (2009). Sudby uchenykh Odessy na rubezhe epokh (1917–1922). Problemy slavianovedeniia: sb. nauchnykh statei y materyalov. Briansk : RYO BHU. № 11. S. 134-146; Levchenko V.V. (2008). Yz ystoryy ystorycheskoi nauky: professor Nikolai Afanasevych Sokolov (1886–1953). Yuho-Zapad. Odessyka. № 6. S. 227-247; Levchenko V.V. (2017). Heneratsii vchenykh-istorykiv ta «Velykyi teror»: vid intelektualnoi pokory do represii (na prykladi odeskoi korporatsii humanitariiv). Kraieznavstvo: naukovyi zhurnal. № 1/2. S. 201–207.

Likhachova O.Ie. (2016). Osnovni etapy doslidzhennia intelektualnoi biohrafii O. I. Heorhiievskoho. Hrany. № 8 (136). S. 190 - 197.

Mankovskiy A., Kotelko S. (2012). Odysseia doktora Mankovskoho. Derybasovskaia – Ryshelevskaia: Odesskyi almanakh (sb.). Kn. 50 Vsemurnyi klub odessytov. Sost.: F.D. Kokhrykht, E.M. Holubovskiy, O.Y. Hubar, Y.L. Lyptuha. Odessa: Yzdatelskaia orhanyzatsiia AO «PLASKE». 380 s.

Mankovskiy A., Kotelko S. (2012). Odysseia doktora Mankovskoho. Derybasovskaia – Ryshelevskaia: Odesskyi almanakh (sb.). Kn. 50 Vsemurnyi klub odessytov. Sost.: F.D. Kokhrykht, E.M. Holubovskiy, O.Y. Hubar, Y.L. Lyptuha. Odessa: Yzdatelskaia orhanyzatsiia AO «PLASKE». 380 s.

Natsionalnyi arkhiv Respubliky Moldova, fond 202, spr. 74, ark. 1-151.

Otchet po delehatsyy dlia borby s kholeroi. Vrachebnaia khronyka Bessarabskoi hubernyy. Kratyki otche o rezultatakh komandyrovky v Benderskyy uezd. Kyev, 1893. S. 13-25.

Professor Aleksandr Fedorovych Mankovskiy (2005). Russkaia hazeta. URL: <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/msu-1/>

Tsyhanenko L. (2012). Vnesok L.V. Pysarzhevskoho u rozvytok khimichnoi nauky. Suchasnist, nauka, chas. Vzaiemodiia ta vzaiemovplyv. Pereiaslav-Khmelnyskiy. № 3. S. 16-18; Tsyhanenko L. (2013). Vnesok intelektualiv Bessarabii u rozvytok pryrodnychkykh nauk (kinets KhIKh – pochatok KhKh st.) Pytannia istorii nauky i tekhniky. № 2. S. 45-49; Tsyhanenko L. (2013). Istoriia fakultetu inozemnykh mov u biohrafiiakh vykladachiv. Filolohichna osvita u polietnichnomu prostori: rehionalnyi dosvid : Zbirnyk naukovykh statei. Izmail : RVV IDHU; S. 11-15; Tsyhanenko L. (2015). Amvrosii Zhdakha: zabutyi hrafiik tvoriv Tarasa Shevchenka. Filolohichni

dialohy: Zbirnyk naukovykh prats. Izmail: RVV IDHU, Vyp. 3. S. 229-233; Tsyganenko L. (2017). Professor A.Tychina – Profesional. Istorich. Om. Simpozionul international «Portrete de dascalii». Arad. T.Kh, R. 109 – 110; Vony zminyly istoriiu: 125 vykhidtsiv z Pivdennoi Bessarabii. Pid red. L. Tsyhanenko, S. Mustiatse. Izmail-Kyshyneu. 2019. 280 s.

URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Vasylev K. (2007). Professor Novorossiyskoho unyversyteta Aleksandr Fedorovych Mankovskiy (1868 - 1946). Poliaky na Pivdni Ukrainy ta v Krymu. Odesa-Opolie-Vrotslav. 260 s.

Vasylev K., Sehal L. (1960). Ystoryia эpidemyi v Rossyy. M.: Yzdatelstvo medytsynskoi lyteratury. 237 s. URL: <http://decabristy-online.ru/research/issl2-prav-monografii/epid/>

Vasylev K., Zaporozhan V., Zanchevskaia T. (2003). Vladymyr Valeryanovych Podvysotskiy: ystoryko-byohrafycheskiy ocherk. Odessa: Odesskiy medytsynskiy unyversytet. 133 s.

Bashly M. Oleksandr Fedorovych Mankovskiy as doctor, scientist, intellectual

The current stage of the development of the regional history is characterized by the growing interest of scientists in studying the results of the 20th-century researchers. Ukrainian historians have conducted thorough and detailed studies of the contribution of particular individuals to the development of science and culture of the state. However, among those whose life and devotion to profession have been associated with the Danube and Black Sea regions, there are many individuals who are not very well known to the general public. One of them is Oleksandr Mankovskiy - a Polish nobleman by birth, born in the South of Ukraine, who lived in Bessarabia for a long time.

The article provides the analysis of the professional, public and administrative activity of Oleksandr Mankovskiy, the Ukrainian scientist, doctor, professor, teacher, whose life was simultaneously connected with three countries - Poland, Ukraine, Bulgaria. He built a significant part of his career in our region (Balti, Chisinau, Odesa). He was a professor of Novorosiisk University and Sofia University, the discoverer of adrenaline, a true intellectual and teacher whose life can serve as an example of faithful service to science.

Oleksandr Mankovskiy received his primary education at the district school in the city of Bender (1877-1881), and then continued his studies at the 1-st Chisinau gymnasium, which he graduated from in 1889 with a silver medal. He graduated from the Medical Faculty of St. Volodymyr University in Kyiv in 1894. Before graduating he took an active part in the fight against the cholera epidemic in Bessarabia - in Ackerman (1892) and Bender (1893).

After graduating from the university in 1894, O. Mankovskiy returned to Bender and served there as a zemsky doctor. Being immersed in medical practice, he did not stop studying science. O. Mankovskiy wrote about thirty scientific papers on general pathology, histology and embryology. It was on his initiative that the Institute of Histology and Embryology was organized at Sofia University with a laboratory and a museum of embryological and pathological preparations.

Key words: *Oleksandr Mankovskiy, Bessarabia, cholera epidemics, adrenaline, professor, Novorosiisk University, Sofia University, histology, embryology.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-4

УДК 351.85

Олена БЕРЕСТЕЦЬКА*

ОСВІТНЯ СФЕРА ПРИДУНАВ'Я: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, ПРОБЛЕМИ

Придунайський субрегіон, крім географічного розташування, має низку особливостей, пов'язаних зі специфікою економічного, політичного, соціального і етнокультурного процесів. Сформована в регіоні освітня сфера представлена всіма видами закладів освіти, діяльність яких направлена на вирішення як загальноукраїнських, так і регіональних потреб. Управління закладами дошкільної, загальної середньої освіти та закладами позашкільної освіти покладено на структурні підрозділи місцевої виконавчої влади, до компетенції яких відноситься діяльність в освітній галузі. Вони відповідальні за організацію та змістовне наповнення процесу навчання, формують бюджети закладів, тим самим забезпечуючи виконання норм чинного законодавства щодо реалізації права підростаючого покоління українських громадян на освіту. Введення новітніх освітніх стандартів в галузі вимагає від місцевих органів управління освітою здійснення управлінських заходів, які базуються на обізнаності в змісті та структурі регіональної системи освіти та усвідомленні наслідків кожного з прийнятих рішень. Неминуче в умовах децентралізації переформатування адміністративно-територіальних одиниць призводить до змін в налагодженій системі управління закладами освіти. Утворення територіальних громад у кінцевому випадку призведе до більшої автономії суб'єктів освітньої діяльності, а відтак і до збільшення кола проблемних питань, які вирішуватимуться ними самотужки.

Заклади професійної (професійно-технічної) освіти та вищої освіти регіону орієнтовані на задоволення регіональних потреб у фахівцях робітничих спеціальностей і спеціалістах морегосподарського комплексу, сільського господарства та соціальної сфери. Прослідковується тенденція до укрупнення цих закладів шляхом об'єднання або приєднання до більш потужних задля збереження кадрового потенціалу та матеріальної бази. Існування в якості філій є також одним з шляхів подолання виникаючих загроз в період зменшення контингенту здобувачів та впровадження ринкових відносин в освітній галузі.

Ключові слова: *заклад дошкільної освіти, заклад загальної середньої освіти, заклад професійної освіти, заклад вищої освіти, орган управління, освітня сфера, Придунайський субрегіон.*

Постановка проблеми. Право громадян на освіту закріплено статтею 53 Конституції України. Держава взяла на себе обов'язок забезпечити повну загальну середню освіту, яка є обов'язковою в нашій країні, а також гарантує отримання безоплатної вищої освіти в державних та комунальних навчальних закладах шляхом державного замовлення на конкурсній основі. Чинне законодавство, зокрема Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту» утворюють правове

* Берестецька О., викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: izmailovna_@ukr.net

поле, в якому діють органи публічного адміністрування в царині надання громадянам якісної і доступної освіти протягом всього життя.

Реалізація затверджених освітніх стандартів нової української школи вимагає від владних структур скоординованих зусиль щодо належного фінансового забезпечення організації освітнього процесу та його інформаційного супроводу, надання якісних освітніх послуг, впровадження механізмів дієвого контролю з боку громадськості за перебігом навчання підростаючого покоління. Амбіційність поставлених завдань передбачає наявність усталеного соціально-економічного розвитку в регіоні, який в близькому майбутньому зазнає суттєвих змін в зв'язку з впроваджуваною децентралізацією. Відтак, суттєвих змін зазнає і система управління освітою в регіоні.

Мета статті. На основі опису освітньої сфери Придунайського субрегіону, її змісту, структури окреслити існуючі проблеми в управлінні освітою та такі, що виникнуть в процесі створення системи управління освітою в об'єднаних територіальних громадах.

Виклад основного матеріалу. У внутрішньообласному районуванні Одеської області значну територію займає Придунайський субрегіон¹. Адміністративно він складається з розташованих на півдні області Болградського, Ізмаїльського, Кілійського, Ренійського районів та міста обласного підпорядкування Ізмаїла. За всіма ознаками, притаманними подібним внутрішньообласним підрайонам, Придунайський субрегіон виконує не тільки економічні, а й соціальні функції. Наявність 285 тис. населення чотирьох найчисельніших етнічних груп (українці, росіяни, болгари, молдовани) та представників ще п'ятнадцяти етносів призвело до появи специфічного мультиетнічного та мультикультурного середовища. Регіон відносно ізольований від інших українських областей через географічне розташування і прикордонне положення. Придунайський субрегіон має низку інших особливостей: це переважна територіальна концентрація сільськогосподарського виробництва і мала частка підприємств промислового виробництва, що призводить до диспропорцій у соціально-економічному розвитку окремих населених пунктів; високий рівень дотаційності місцевих бюджетів; низька доступність для населення невеликих населених пунктів об'єктів соціально-культурної інфраструктури через скорочення мережі закладів соціального профілю; дисбаланс попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. В регіоні спостерігається надлишок фахівців з вищою гуманітарною освітою щодо потреб ринку праці, нерівномірний розподіл робочої сили в межах підприємств; відсутність науково-інноваційної сфери, яка б потребувала певного рівня кадрового забезпечення.

Децентралізація і реформа місцевого самоврядування неминуче вплинуть на усталені економічні, соціальні та етнокультурні зв'язки між окремими частинами субрегіону. Так, згідно нормативно-правових актів, прийнятих вищими органами влади, в Придунайському субрегіоні будуть утворені декілька об'єднаних територіальних громад та сформовані два райони. Ізмаїльський район включатиме Вилківську міську, Ізмаїльську міську, Кілійську міську, Ренійську міську, Саф'янську сільську, Суворовську селищну територіальну громаду. Нинішній Болградський район стане частиною однойменного району, до якого приєднуються

¹ Бутиріна В.М. Формування субрегіонів як напрям підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної активності території. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46054/07-Butyrina.pdf?sequence=1>

інші території². Вочевидь, перед новообраними органами місцевої влади як першочергові повстануть завдання щодо збереження соціальної сфери, зокрема сфери освіти. Для подолання викликів сьогодення та мінімізації втрат в освітній сфері субрегіону конче необхідне наступництво в органах влади, що спирається на всебічне вивчення стану речей та розуміння шляхів його покращення.

Наразі, основними елементами освітньої системи Придунайського субрегіону є такі освітні установи: заклади дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, заклади професійної (професійно-технічної) освіти та заклади вищої освіти. Сьогодення перетворює освітні послуги на один з найбільш затребуваних ринкових продуктів, їх надання вимагає відповідального підходу з боку регіональних навчальних закладів всіх рівнів. Якість підготовки випускників закладів загальної середньої освіти відображається в рейтингу освітніх установ за підсумками зовнішнього незалежного оцінювання, а здатність закладів вищої та професійної освіти адекватно реагувати на потреби ринку праці розцінюється як свідчення його потенціалу та життєздатності.

Управління закладами дошкільної освіти, загальної середньої освіти та позашкільної освіти що донедавна належало до компетенції міських та районних відділів освіти. Після здійсненого у 2017-18 роках скорочення управлінського апарату місцевих державних адміністрації деякі структурні підрозділи, відповідальні за впровадження державної політики в освітній сфері, набули повноважень і в інших сферах життєдіяльності громад. Так, поряд з відділами освіти Болградської, Ізмаїльської районних державних адміністрацій та відділом освіти Ізмаїльської міської ради регулювання в сфері освіти покладено на відділ освіти та молодіжної політики Кілійської районної державної адміністрації та відділ освіти, молоді, спорту та культури Ренійської районної державної адміністрації. Нагромадження функцій в межах одного структурного підрозділу з невеликим штатом працівників значно послаблює якість управлінських рішень, що не може не позначитись на результатах в освітній сфері: кращий освітній заклад Ренійського району займає нижчу позицію в порівнянні з іншими освітніми установами. Так, до першої десятки лідерів в рейтингу шкіл Одеської області за результатами ЗНО у 2020 році увійшли два заклади м. Ізмаїла: загальноосвітній політехнічний ліцей II-III ст. посів 2-е місце (194-е з 200 у загальноукраїнському рейтингу), сьома – спеціалізована ЗОШ № 1 ім. О.В.Суворова I-III ст. з поглибленим вивченням англійської мови. В Кілійському районі чільні позиції займає Кілійський заклад ЗСО I-III ст. №2 (5-е загальнообласне місце), в Болградському районі – Болградський НВК «Спеціалізована школа I-III ст.-ліцей» (11-е загальнообласне місце). Кращою серед закладів середньої освіти Ізмаїльського району стала Кирничанська ЗОШ (14-е загальнообласне місце), в Ренійському районі кращих результатів за зазначеним критерієм досягли учні Ренійського НВК «ЗОШ I ст.-гімназія», яка посіла 20-е загальнообласне місце³.

Мережа закладів, підпорядкованих відділу освіти Болградської райдержадміністрації складається з 22 загальноосвітніх шкіл, 2 закладів позашкільної освіти (районний центр дитячо-юнацької творчості та дитячо-юнацька спортивна школа), міжшкільного учбово-виробничого комбінату, центру дитячо-юнацької творчості, а також 22 дитячих дошкільних установ та

² Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

³ Рейтинг шкіл Одеської області 2020 року. URL: <https://osvita.ua/school/rating/76160/>

інклюзивно-ресурсного центру. У 1993 році відновлено роботу Болградської гімназії ім. Г.С.Раковського, яка є закладом обласного підпорядкування.

З метою створення єдиного освітнього простору в районі, підвищення ефективності надання освітніх послуг та вдосконалення управління системою освіти в межах району в 2013 році на базі Болградського міжшкільного учбово-виробничого комбінату було створено Болградський освітній округ, до якого увійшли 12 загальноосвітніх шкіл: Болградська ЗОШ №2, Болградська ЗОШ №3, Василівська, Виноградівська, Владиченська, Жовтнева, Залізничненська, Калчевська, Криничненська, Оксамитненська, Табаківська та Червоноармійська загальноосвітні школи⁴. Міжшкільний навчально-виробничий комбінат є центром допрофесійної та професійної підготовки старшокласників. Профільне навчання за технологічним напрямком надається учням за широким спектром професій, що уможливорює їх подальше працевлаштування у різних галузях господарства України.

В Кілійському районі освітні послуги надають 17 дитсадків, 18 загальноосвітніх шкіл та 5 навчально-виховних комплексів, де навчається більше шести тисячі учнів, естетичним вихованням опікується Кілійська дитяча музична школа.

В Ренійському районі функціонує 10 дошкільних навчальних закладів загального розвитку. 13 закладів загальної середньої освіти (10 загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, 2 навчально-виховних комплекси «Загальноосвітня школа I-III ступенів – ліцей», 1 гімназія) забезпечують освітніми послугами практично 2 тис. учнів.

Мережа освітніх закладів Ізмаїльського району складається з 16 загальноосвітніх шкіл та 3 навчально-виховних комплексів, 19 дошкільних навчальних закладів; до неї входять дитячо-юнацька спортивна школа та центр дитячої та юнацької творчості, підпорядковані відділу освіти Ізмаїльської райдержадміністрації. Кам'янська дитяча музична школа з осередком у с. Кам'янці та 5 філіями знаходяться в управлінні комунальної установи районної ради «Ізмаїльський навчально-методичний центр закладів культури та спорту».

В місті Ізмаїлі представлена мережа з 18 дошкільних навчальних закладів та 10 загальноосвітніх шкіл, українського ліцею з поглибленим вивченням іноземних мов, загальноосвітнього політехнічного ліцею, загальноосвітньої вечірньої школи. До сфери управління міського відділу освіти відносяться також станція юних натуралістів, спортивно-оздоровчий центр, станція юних техніків, Палац дітей та юнацтва. В Ізмаїлі функціонує також низка закладів, які надають дітям і підліткам можливість для здобуття додаткової освіти та розвитку творчих здібностей: дитяча школа мистецтв, художня та музична школи. Ізмаїльська спеціалізована школа-інтернат-військово-морський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою є закладом загальної середньої освіти обласного підпорядкування.

Впроваджувана в життя децентралізація влади надає органам місцевого самоврядування об'єднаних громад набагато більше повноважень в сфері управління освітою в порівнянні з другорядними обов'язками, що виконувались донині. Однак, отримані управлінські можливості супроводжуються відповідальністю за створення ефективної системи управління в об'єднаних

⁴ Розпорядження голови Болградської районної державної адміністрації від 29.04.2013 № 187/А-2013 «Про створення Болградського освітнього округу» URL: <https://sites.google.com/view/bolgradskimnkv>

територіальних громадах, які тільки-но створено. Полегшуючим фактором у розбудові фактично нової управлінської ланки в освітній галузі є відсутність на території субрегіону загальноосвітніх навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності, а також те, що всі заклади дошкільної, середньої та позашкільної освіти, які на сьогодні працюють в регіоні, перебувають в комунальній власності територіальних громад. Після перебудови адміністративно-територіального устрою з меншими проблемами стикнеться лише освітня сфера міста Ізмаїла, орган управління якою підпорядкований виконкому Ізмаїльської міської ради. Ізмаїльська ОТГ створюється в межах міста Ізмаїла, і до неї не приєднуються інші території зі своїми закладами освіти. Перед іншими новоствореними ОТГ субрегіону постають питання перерозподілу управлінських повноважень, створення нових органів управління, об'єднання закладів середньої освіти навколо опорних шкіл, переведення інших закладів у статус філій, вирішення майнових питань, ліквідація допоміжних структур, які існували при відділах освіти для обслуговування загальноосвітніх шкіл, та створення нових методичних об'єднань, централізованих бухгалтерій, ремонтних груп тощо. В умовах переходу від державної системи управління до місцевої важливим є недопущення соціальної напруженості в громадах і забезпечення безперервності освітнього процесу на основі досягнень попереднього етапу розвитку освітньої галузі в регіоні і в Україні в цілому.

Підписаний в 2010 році Президентом України Указ «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти»⁵ сприяв зміцненню мережі дошкільних навчальних закладів, в яких на сьогодні дошкільною освітою охоплено близько 90 % від загальної кількості дітей віком від 3 до 6 років⁶. Місцева влада працює над виконанням ключових кроків щодо створення сучасної системи освіти європейського зразка, розширюючи мережу існуючих дошкільних навчальних закладів, в яких створюються додаткові місця та відкриваються нові групи. Ускладнений процес управління зазначеною ланкою освіти пов'язаний з недосконалістю чинного законодавства. Причина протиріччя криється в площині нерозмежованих владних повноважень, коли фінансове забезпечення дошкільних навчальних закладів здійснює місцева влада з бюджетів сіл, селищ та міст, а кадрові питання та науково-методичне забезпечення покладено на відділи освіти, які є структурними підрозділами районних державних адміністрацій. Відтак відповідальність за надання освітніх послуг покладається на орган, який здійснює свої повноваження, не маючи достатніх матеріальних важелів впливу, а звідси не завжди може ефективно впливати на кадрову політику. Призначення керівників дошкільних навчальних закладів залежить, з одного боку, від сільських голів, які прагнуть мати, перш за все, вправних господарників, а з іншого боку, від відділу освіти, для якого важливим критерієм відбору керівника закладу є професійна здатність кандидата втілювати заходи освітньої політики в життя. Формат ОТГ усуває подібні суперечності і надає можливість зосередитись на виконанні першочергових завдань, які постають перед освітньою галуззю.

⁵ Указ Президента України від 30.09.2010 р. № 926/2010 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926/2010#Text>

⁶ Рішення Одеської обласної ради від 15.05.2020 № 1298-VII «Про звіт Одеської обласної державної адміністрації щодо виконання Програми соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області за 2019 рік». URL: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/1298-VII.pdf>

В дошкільній освіті управлінські зусилля спрямовуються на забезпечення безоплатного навчання і виховання, для чого на утримання дітей у дошкільних закладах направляється значна частина бюджетних коштів, які знаходяться до районів у вигляді субвенцій. Усуненню низки проблем в організації дошкільної освіти сприяло введення загальнодержавної автоматизованої системи реєстрації дошкільнят, яка успішно використовується в регіоні.

Освітньо-виховний процес у дошкільних навчальних закладах здійснюється відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту», Положення про дошкільний навчальний заклад, Статутів дошкільних навчальних закладів, Базового компоненту дошкільної освіти України, Програми розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі» та методичних рекомендацій до неї, програми розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт».

Крім відвідування дитячих садків, розвиваються такі форми обхвату дітей освітніми послугами, як створення груп з короткотривалим перебуванням на базі закладів загальної середньої освіти. Також впродовж останніх років набула популярності альтернативна форма здобуття дошкільної освіти дітьми, які з різних причин не відвідують дошкільні навчальні заклади, – це соціально-педагогічний патронат сім'ї.

З метою дотримання законодавчо установлені норми щодо обов'язковості дошкільної освіти з п'ятирічного віку управлінські зусилля відділів освіти направляються на проведення роз'яснювальної роботи з батьківською громадськістю щодо переваг влаштування дітей до дошкільних навчальних закладів. Початок навчання з п'ятирічного віку полегшує соціальну адаптацію дітей і входження в освітній простір. Охоплення дошкільнят освітніми послугами дає змогу виявити на ранніх стадіях розвитку дитини наявність або відсутність проблем зі здоров'ям, а також вади фізичного і психічного розвитку (якщо такі є).

Соціальна адаптація молодшої вікової групи населення поліетнічного південного субрегіону в умовах освітнього процесу проходить поступово. На виконання Закону України «Про мови» у дошкільних навчальних закладах використовуються різні форми мовленнєвої діяльності з урахуванням мовної специфіки населеного пункту. Комплексні мовленнєві заняття інтегруються з іншими видами діяльності: ігровою, музичною, образотворчою, літературною.

Чутливість до освітніх потреб спонукає владні структури враховувати етнічний чинник в організації надання освітніх послуг населенню регіону. Відповідно до законодавства України, українська мова як державна вивчається у всіх без винятку загальноосвітніх навчальних закладах, крім того функціонують школи з українською, російською та румунською мовою навчання. За радянських часів завдяки єдності освітніх програм навчально-методичне забезпечення централізовано отримувалось з інших республік, що входили до складу СРСР, і було придатним для використання в регіоні. Зміна мовних пріоритетів за часів незалежності породила проблему нестачі якісних підручників державною мовою, які б відповідали новим освітнім програмам загальної середньої освіти. Проблеми забезпеченості посібниками вирішуються шляхом залучення вчителів регіону до укладання навчальної літератури. Так, педагоги Болградського району є співаторами та співукладачами низки навчальних посібників з болгарської мови та літератури («Български език (ниво стандарт) 10 клас за общообразователните училища с обучение на украински език» (укладачі: Гайдаржи І.С., Проданова О.І.,

Мілков А.М.); «Български език, 10-11 клас за общообразователните училища с обучение на украински език» (укладачі: Бузіян Н.С., Кара Н.В.)).

Для рівного доступу громадян до навчання продовж життя в закладах загальної середньої освіти з переважною більшістю етнічного учнівського контингенту організовано викладання державною мовою (наприклад, Утконосівська, Комишівська, Новопокровська загальноосвітні школи Ізмаїльського району з румунською та українською мовами навчання, Кам'янський навчально-виховний комплекс, Старонекрасівська загальноосвітня школа з російською та українською мовами навчання). Задоволенню національно-культурних потреб меншин, які проживають в регіоні, сприяє вивчення в загальноосвітніх закладах албанської, болгарської та гагаузької мови як предмету.

Збереженню і розвитку єдиного освітнього простору в Придунайському субрегіоні сприяє оптимізація структури освітньої мережі, створенням умов для профільного, екстернатного та інклюзивного навчання. В 2019-2020 роках в кожному районі та в місті Ізмаїлі створено інклюзивно-ресурсні центри, діяльність яких направлена на забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти. Відбір спеціалістів на конкурсній основі та матеріально-технічне забезпечення центрів забезпечують місцеві структурні підрозділи, на які покладено здійснення державної політики в галузі освіти. Поки що проблемними є питання приміщень, які б стовідсотково відповідали потребам інклюзивно-ресурсних центрів, їх обладнання та підбір висококваліфікованих кадрів. Нагальною залишається проблема створення системи допомоги батькам у догляді, навчанні й вихованні дітей з особливостями психофізичного розвитку, особливо в сільській місцевості. Інклюзивно-ресурсні центри розташовані в територіальних центрах, і доступ до них для багатьох нужденних є проблематичним.

В регіоні функціонують спеціалізовані навчальні заклади, створені для організації освіти дітей з особливими потребами: Ізмаїльська спеціальна загальноосвітня школа №5, Утконосівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат, Кілійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат, Болградська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат з дошкільними групами корекційного та реабілітаційного спрямування. Це заклади обласного підпорядкування, і місцева влада не має юридичних підстав для здійснення владних повноважень щодо усунення виникаючих в зазначених установах проблем. У разі необхідності вирішити нагальні питання потрібно приймати такі управлінські рішення, які знімають суперечності використання фінансів місцевих громад і обласних коштів, а впливає на швидкість прийняття рішень. Місцева виконавча влада об'єднує зусилля з органами місцевого самоврядування для усунення проблем в частині порушення прав дитини щодо обов'язковості навчання. На території регіону функціонують Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Ізмаїльської міської ради та Центр соціально-психологічної реабілітації дітей в смт Суворове Ізмаїльського району, до якого направляються діти з навколишніх районів. Плідною є співпраця з неурядовими благодійними організаціями, які надають підтримку малозабезпеченим та багатодітним сім'ям району, а також спеціалізованим закладам освіти.

На жаль, в регіоні відсутня мережа навчально-реабілітаційних, соціально-реабілітаційних центрів та інших закладів для дорослих з особливостями психофізичного розвитку, що обмежує таких громадян регіону в їхньому праві на

освіту протягом життя для задоволення своїх життєвих потреб в залежності від здібностей та індивідуальних можливостей.

Позашкільна освіта є тією ланкою в системі освіти, де також належить докласти значних зусиль. Створенням цілісної багаторівневої системи позашкільних закладів різних типів спирається на доробки загальноосвітніх шкіл. Для забезпечення розвитку здібностей та талантів дітей і молоді, задоволення їхніх інтересів і запитів, а також для надання дослідницьких, дозвільно-розважальних послуг пристосовані лише державні та комунальні заклади. В регіоні існує незначна кількість закладів недержавної форми власності, які задовольняють потреби населення у додаткових культурно-освітніх послугах, на фінансування яких витрачаються недержавні кошти, здебільшого це спортивні установи.

Впродовж останнього десятиліття в освітньому просторі Придунайського субрегіону освітню діяльність здійснюють недільні болгарські школи. Підтримка з боку Республіки Болгарії етнічної меншини направлена на збереження культурної та духовної ідентичності буджацьких болгар через мережу міських та сільських осередків, які працюють за національною програмою «Роден език и култура зад граница». На теренах Болградщини та Ізмаїльщини такі школи функціонують в селах Баннівка, Василівка, Виноградне, Владичень, Городне, Голиця, Залізничне, Криничне, Кубей, Нові Трояни, Багате, Лощинівка, Кам'янка, Кирнички, смт Суворове, де компактно мешкають етнічні болгари. В сільських та трьох болгарських недільних школах в м. Ізмаїлі діти щотижня безкоштовно долучаються до вивчення болгарської мови, а також знайомляться з історією, культурою і традиціями болгарського народу.

Професійно-технічна освіта на території Придунайського субрегіону представлена кількома міськими та сільськими закладами освіти. Їх основний напрям діяльності – освітні послуги з професійного навчання робітничим професіям на основі базової та повної загальної середньої освіти.

Реформування системи закладів професійно-технічної освіти в державі на регіональному рівні позначилось виникненням низки фінансових та управлінських проблем. Зараз триває широкомасштабний процес передачі державних закладів професійної (професійно-технічної) освіти та їх майнових комплексів з державної власності в комунальну власність. Законодавчо закріплено, що така передача здійснюється на безоплатній основі за умови подальшого використання вказаних освітніх установ без зміни їх цільового призначення. Не зважаючи на законодавчу підтримку, заклади професійної (професійно-технічної) освіти скорочуються чисельно та зазнають якісних змін, реагуючи на виклики, пов'язані зі зміною демографічної ситуації та попитом на фахівців на ринку праці. Шлях приєднання до закладів вищої освіти в якості філій або підрозділів не завжди стає панацеєю від бід. Чисельні реорганізації позначаються на здатності установи зберігати педагогічний колектив та учнівський контингент. Випробування часом витримали ДНЗ «Ізмаїльський центр професійно-технічної освіти» та ДНЗ «Кілійський професійний ліцей». Натомість, розширюють свою діяльність створені в недавньому минулому приватні заклади професійної (професійно-технічної) освіти, які задовольняють потребу в наданні освітніх послуг щодо підвищення кваліфікації фахівців морського та річкового флоту: «Учбовий центр» ПрАТ «УДП», ПП «Ізмаїльський морський тренажерний центр «Марін про сервіс», ТОВ «Учбово-тренажерний центр «Альфа-Трейнінг».

Ізмаїльське вище професійне училище також пройшло шлях реорганізацій, перетворившись із звичайного ПТУ у вище професійне училище. На збереженій навчальній базі зусиллями педагогічного колективу готуються фахівці, які затребувані, в основному, на річковому та морському транспорті. В 2020 році до закладу приєднався Суворовський професійний аграрний ліцей, який також готує робітничі кадри.

Ізмаїльське медичне училище є приватним освітнім закладом, яке готує молодших спеціалістів на денній формі навчання за спеціальностями «акушерська справа», «лікувальна справа», «сестринська справа», «стоматологія ортопедична», «фармація».

В місті Ізмаїлі розташовані практично всі заклади вищої освіти регіону.

Приватний навчальний заклад «Ізмаїльський технікум економіки і права» спеціалізується на підготовці юристів, економістів, бухгалтерів та програмістів першому рівня (фаховий молодший бакалавр).

Ізмаїльський агротехнічний коледж створено на базі Ізмаїльського технікуму механізації та електрифікації сільського господарства, в якому навчає близько 650 осіб на відділеннях: «агроінженерія», «електроенергетика, електротехніка та електромеханіка», «облік та оподаткування».

Приватний заклад вищої освіти «Ізмаїльський інститут водного транспорту» III рівня акредитації з початку заснування у 1997 році готує спеціалістів з правознавства, економіки підприємства, обліку і аудиту, перекладу, організації перевезень і управління на водному транспорті.

У грудні 1998 року в місті Ізмаїлі відкрита Придунайська філія МАУП, яка здійснює підготовку фахівців у відповідності до державних стандартів освіти, а також за вимогами Міжнародної Конвенції про підготовку, дипломування менеджерів, бухгалтерів, юристів, психологів, що дозволяє видавати їм дипломи державного і міжнародного зразку.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет є найстарішим навчальним закладом на півдні України, який позиціонує себе як освітній і культурний центр Придунав'я. На даний час у складі ІДГУ працюють чотири факультети (іноземних мов; педагогічний; української філології та соціальних наук; управління, адміністрування та інформаційної діяльності), Центр неперервної освіти, 14 кафедр. Відповідно до статті 10 Закону України «Про освіту» в університеті запроваджено ступеневу освіту: перший рівень (бакалаврський), другий рівень (магістерський), третій (освітньо-науковий). Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» здійснюється за 28 спеціальностями в 9 галузях знань; підготовка здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» здійснюється за 15 спеціальностями у 5 галузях знань. Майбутні доктори філософії навчаються за 4 спеціальностями в 3 галузях знань. Всі спеціальності першого, другого та третього рівнів мають державну акредитацію. Навчальний заклад має належну матеріально-технічну базу, яка включає 3 навчальних корпуси, 2 гуртожитки, 1 спортивно-оздоровчий табір.

Зацікавленість населення регіону в отриманні вищої освіти за спеціальністю «Річковий та морський транспорт» призвів до відкриття в м. Ізмаїлі декількох відокремлених підрозділів закладів вищої освіти, що спеціалізуються на підготовці фахівців зазначеного напрямку.

Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія» здійснює освітню діяльність з 2002 року. В ньому запроваджено

ступеневу освіту: початковий (короткий цикл) та перший рівень (бакалаврський). На денній формі ведеться підготовка бакалаврів за спеціальностями, затребуваними в море-господарській галузі, переважно на контрактній основі. Високий середній бал атестата (9,47) та середній бал ЗНО (163,13) зарахованих в 2019 році на бюджет та достатній рівень зарахованих на контракт (середній бал атестата (7,92) та середній бал ЗНО (132,9)) свідчить про затребуваність в регіоні фахівців, чия професійна діяльність пов'язана з морем (відповідно у 2018 році показники середнього балу атестата бюджетників (9,75) та середнього балу ЗНО (165,11); середній бал атестата контрактників (7,92) і середній бал ЗНО (132,08))⁷.

Діяльність Дунайського факультету морського та річкового транспорту та Кілійського транспортного фахового коледжу Державного університету інфраструктури та технологій спрямована на підготовку фахівців першого рівня (бакалаврського) з ліцензійним обсягом 338 місць та молодшого спеціаліста з ліцензійним обсягом 300 місць.

Нинішній стан освіти субрегіону, його зміст і структура, матеріальна база, організаційно-економічні та управлінські механізми в достатній мірі залежні від загальнодержавних політичних процесів та економічного потенціалу країни. Вразливість місцевої освітньої галузі є наслідком дії комплексу чинників. По-перше, сталою є тенденція щорічного зменшення контингенту учнів в загальноосвітніх школах. Наприклад, в Болградському районі навчальний 2020/21 рік почали 5713 осіб (2019 – 5720 осіб, 2018 – 5787 осіб, 2017 -5866 осіб), схожою є ситуація і в інших районах. Відповідно, щорічно зменшується кількість абітурієнтів, що вступають до закладів вищої освіти, які орієнтовані на місцевий контингент. Статистичні дані, які наводяться на офіційному сайті «Вступ. Освіта. UA», фіксують щорічне невикористання ліцензійних місць закладами вищої освіти регіону⁸. По-друге, затверджені Кабінетом Міністрів України діючий стандарт початкової освіти та впроваджуваний з 2022 року стандарт базової середньої освіти потребують значних фінансових надходжень для забезпечення ключової освітньої реформи «Нова українська школа». З огляду на розмір видатків, які щорічно надходять в освітню галузь з державного бюджету у вигляді субвенцій, доречно припустити, що перепідпорядкування закладів освіти в межах новостворюваних територіальних одиниць не вирішить проблеми їх дотаційності. Наразі постають конкретні питання оснащення опорних шкіл, придбання обладнання та дидактичних матеріалів для впровадження компетентнісного навчання. Забезпечення всіх учнів рівними можливостями до отримання якісних сучасних послуг передбачають не тільки підключення закладів освіти до швидкісного інтернету, але й постійне оновлення комп'ютерів та іншої устаткування, які швидко застарівають. Певний час та кошти потрібно виділити на вирішення питань логістики: заклади освіти потребують забезпечення новими транспортними засобами і новими дорожніми маршрутами у разі переходу їх населених пунктів до меж нових територіальних одиниць. Проблемним є будівництво нових закладів освіти. Місцеві громади не мають достатніх фінансових ресурсів для зведення нових споруд, призначених для використання в освітній сфері. Десятиліттями не добудовувались, наприклад, школа в с. Комишівка Ізмаїльського району та школа в місті Ізмаїлі, яку зараз перепрофільовано в Палац спорту. Будівництво спортивної споруди фінансується за рахунок коштів трьох бюджетів – державного, обласного

⁷ Вступ. Освіта. UA. URL: <https://vstup.osvita.ua/>

⁸ Вступ. Освіта. UA. URL: <https://vstup.osvita.ua/>

та місцевого. Темпи будівництва сповільнюються в зв'язку з тим, що в 2020 році держава ще не розпочала надання трьох субвенцій на будівництво та ремонт шкіл, басейнів та палаців спорту⁹. Об'єднання сільських громад у більші за розміром об'єднані територіальні громади поставить питання доцільності існування у сільських населених пунктах таких установ, як «загальноосвітня школа I-III ступенів - ліцей - дошкільний навчальний заклад» або «загальноосвітня школа I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад», які вирішували економічну проблему експлуатації шкільної будівлі і відсутності у селі спеціальної будівлі дитсадка.

Не менш важливим є кадрове забезпечення нової української школи. За наявності в регіоні закладів вищої освіти гуманітарного та технічного спрямування можливе їх використання в якості бази для продовження започаткованого в Одеській області проекту «Нове покоління вчителів для української школи» та інноваційного проекту «Учитель+» на регіональному рівні, що заощадить державні фінансові і людські ресурси.

Висновки. Регіоналізація освітньої системи є відображенням соціально-економічних і соціокультурних умов регіону, однак вона повинна здійснюватися з урахуванням загальноосвітнього та загальноукраїнського досвіду освітньої галузі, тільки в такому разі регіональна специфіка забезпечить збереження єдиного освітнього простору країни. Принципи інтеграції, безперервності освіти і етнокультурної спрямованості стають основними в освітній політиці країни і повинні отримати подальше нормативно-правове забезпечення освітньої галузі регіону в умовах децентралізації. Ефективне керування освітньою галуззю відбувається тільки при гармонійному поєднанні загальнодержавних і місцевих інтересів. Органи управління освітньою сферою об'єднаних територіальних громад тільки тоді забезпечуватимуть надання якісних освітніх послуг та підтримуватимуть плідні взаємовідносини з закладами освіти державного підпорядкування, коли матимуть належні владні повноваження.

Література:

Бутиріна В.М. Формування субрегіонів як напрям підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної активності території. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46054/07-Butyrina.pdf?sequence=1>

Рейтинг шкіл Одеської області 2020 року. URL: <https://osvita.ua/school/rating/76160/>

Розпорядження голови Болградської районної державної адміністрації від 29.04.2013 № 187/А-2013 «Про створення Болградського освітнього округу» URL: <https://sites.google.com/view/bolgradskimnkv>

Вступ. Освіта. UA. URL: <https://vstup.osvita.ua/>

Указ Президента України від 30.09.2010 р. № 926/2010 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926/2010#Text>

Рішення Одеської обласної ради від 15.05.2020 № 1298-VII «Про звіт Одеської обласної державної адміністрації щодо виконання Програми соціально-

⁹ Пацкан Валерій. Місцеві бюджети не отримали з держбюджету 3,5 млрд грн. [Назва з титульного екрану]. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=943>

економічного та культурного розвитку Одеської області за 2019 рік». URL: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/1298-VII.pdf>

Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

Пацкан Валерій. Місцеві бюджети не отримали з держбюджету 3,5 млрд грн. [Назва з титульного екрану]. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=943>

REFERENCES

Butyrina V.M. Formuvannia subrehioniv yak napriam pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta investytsiinoi aktyvnosti terytorii. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46054/07-Butyrina.pdf?sequence=1>

Reitynh shkil Odeskoi oblasti 2020 roku. URL: <https://osvita.ua/school/rating/76160/>

Rozporiadzhennia holovy Bolhradskoi raionnoi derzhavnoi administratsii vid 29.04.2013 № 187/A-2013 «Pro stvorennia Bolhradskoho osvitnoho okruhu» URL: <https://sites.google.com/view/bolgradskimnvk>

Vstup. Osvita. UA. URL: <https://vstup.osvita.ua/>

Patskan Valerii. Mistsevi biudzhety ne otrymaly z derzhbiudzhetu 3,5 mlrd hrn. [Nazva z tytulnoho ekranu]. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=943>

Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2010 r. № 926/2010 «Pro zakhody shchodo zabezpechennia priorityetnoho rozvytku osvity». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926/2010#Text>

Rishennia Odeskoi oblasnoi rady vid 15.05.2020 № 1298-VII «Pro zvit Odeskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii shchodo vykonannia Prohramy sotsialno-ekonomichnoho ta kulturnoho rozvytku Odeskoi oblasti za 2019 rik». URL: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/1298-VII.pdf>

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 № 807-IX «Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

Berestetska O. Educational sphere of the Danube region: content, structure, problems

The Danube subregion, in addition to its geographical location, has a number of features related to the specifics of economic, political, social and ethnocultural processes. The educational sphere formed in the region is represented by all types of educational institutions, the activity of which is aimed at solving both all-Ukrainian and regional needs. The management of preschool, general secondary education and out-of-school education institutions is entrusted to the structural subdivisions of the local executive power, which are responsible for activities in the field of education. They are responsible for the organization and content of the learning process, form the budgets of institutions, thereby ensuring compliance with current legislation on the implementation of the right of the younger generation of Ukrainian citizens to education. The introduction of the latest educational standards in the industry expects from local

education authorities to implement management measures based on the actual knowledge of the regional education system content and structure and awareness of the consequences of every decision taken. Inevitably, in the context of decentralization, the reformatting of administrative-territorial units leads to changes in the established system of the educational institution management. The formation of territorial communities will ultimately lead to greater autonomy of the subjects of educational activities, and thus to an increase in the range of problematic issues that will be solved by them alone.

Institutions of professional (vocational and technical) education and higher education in the region are focused on meeting regional needs in specialists of working specialties and experts in the maritime complex, agriculture and social sphere. There is a tendency to consolidate these institutions by merging or joining more powerful ones in order to preserve human and material resources. Existing as branches of higher education establishments is also one of the ways to overcome emerging threats in the period of the reduction in the number of applicants and the introduction of market relations in the field of education.

Key words: *institution of preschool education, institution of general secondary education, institution of vocational education, institution of higher education, governing body, administration, educational sphere, Danube subregion.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-5
УДК 378: 37.018 (94)

Наталія ГОНЧАРОВА*

ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Освітній процес на сучасному етапі варто реалізовувати як суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладача і студентів, котрі об'єднані спільною діяльністю, усвідомлюють взаємну відповідальність за кінцевий результат, узгоджують власні дії щодо досягнення поставленої мети. Саме тому актуальності набуває проблема здійснення зворотного зв'язку, що принципово впливатиме на підвищення ефективності освітнього процесу в цілому.

Реалізація зворотного зв'язку матиме ефективний результат за таких умов: регулярність, систематичність, достатність та детальність; пов'язаність з метою оцінювання завдання та критеріями; зрозумілість для студента; чіткий зв'язок із майбутніми завданнями, сфокусований, у першу чергу, на навчальних цілях і очікуваних результатах, а потім – на оцінюванні.

Насамперед завдяки зворотному зв'язку викладач регулює процес навчання, має можливість враховувати необхідні зміни в педагогічній системі і вчасно коректувати хід процесу. Зворотний зв'язок допомагає викладачу визначити ефективну стратегію і тактику освітнього процесу, а також вчасно їх скоригувати. Студенти ж не лише отримують відповіді, але і відчують свою причетність до освітнього процесу, усвідомлюють важливість їхньої думки. Саме за допомогою зворотного зв'язку забезпечується динаміка освітнього процесу і реалізується його основна мета – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості студента – майбутнього фахівця.

Ключові слова: зворотний зв'язок, освітній процес, викладач, студент, взаємодія, дистанційне навчання, лекція, практичне заняття.

Постановка проблеми. Не викликає заперечень теза про те, що сучасний освітній процес варто розглядати та реалізовувати як суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладача і студентів, котрі об'єднані спільною діяльністю, усвідомлюють взаємну відповідальність за кінцевий результат, узгоджують власні дії щодо досягнення поставленої мети. Саме тому неабиякої актуальності набуває проблема здійснення зворотного зв'язку, що принципово впливатиме на підвищення ефективності освітнього процесу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування зворотного зв'язку в освітньому процесі є предметом дослідження науковців. Проблему управління освітньою діяльністю студентів, насамперед функції викладача в даному процесі, вивчають Н. Крейдун, Н. Маєвська. У висновку авторки виокремлюють низку вимог для підвищення ефективності управління: формулювання чітких цілей навчання; виявлення вихідного рівня процесу; розроблення програми дій; отримання інформації щодо стану процесу навчання

* Гончарова Н., кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет; e-mail: natali.saga.777@ukr.net

(зворотний зв'язок); опрацювання інформації, отриманої за зворотним зв'язком; внесення до освітнього процесу корекційних впливів¹.

Т. Равчина, Т. Тюріна в своїй праці розглядають організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії студента і викладача вищої школи в контексті сучасних освітніх викликів. Авторки наголошують на тому, що таку взаємодію варто розглядати як «взаємозв'язок рівноправних партнерів, які охоплені спільною діяльністю, спрямовані на досягнення спільної мети, виявляють з власної ініціативи високу активність і захоплення процесом². Наукову розвідку Т. Божук, Л. Малик спрямовано на висвітлення ролі зворотного зв'язку в освітньому процесі в контексті взаємовідносин «викладач – студент». Дослідниці переконують, що ефективний зворотний зв'язок із аудиторією суттєво впливає на покращення якості знань студентів³.

К. Багрій характеризує різні стилі викладацького керівництва, різноманітні моделі комунікативної взаємодії викладача зі студентами в освітньому процесі. Науковець резюмує, що готовність викладача до професійно орієнтованої співпраці передбачає єдність вмінь обміну інформацією, встановлення діалогово-партнерських стосунків, об'єктивного сприйняття і розуміння сучасних студентів⁴.

Результатом наукової розвідки Л. Дибкової є теза щодо необхідності широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Адже це сприяє трансформації ролі викладача на консультанта та помічника студентів в освітній діяльності, наданню пріоритетності студенту як суб'єкту навчання⁵. Крім того, застосування швидкого зворотного зв'язку на основі інформаційно-комунікаційних технологій сприяє зростанню відповідальності студентів за результати освітньої діяльності, подальшій інтеграції в професійне середовище.

О. Губаш, В. Габрусев розглядають підсистему зворотного зв'язку як складову сучасної системи дистанційного навчання. Науковці наголошують, що проекти, дистанційні курси й інші форми навчання спрямовані на вироблення індивідуальної траєкторії навчання, творчу самореалізацію та формування світогляду⁶. У статті Н. Муліної зворотний зв'язок досліджується як ключовий фактор впливу на якість дистанційного навчання. Акцент зроблено на розкритті

¹ Крейдун Н. П., Маєвська Н. А. (2011). Управління навчальною діяльністю студентів : психологічний аспект. *Управління в освіті* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. м. Львів. 14-16 квітня 2011 р. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 153–154. С. 154.

² Равчина, Т., Тюріна, Т. (2013). Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача вищої школи і студента у контексті сучасних освітніх викликів. *Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету : традиції, проблеми, перспективи : Педагогічна думка, освіта, персоналій : теоретичний, історичний, компаративістський підходи*. Вип. 3. С. 20-28. С. 27.

³ Божук Т., Малик Л. (2010). Роль зворотного зв'язку в навчальному процесі : досвід застосування методів «три конверти» та анкетування. *Молодь і ринок*. №7-8 (66-67). С. 94-98. С. 97.

⁴ Багрій К. Л. (2016). Викладач і студенти : взаємодія у процесі навчання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. Економічні науки. Вип. 2 (62). С. 174–182. С. 181.

⁵ Дибкова Л. М. (2020). Засоби реалізації швидкого зворотного зв'язку в інформаційному освітньому середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Т. 77. № 3. С. 130–144. С. 141.

⁶ Губаш О., Габрусев В. (2007). Підсистема зворотного зв'язку як складова сучасної системи дистанційного навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. № 2. С. 111–114. С. 114.

принципів впровадження зворотного зв'язку, аналізі його різновидів та умов дієвості⁷.

Мета статті. Аналіз організації зворотного зв'язку для забезпечення оптимальної взаємодії студентів як з викладачем, так і з навчальними історичними матеріалами задля оптимізації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Зворотний зв'язок традиційно вважається органічним структурним елементом навчально-пізнавальної діяльності студентів. Однак, як правило, розглядається як складова контролю. У такому контексті до компонентів, що складають зворотний зв'язок в освітньому процесі, належать результати тестування і контрольних робіт, бесіди зі студентами та їхні усні відповіді, спостереження викладача⁸.

Але сучасні реалії доводять значущість фідбека. Саме тому, на нашу думку, важливо задіювати весь арсенал дидактичних можливостей зворотного зв'язку на різних етапах освітнього процесу.

Про актуальність зворотного зв'язку свідчить досить жвава дискусія науковців щодо методологічної сутності досліджуваного питання. Так, Н. Муліна називає зворотний зв'язок базовим принципом успішного навчання, засобом отримання інформації про правильність або ступінь помилковості дій⁹. І. Зимняя вказує, що відомості про процес або результат виконання дії і є зворотним зв'язком, котрий здійснює контроль, регуляцію й управління¹⁰. За визначенням В. Рахманова, зворотний зв'язок – це процес порівняння рівня знань із установленими навчальними стандартами¹¹. С. Мілін наголошує: зворотний зв'язок – це інформація як для викладача, так і для студента про результативність їхньої діяльності з метою подальшого планування або удосконалення певних аспектів навчання¹².

Серед інших доречно навести думку Ю. Машбиця, котрий радить не переоцінювати роль зворотного зв'язку як одного з механізмів освітньої діяльності: «Рефлексивний механізм навчальної діяльності, що виявляється в усвідомленні власної діяльності щодо розв'язування навчальних завдань, механізм переходу від непрямого продукту дій учнів/студентів до прямого відіграють не меншу роль, ніж

⁷ Муліна Н. І. (2013). Організація ефективного зворотного зв'язку в дистанційному навчанні іноземних мов. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Дод. 1 до Вип. 31, Том I (43) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К. : Гнозис. С. 609-616. С. 609.

⁸ Штохман Л. М. (2020). Зворотний зв'язок у практиці викладання іноземної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 9 (77). С. 232-234. С. 232.

⁹ Муліна Н. І. (2013). Організація ефективного зворотного зв'язку в дистанційному навчанні іноземних мов. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Дод. 1 до Вип. 31, Том I (43) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К. : Гнозис. С. 609-616. С. 611.

¹⁰ Коваль Т. І. (2005). Проблема організації зворотного зв'язку в інформаційно-комп'ютерному освітньому середовищі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія : Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : Збірник наукових праць. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. № 3 (10). С. 68-76. С. 71.

¹¹ Рахманов В. О. (2015). Методичні засади формування освітньо-інформаційного середовища у вищому технічному навчальному закладі. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія : Педагогіка. Психологія. № 7. С. 98-103. С. 99.

¹² Штохман Л. М. Вказ. праця. С. 233.

механізм зворотного зв'язку»¹³. Отже, наукова суперечка підтверджує зацікавлення та відносно відсутність універсальних підходів.

За загальноприйнятим визначенням, зворотний зв'язок – це вплив результатів функціонування системи (об'єкта) на характер його функціонування¹⁴. На сучасному етапі існують різні підходи щодо класифікації фідбека. Наведемо основні з них.

Розрізняють основний і допоміжний види зворотного зв'язку. Основний – це зв'язок, що встановлює рівень початкових та вихідних знань, умінь і навичок. Допоміжний – обумовлюється реакцією студентів за опосередкованими ознаками: увагою, швидкістю реакції студентів тощо¹⁵.

Також виокремлюють негайний (в ході виконання завдання) та відкладений зворотний зв'язок (після його завершення або навіть наприкінці вивчення навчального курсу, а також за неможливості надати оперативний)¹⁶. Зауважимо, оперативний зворотний зв'язок надається студенту миттєво. У даному контексті дозволимо собі особисту ремарку. В своїй діяльності звертаємо увагу на надважливість взаємних запитань, що по суті дозволяє відтворити умови бесіди навіть за неможливості її проведення в реальному часі. Тому відзначимо: зворотний зв'язок – це процес двосторонній. Заохочуйте студентів до запитань та радійте ним!

Коригуючий зворотний зв'язок має містити коментар з аналізом помилок, рецензію на виконане завдання з тим, щоб допомогти студенту уникнути повторення недоліків у роботі, у виконанні наступних завдань¹⁷. Інший підхід до класифікації видів зворотного зв'язку: позитивний (інформація про правильність відповіді) та негативний (інформація про неправильність відповіді)¹⁸.

Визначимо умови, за яких реалізація зворотного зв'язку матиме ефективний результат: 1) регулярність, систематичність, достатність та детальність; 2) пов'язаність з метою оцінювання завдання та критеріями; 3) зрозумілість для студента; 4) чіткий зв'язок із майбутніми завданнями, сфокусований, у першу чергу, на навчальних цілях і очікуваних результатах, а потім – на оцінюванні¹⁹.

Зосередимо увагу на конкретних прикладах використання зворотного зв'язку у викладацькій діяльності. Насамперед, це організація системи зворотного зв'язку на першому занятті, коли встановлюється контакт між викладачем та академічною групою. Зокрема це: 1) коротка самопрезентація викладача (як-от, досвід роботи, сфера наукових інтересів); 2) усні візитівки студентів групи; 3) презентація структури курсу (ознайомлення із тематикою лекційних занять, змістом практичних занять, обговорення умов роботи, вимог і методів оцінювання)²⁰. Крім

¹³ Коваль Т. І. Вказ. праця. С. 70, 71.

¹⁴ Муліна Н. І. Вказ. праця. С. 611.

¹⁵ Штохман Л. М. Вказ. праця. С. 233.

¹⁶ Губаш О., Габрусев В. (2007). Підсистема зворотного зв'язку як складова сучасної системи дистанційного навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. № 2. С. 111–114. С. 112.

¹⁷ Олійник Н. Ю. (2016). Зворотний зв'язок у електронному навчанні як педагогічна проблема. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. Вип. 2. С. 209–223. С. 219.

¹⁸ Муліна Н. І. Вказ. праця. С. 612–613.

¹⁹ Муліна Н. І. (2013). Організація ефективного зворотного зв'язку в дистанційному навчанні іноземних мов. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»...* С. 615.

²⁰ Божук Т., Малик Л. (2010). Роль зворотного зв'язку в навчальному процесі : досвід застосування методів «три конверти» та анкетування. *Молодь і ринок*. №7-8 (66–67). С. 94–98. С. 95.

того, у власній педагогічній діяльності активно застосовуємо не лише метод інтерв'ювання (презентований приклад колег-практиків), але й анкетування (на початку та наприкінці навчального курсу, виробничої практики, у підготовчий період атестаційних екзаменів тощо).

Також досить ефективною є методика «Мета-план», в ході якої студенти отримують чисті картки, на яких записують запитання/зауваження, що виникли під час заняття. Далі кожному студенту пропонується озвучити написане²¹. Як варіант, картки кріпляться на дошці для унаочнення рубрик обговорення.

Під час лекцій пропонуємо кожному студенту чистий аркуш паперу, де він вказує групу і прізвище. У ході заняття студент фіксує запитання/пропозиції. Ми погоджуємось із думкою Т. Божук, Р. Зоркіна, Л. Малик, Д. Приходька, що за таких умов наприкінці заняття викладач отримує об'єктивну «реакцію» слухачів на прочитану лекцію²². Для встановлення зв'язку між попередньою та наступною темою аналіз доцільно проводити на наступному занятті.

На практичних заняттях радимо встановлювати зворотний зв'язок з аудиторією за методикою «три конверти». Суть її полягає в тому, що на парті покладено три конверти: що сподобалося, що не сподобалося і що залишилось незрозумілим. У кінці заняття свої відгуки студенти вкладають в один з означених конвертів²³. Відзначимо, щоб отримати максимально відверті відповіді, важливою є анонімність. Також обов'язковим етапом здійснення зворотного зв'язку вважаємо обговорення запитань, порад, зауважень на початку наступного заняття.

Досвід С. Мілін доводить, що зворотний зв'язок добре реалізується на практичному занятті під час виконання так званих «закритих» та «відкритих» завдань²⁴. При «закритих завданнях» – це практика так званого взаємного зворотного зв'язку: взаємна перевірка в парах. При «відкритих завданнях» звертаємо увагу на чіткість і креативність формулювання, доречність додаткових запитань.

Ми переконані, що зворотний зв'язок дуже ефективний в аналізі письмових робіт (вже кілька років активно застосовуємо цю методику під час підготовки зі студентами наукових досліджень у вигляді очного або заочного спільного редагування тексту). У свою чергу, Р. Стенерд радить робити відеозапис перевірки письмових робіт своїх студентів (записувати кожен рух мишки, підкреслення чи виправлення; коментувати кожен помилку)²⁵. Отримуючи відеофайл, студент має можливість переглядати його необхідну кількість разів. Отже, усний відгук напевне складніший для сприйняття, ніж письмовий. Крім того, систематичне використання даної методики дозволяє у подальшій роботі зі студентами не виправляти неточності повністю, а лише позначати місце їхнього знаходження (як-от: прийом «Лови помилку» О. Гіном²⁶).

²¹ Божук Т., Малик Л. Вказ. праця. С. 95-96.

²² Приходько Д. П., Зоркін Р. Ю. Сучасний зарубіжний досвід активізації навчального процесу у вищій школі. *Сучасна війна : гуманітарний аспект* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Харків. 30 червня 2017 р. Харків : Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. С. 123-131. С. 124.

²³ Божук Т., Малик Л. Вказ. праця. С. 96.

²⁴ Штохман Л. М. (2020). Зворотній зв'язок у практиці викладання іноземної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»...* С. 233.

²⁵ Штохман Л. М. Вказ. праця. С. 234.

²⁶ Олійник Н. Ю. Вказ. праця. С. 221.

Висновки. Таким чином, зворотний зв'язок відіграє важливу роль в освітньому процесі. Саме він є підґрунтям спілкування між суб'єктами останнього. А саме в спілкуванні передається соціокультурний досвід від викладача до студентів. Ефективність зворотного зв'язку зумовлюється, зокрема, розумінням того, що він є поєднанням двох взаємопов'язаних елементів – змісту та термінів надходження.

Саме завдяки зворотному зв'язку викладач регулює процес навчання, має можливість враховувати необхідні зміни в педагогічній системі і вчасно коректувати хід процесу. Зворотний зв'язок допомагає викладачу визначити ефективну стратегію і тактику освітнього процесу, а також вчасно їх скоригувати. Студенти ж не лише отримують відповіді, але і відчують свою причетність до освітнього процесу, усвідомлюють важливість їхньої думки.

Отже, за допомогою зворотного зв'язку забезпечується динаміка освітнього процесу і реалізується його основна мета – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості студента – майбутнього фахівця.

Література:

Багрій К. Л. (2016). Викладач і студенти : взаємодія у процесі навчання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. Економічні науки. Вип. 2 (62). С. 174-182.

Божук Т., Малик Л. (2010). Роль зворотного зв'язку в навчальному процесі : досвід застосування методів «три конверти» та анкетування. *Молодь і ринок*. №7-8 (66-67). С. 94-98.

Губаш О., Габрусев В. (2007). Підсистема зворотного зв'язку як складова сучасної системи дистанційного навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. № 2. С. 111-114.

Дибкова Л. М. (2020). Засоби реалізації швидкого зворотного зв'язку в інформаційному освітньому середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Т. 77. № 3. С. 130-144.

Коваль Т. І. (2005). Проблема організації зворотного зв'язку в інформаційно-комп'ютерному освітньому середовищі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія : Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : Збірник наукових праць. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. № 3 (10). С. 68-76.

Крейдун Н. П., Маєвська Н. А. (2011). Управління навчальною діяльністю студентів : психологічний аспект. *Управління в освіті* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 153-154.

Муліна Н. І. (2013). Організація ефективного зворотного зв'язку в дистанційному навчанні іноземних мов. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Дод. 1 до Вип. 31, Том I (43) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К. : Гнозис. С. 609-616.

Олійник Н. Ю. (2016). Зворотний зв'язок у електронному навчанні як педагогічна проблема. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. Вип. 2. С. 209-223.

Приходько Д. П., Зоркін Р. Ю. (2017). Сучасний зарубіжний досвід активізації навчального процесу у вищій школі. *Сучасна війна : гуманітарний аспект : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків : Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. С. 123-131.

Равчина Т., Тюріна Т. (2013). Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача вищої школи і студента у контексті сучасних освітніх викликів. *Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету : традиції, проблеми, перспективи : Педагогічна думка, освіта, персоналії : теоретичний, історичний, компаративістський підходи*. Вип. 3. С. 20-29.

Рахманов В. О. (2015). Методичні засади формування освітньо-інформаційного середовища у вищому технічному навчальному закладі. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія : Педагогіка. Психологія. № 7. С. 98-103.

Штохман Л. М. (2020). Зворотний зв'язок у практиці викладання іноземної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 9 (77). С. 232-234.

REFERENCES

Bahrii, K. L. (2016). Vykladach i studenty : vzaiemodiia u protsesi navchannia [Teacher and students: interaction in the learning process]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences]. Vyp. 2 (62). P. 174-182. [in Ukrainian].

Bozhuk, T., Malyk, L. (2010). Rol zvorotnoho zviazku v navchalnomu protsesi : dosvid zastosuvannia metodiv «try konverty» ta anketuvannia [The role of feedback in the learning process: experience in applying the methods of «three envelopes» and questionnaires]. *Molod i rynek* [Youth and the market]. №7-8 (66-67). P. 94-98. [in Ukrainian].

Hubash, O., Habrusiev, V. (2007). Pidsystema zvorotnoho zviazku yak skladova suchasnoi systemy dystantsiinoho navchannia [Feedback subsystem as part of a modern distance learning system]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia : Pedahohika* [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy]. № 2. P. 111-114. [in Ukrainian].

Dybko, L. M. (2020). Zasoby realizatsii shvydkoho zvorotnoho zviazku v informatsiinomu osvitnomu seredovyshchi [Quick feedback tools in the information learning environment]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia* [Information technologies and teaching aids]. T. 77. № 3. P. 130-144. [in Ukrainian].

Koval, T. I. (2005). Problema orhanizatsii zvorotnoho zviazku v informatsiino-kompiuternomu osvitnomu seredovyshchi [The problem of organizing feedback in the information-computer educational environment]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia : Kompiuterno-oriantovani systemy navchannia : Zbirnyk naukovykh prats.* [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series : Computer-based learning systems : A collection of scientific papers]. Kyiv : Natsionalnyi pedahohichniyi universytet imeni M. P. Drahomanova. № 3 (10). P. 68-76. [in Ukrainian].

Kreidun, N. P., Maievska, N. A. (2011). Upravlinnia navchalnoiu diialnistiu studentiv : psykholohichniy aspekt [Management of students' educational activities: psychological aspect]. *Upravlinnia v osviti : zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Management in Education : Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference]. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. P. 153–154. [in Ukrainian].

Mulina, N. I. (2013). Orhanizatsiia efektyvnoho zvorotnoho zviazku v dystantsiinomu navchanni inozemnykh mov [Organization of effective feedback in distance learning of foreign languages]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody»* [Humanitarian Bulletin of Pereiaslav-Khmelnysky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda]. Dod. 1 do Vyp. 31, Tom I (43) : Tematychnyi vypusk «Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehtratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru». K. : Hnozyz. P. 609-616. [in Ukrainian].

Oliynyk, N. Yu. (2016). Zvorotnyi zviazok u elektronnomu navchanni yak pedahohichna problema [Feedback in e-learning as a pedagogical problem]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshe suchasnoho universytetu* [Open educational e-environment of a modern university]. Vyp. 2. P. 209-223. [in Ukrainian].

Prykhodko, D. P., Zorkin, R. Yu. (2017). Suchasnyi zarubizhnyi dosvid aktyvizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli [Modern foreign experience of activating the educational process in higher education]. *Suchasna viina : humanitarnyi aspekt : Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Modern War: Humanitarian Aspect: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference]. Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba. P. 123-131. [in Ukrainian].

Ravchyna, T., Tiurina, T. (2013). Orhanizatsiia subiekt-subiektnoi vzaiemodii vykladacha vyshchoi shkoly i studenta u konteksti suchasnykh osvitnikh vyklykiv [Organization of subject-subject interaction of a high school teacher and a student in the context of modern educational challenges]. *Pedahohichna osvita i nauka v umovakh klasychnoho universytetu : tradytsii, problemy, perspektyvy : Pedahohichna dumka, osvita, personalii : teoretychnyi, istorychnyi, komparatyvistskyi pidkhody* [Pedagogical education and science in the classical university : traditions, problems, prospects: Pedagogical thought, education, personalities : theoretical, historical, comparative approaches]. Vyp. 3. P. 20-29. [in Ukrainian].

Rakhmanov, V. O. (2015). Metodychni zasady formuvannia osvitno-informatsiinoho seredovyshecha u vyshchomu tekhnichnomu navchalnomu zakladi [Methodical principles of formation of educational and information environment in higher technical educational institution]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii : Pedahohika. Psykholohiia* [Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology]. № 7. P. 98-103. [in Ukrainian].

Shtokhman, L. M. (2020). Zvorotnyi zviazok u praktytsi vykladannia inozemnoi movy [Feedback in foreign language teaching practice]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii : Filolohiia* [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Series : Philology]. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Vyp. 9 (77). P. 232-234. [in Ukrainian].

Goncharova N. Feedback as a factor in improving the quality of higher historical education

The modern educational process should be considered and implemented as a subject-subject interaction of the teacher and students, who are united by joint activities, aware of mutual responsibility for the ultimate result, coordinate their own actions to achieve this goal. That is why the problem of providing feedback is becoming increasingly important, which will fundamentally affect the efficiency of the educational process as a whole.

The research methodology is based on general scientific principles (historicity, objectivity, scientificity) and historical and scientific methods (historical-genetic, historical-typological, historical-comparative, chronological), which made it possible to objectively reveal didactic feedback opportunities to improve the efficiency of the educational process.

The implementation of feedback will have an effective result under the following conditions: 1) regularity, systematicity, sufficiency and detail; 2) connection for the purpose of task evaluation and criteria; 3) intelligibility for the student; 4) a clear link to future tasks, focused primarily on learning objectives and expected results, and then on evaluation.

It is through feedback that the teacher regulates the learning process, has the opportunity to take into account the necessary changes in the pedagogical system and timely adjust the process. Feedback helps the teacher to determine the effective strategy and tactics of the educational process, as well as to correct them in a timely manner. Students not only receive answers, but also feel involved in the educational process, understand the importance of their opinion. It is with the help of feedback that the dynamics of the educational process is ensured and its main goal – the formation of a comprehensively and harmoniously developed personality of the student, the future specialist – is realized.

Key words: *feedback, educational process, teacher, student, interaction, distance learning, lecture, practical lesson*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-6
УДК 373.3.091.39:908(477.74)

Ганна ГРАДИНАР*

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В ПРИДУНАВ'І (1940-1953 рр.): ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ»

У статті висвітлено аграрну політику радянської влади щодо сіл Українського Подунав'я у досліджуваний період. Показано, що у політичному відношенні за допомогою колективізації селянських господарств радянська влада намагалася придушити національно-визвольний рух, а в економічному – створити міцний механізм контролю за виробництвом і розподілом сільськогосподарської продукції, закласти підґрунтя тоталітарній системі.

Також визначено роль і значення застосування мультимедійних презентацій навчання у процесі вивчення матеріалу про рідний край. Розкриті особливості їх використання, як найбільш ефективного та багатофункціонального засобу, який інтегрує величезні освітні ресурси.

Ключові слова: Українське Подунав'я, селянство, колективізація, тоталітарна система, мультимедійні презентації, пояснювально-ілюстративний метод навчання, краєзнавство, колгосп.

Вступ. ХХІ століття не може існувати без інформаційних технологій (ІТ). Ці зміни, звичайно, стосуються і освітньої системи. Інформатизація має надзвичайний вплив на розвиток освіти. Це ми відчуємо вже сьогодні, завдяки використанню вчителем різних інформаційних методів ведення уроків. Широке застосування комп'ютерних технологій в освіті поступово, але досить впевнено, стає найважливішою деталлю навчально-виховного процесу школи. Звичайно ж за останні роки, число інформаційнограмотних школярів виросло в десятки разів. Нині дитина опановує комп'ютер раніше, ніж навчається грамотно писати чи читати. І це позитивний момент, який дозволяє широко використовувати ІТ в освітньому процесі.

Історіографія. На сьогодні проблемам впровадження й ефективного застосування мультимедійних технологій в освіті присвячено немало теоретичних і експериментальних праць, вітчизняних і зарубіжних педагогів. таких як М.І. Жалдак¹, Б.В. Братаніч, Л.Л. Базилевська², Н.Г. Семенова³, та інші.

* Градинар Г., аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: gradinar16121994@gmail.com

¹ Жалдак М.І. Система підготовки вчителя до використання інформаційнокомунікаційних технологій в навчальному процесі. URL: http://lib.iitta.gov.ua/869/1/Система_підготовки_вчителя.pdf

² Братаніч Б.В., Базилевська Л.Л. (2016) Програма для загальноосвітніх середніх навчальних закладів «Історія рідного краю. Дніпропетровщина» для учнів 5-11 класів. 56 с.

³ Семенова Н.Г. (2007) Мультимедийные обучающие системы лекционных курсов: теоретические основы создания и применения в процессе обучения студентов технических вузов электротехническим дисциплинам: автореф. дис... докт. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (технические дисциплины, уровень высшего образования)». 34с.

Мета статті полягає у доцільності використання мультимедійних засобів навчання під час вивчення курсу «Історія рідного краю» у середній школі.

Основна частина. Інформаційні технології мають великий діапазон і потенціал можливостей для удосконалення навчального процесу у школі. Одним з дидактичних засобів, що допомагає розвинути потенціал школяра, є мультимедіа, яка дозволяє використовувати текст, графіку, відео і мультиплікацію у режимі діалогу. У процесі навчання учень включає образне мислення, яке допомагає цілісно сприймати запропонований матеріал. З'являється можливість поєднувати теоретичний та демонстраційний матеріали.

Долучити дітей до світового банку знань одне з найважливіших завдань сучасної освіти. Тому використання комп'ютерної системи стає невід'ємною складовою вивчення будь-якого предмета. Особливо цікавою є ця робота під час опанування учнями курсу про рідний край, свою малу батьківщину, землю, де ти народився. Але не тільки новизна будить творчу уяву дитини. Значну роль у цьому відіграє і все те, що прийшло до нас із глибини століть, накопичувалося і передавалось із покоління в покоління. І допомогти осягнути це, засвоїти процес усвідомлення того, як жили наші предки, допомагають сучасні інформаційні технології.

Головна мета факультативного курсу «Історія рідного краю» – формування національної самосвідомості учнів на основі формування любові до рідної землі. Основне завдання курсу – забезпечення наступності між різними ланками шкільної освіти та систематизація комплексу знань про рідний край.

Робота за програмою «Історія рідного краю» у середній школі, набуття досвіду викладання даної дисципліни, практично переконує, що ця програма створює умови для формування особистісного ставлення учня до тих явищ і процесів, які відбуваються на території Українського Подунав'я впродовж її історичного існування. Вона може розглядатись і як своєрідний компонент систематизації знань про рідний край, на основі чого створюються відповідні умови для їхнього практичного застосування.

Зміст курсу будується, переважно, за хронологічно-тематичним принципом. Одна з тем – «Колективізаційні процеси в Українському Подунав'ї у повоєнний період» (11 клас).

Учні 11 класу мають дуже малий життєвий досвід. Вони з захопленням подорожують в минуле, яке їм здається таємничим та незвіданим. Тому для розкриття теми доцільно ввести інформацію з минулого нашої Батьківщини.

Оскільки курс з «Історії рідного краю» для учнів середньої школи не має окремого підручника, то відповідно до методичних рекомендацій, перевагу слід надавати відвідуванню музеїв, виставок, експозицій. Проте, дуже часто це стає неможливим через різні об'єктивні причини. Саме тому розробка циклу уроків-презентацій до розділу: «Колективізаційні процеси в Українському Подунав'ї у повоєнний період» для 11 класу створює умови для розкриття змісту цієї теми повною мірою.

Уроки-презентації під час вивчення краєзнавчого матеріалу є своєрідними міні-телепроектами, цікавими для учнів, що створені на доступному рівні та мають певне змістове та навчальне навантаження. Адже сьогодні телебачення має суттєве значення в нашому житті ми не можемо уявити себе без перегляду телевізійних передач. Школярі також є безпосередніми учасниками цього процесу. На жаль, читання художньої та науково-пізнавальної літератури у сьогоднішній дедалі більше

витісняється телебаченням. Відсутність фільтрації всього, що бачать наші діти, призводить до втрати духовності, моралі покоління, яке підрастає. Тому, одним із визначальних завдань вчителя сьогодні є потреба продемонструвати, застосовуючи сучасні мультимедійні засоби навчання, духовність буття нації. Універсальними для вирішення зазначеної проблеми є уроки вивчення рідного краю.

Зважаючи на те, що тема «Колективізаційні процеси в Українському Подунав'ї у повоєнний період», висвітлює події недалекого минулого, можна використати усноісторичні методи, зокрема, аудіозаписи з опитування свідків подій. Адже одночасний вплив на два найважливіші органи сприйняття (слух, зір) дозволяють досягти набагато більшого ефекту. Доведено, що людина запам'ятовує 20% почутого і 30% побаченого, і більше 50% того, що бачить і чує одночасно. А застосування мультимедіа дає змогу об'єднати текст, звук, графічне зображення, відеозображення.

Починати вивчення теми «Колективізаційні процеси в Українському Подунав'ї у повоєнний період» рекомендуємо з розгляду переісторії. Адже перші спроби впровадження колективізації розпочалися ще у 1940-1941 рр., після приєднання території Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР.

Перший етап аграрних перетворень, який тривав з червня 1940 р. до серпня 1940 р., зводився до ліквідації приватної власності на землю, перерозподілу поміщицької, церковної землі між безземельним та малоземельним селянством. На другому етапі аграрних перетворень (серпень 1940 – червень 1941 рр.) відбувався перерозподіл землі всередині селянського сектора за рахунок господарств заможних селян. Максимальна норма землі на одне селянське господарство в Акерманському та Ізмаїльському повітах мала становити 20 гектарів. Надлишки передавалися до фонду наділення землею безземельного та малоземельного селянства⁴.

Радянська влада докладала багато зусиль для так званої соціалістичної перебудови сільського господарства й діяла за вже опрацьованим сценарієм. Розпочався процес колективізації в краї зі створення державних сільськогосподарських підприємств – радгоспів. До червня 1941 р. в Придунав'ї діяло 12 радгоспів, які мали стати взірцем організації колективних господарств. Бессарабські радгоспи поділялися на спеціалізовані групи (див. Слайд 1).

Спеціалізовані групи радгоспів Бессарабії

- **зернові:** «Арцизький» (с. Теплиця, Арцизький район), «Ренійський» (с. Нагірне, Ренійський район), «Саратський» (с. Світлодолинське, Саратовський район), «Бессарабський» (с. Підгірне, Тарутинський район), «Комунар» (с. Весела Долина, Тарутинський район);
- **виноробні:** «Шампань України» (с. Надєждівка, Арцизький район), «Грона» (с. Ломбровка, Бородинський район), «Південий» (с. Розівка, Саратовський район), «Лиманський» (с. Семенівка, Саратовський район), «Шабо» (с. Шабо, Лиманський район), «Приморський» (с. Базар'янка, Тузловський район);
- **кормові:** «Лиманський» (с. Молога, Лиманський район).

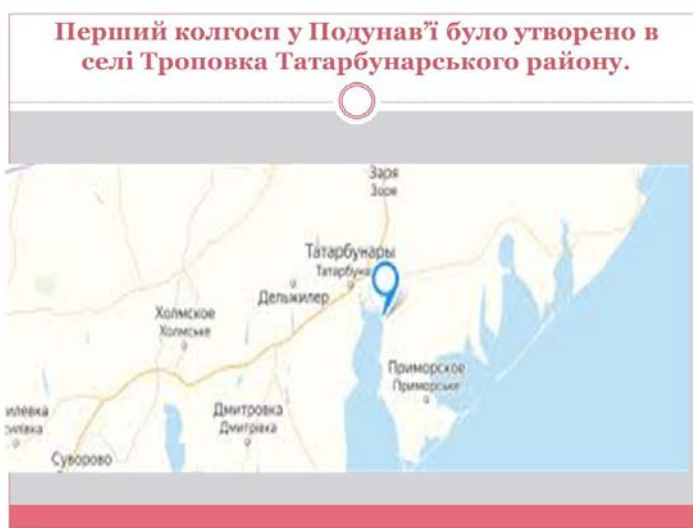
Слайд 1.

⁴ Лебеденко О., Тичина К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. Одеса: Астропринт. 2002. С. 155.

Соціально-політичними і технічними центрами колективізації були МТС. На весну 1941 р. в області працювало 28 МТС, які мали 419 тракторів, 174 комбайни, необхідний причіпний інвентар. Через МТС здійснювалася більшовицька політика комуністів на селі. Техніка обслуговувала лише бідняцькі, середняцькі господарства та сільськогосподарські кооперативи, в той час як селяни одноосібники не могли користуватися послугами МТС.

Створенню колгоспів передували так звані супряги. Вони створювались на добровільних засадах шляхом об'єднання тягла та інвентаря на час сільськогосподарських робіт. Для Подунав'я, де близько 40% сільських господарств були безтягловими, це мало неабияке значення. На осінь 1940 р. в області було утворено 14 тис. супряг, які об'єднували 47 тис. бідняків і середняків.

Лютий 1941 р. став початком утворення колгоспів в регіоні. Наочно місце утворення першого колгоспу у Подунав'ї слід продемонструвати на карті регіону (див. Слайд 2)⁵.

Слайд 2.

Слайд 3.

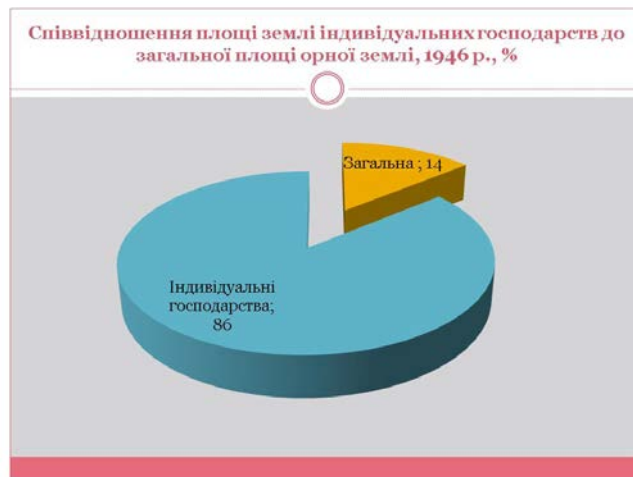
⁵ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУ ІА). Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих. Спр. 4. Довідка про відновлення і розвиток народного господарства за 1944-1947 рр. 347 арк.

У червні цього ж року в області 27 940 бідняків та середняків об'єдналися в 216 колгоспів, які мали у своєму розпорядженні 214 тис. гектарів землі, що становить 24% до загальної площі орної землі, які знаходиться у селянському секторі.

Візуалізувати відсоткове співвідношення можна за допомогою діаграми (див. Слайд 3). З метою приваблення селянства до колгоспів, держава надавала допомогу в організації господарства та зміцнення їх матеріальної бази.

Однак, для створення нових колгоспів та радгоспів не вистачало земельного фонду. Тому з колгоспних господарств було виділено 28 360 га орної землі.

Вже на початку четвертої п'ятирічки (1946-1950 рр.) в індивідуальних господарствах краю знаходилося 86% всієї орної землі регіону. Так, 21 726 безземельних та малоземельних господарств володіли 67 472 га⁶. В середньому на одне господарство приходилось 3,1 га землі. Решта вільної землі знаходилася у державному фонді. Наочно ці данні продемонструємо у діаграмі (див. Слайд 4).

Слайд 4

Слайд 5.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань Ф. 1. Центральний комітет КП(б) України. Оп. 46. Спр. 356. Постанови ЦК КП(б) України. Довідки, записки, відомості про організаційно-партійну допомогу по відновленню сільського господарства, просвітницьких закладів області. 105 арк.

В перші післявоєнні роки особливих успіхів в процесі колективізації не спостерігалося. Стан післявоєнного колгоспного будівництва слід презентувати у таблиці-діаграмі (див. Слайд 5).

З представленої діаграми спостерігаємо найбільше зростання кількості колгоспників у Ново-Іванівському районі. Так, за даними статистичного управління Ізмаїльської області у Ново-Іванівському районі (12 сіл) станом на 1 лютого 1946 р. проживало 54 153 особи. З них лише 1 522 ос. були колгоспниками, 51 847 – одноосібниками, 782 – інші верстви населення. Загалом налічувалося 11 206 господарств, з яких: 321 господарств, більшість колишніх наймитів та бідняків; 10 488 – одноосібних господарств; 397 – інші⁷. Таким чином у 1946 р. в Ново-Іванівському районі лише 2,8% від загальної кількості господарств об'єдналися в колгоспи. На початок 1947 р. цей показник зріс у 19 разів та становив 54,3%⁸. Таке стрімке збільшення підтверджує факт примусового вступу селян до лав колгоспників, адже природно таке зростання здається неможливим.

Однак, попри значні організаторські, адміністративні зусилля, процес колективізації сільського господарства Українського Подунав'я проходив з великими труднощами. На початку 1948 р. в регіоні було колективізовано лише незначну частину селянських господарств – 56,7% одноосібних господарств об'єдналися у колгоспи (див. Слайд 6).

Слайд 6.

Початок відновлення сільського господарства в Подунав'ї збігся з голодом 1946-1947 рр. До тяжкої ситуації в сільському господарстві додався дуже несприятливий клімат. За таких умов створювати нові колгоспи стало значно важко.

Відбудова народного господарства УРСР відбувалася за випробуваними у передвоєнні роки методами індустріалізації. Сільське господарство Українського Подунав'я за першу післявоєнну п'ятирічку (1946-1950 рр.) досягнуло довоєнного

⁷ КУ ІА Ф. Р-424. оп. 1. Статистичне управління Ізмаїльської області. м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 875 Довідки про чисельність населення по містах та районах області за 1946 рік порівняно з 1940 і 1945 рр. 358 арк.

⁸ КУ ІА Ф. Р-424. оп. 1. Статистичне управління Ізмаїльської області. м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 875 Довідки про чисельність населення по містах та районах області за 1946 рік порівняно з 1940 і 1945 рр. 358 арк.

рівня виробництва, попри слабку матеріально-технічну базу у сільськогосподарському секторі та жахливі наслідки голоду 1946-1947 рр.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що створення та використання уроків-презентацій дає максимальний ефект у середній школі. За допомогою мультимедійних засобів, відповідного комп'ютерного забезпечення, учні мають можливість наочно вивчати та запам'ятовувати інформацію у ході уроку. Такий підхід до проведення занять допомагає зробити навчально-виховний процес цікавим та захоплюючим.

Методика використання мультимедійних технологій у процесі вивчення матеріалу про рідний край сприяє наступному:

- посиленню мотивації навчання учнів;
- вдосконаленню системи управління навчанням на різних етапах уроку;
- зростанню якості навчання і виховання, підвищенню інформаційної культури учнів;
- підвищенню рівня обізнаності учнів щодо сучасних інформаційних технологій;
- демонстрації можливостей комп'ютера не лише як засобу для гри.

Представлену технологію можна розглядати як пояснювально-ілюстративний метод навчання, основним призначенням якого є організація засвоєння інформації на основі сполучення навчального матеріалу з його зоровим сприйняттям.

Під час використання на уроці мультимедійних технологій структура уроку принципово не змінюється. У ньому, як і раніше, зберігаються всі основні етапи, змінюються, можливо, тільки їх тимчасові характеристики. Необхідно відзначити, що етап мотивації в даному випадку збільшується і несе пізнавальне навантаження. Це необхідна умова успішності навчання, оскільки без інтересу до здобуття знань, без уяви і емоцій немислима творча діяльність учня.

Література:

Братаніч Б.В., Базилевська Л.Л. (2016) Програма для загальноосвітніх середніх навчальних закладів «Історія рідного краю. Дніпропетровщина» для учнів 5-11 класів. 56 с.

Жалдак М.І. Система підготовки вчителя до використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі. URL: http://lib.iitta.gov.ua/869/1/Система_підготовки_вчителя.pdf

Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих. Спр. 4. Довідка про відновлення і розвиток народного господарства за 1944-1947 рр. 347 арк.

КУ ІА Ф. Р-424. оп. 1. Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 875 Довідки про чисельність населення по містах та районах області за 1946 рік порівняно з 1940 і 1945 рр. 358 арк.

Лебеденко О., Тичина К. (2002) Українське Подунав'я: минуле та сучасне. Одеса: Астропринт. С. 155.

Семенова Н.Г. (2007) Мультимедийные обучающие системы лекционных курсов: теоретические основы создания и применения в процессе обучения студентов технических вузов электротехническим дисциплинам: автореф. дис...

докт. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (технические дисциплины, уровень высшего образования)». 34 с.

Центральний державний архів громадських об'єднань Ф. 1. Центральний комітет КП(б) України. Оп. 46. Спр. 356. Постанови ЦК КП(б) України. Довідки, записки, відомості про організаційно-партійну допомогу по відновленню сільського господарства, просвітницьких закладів області. 105 арк.

REFERENCES

Bratanich B.V., Bazylevska L.L. (2016) Prohrama dlia zahalnoosvitnikh serednikh navchalnykh zakladiv «Istoriia ridnoho kraiu. Dnipropetrovshchyna» dlia uchniv 5-11 klasiv. 56 s.

Комунaльна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. R-470. Виконавчий комітет Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих. Спр. 4. Довідка про відновлення і розвиток народного господарства за 1944-1947 рр. 347 арк.

KUIA F. R-424. op. 1. Statystychnе upravlinnia Izmail'skoi oblasti, m. Izmail, op. 1. spr. 875 Dovidky pro chyselnist naseleння po mistakh ta raionakh oblasti za 1946 rik porivniano z 1940 i 1945 rr. 358 ark.

Lebedenko O., Tychyna K. (2002) Ukrainske Podunavia: mynule ta suchasne. Odesa: Astroprynt. S. 155.

Semenova N.H. (2007) Multymedyyne obuchaiushchye systemy lektsyonnykh kursov: teoretycheskye osnovy sozdaniya y pryomeneniya v protsesse obucheniya studentov tekhnicheskyykh vuzov elektrotekhnicheskym dystsyplynam: avtoref. dys... dokt. ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriya y metodyka obucheniya y vospytaniya (tekhnicheskyye dystsyplyny, uroven vyssheho obrazovaniya)». 34 s.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan F. 1. Tsentralnyi komitet KP(b) Ukrainy. Op. 46. Spr. 356. Postanovy TsK KP(b) Ukrainy. Dovidky, zapysky, vidomosti pro orhanizatsiino-partiinu dopomohu po vidnovlenni silskoho hospodarstva, prosvitnytskykh zakladiv oblasti. 105 ark.

Zhaldak M.I. Systema pidhotovky vchytelia do vykorystannia informatsiinokomunikatsiinykh tekhnolohii v navchalnomu protsesi. URL: http://lib.iitta.gov.ua/869/1/Systema_pidhotovky_vchytelia.pdf

Hradynar H. Collectivization in the Danube (1940-1953): use of multimedia presentations in the school course «History of the native land»

The article covers the agrarian policy of the Soviet government towards the villages of the Ukrainian Danube region in the period under study. It is shown that politically, with the help of collectivization of peasant farms, the Soviet government tried to suppress the national liberation movement, and economically - to create a strong mechanism for controlling the production and distribution of agricultural products, to lay the foundations for a totalitarian system.

The role and significance of the use of multimedia presentations of education in the process of studying material about the native land are also determined. Features of their use as the most effective and multifunctional means which integrates huge educational resources are revealed.

Key words: *Ukrainian Danube, peasantry, collectivization, totalitarian system, multimedia presentations, explanatory-illustrative method of teaching, local lore, collective farm.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-7

УДК 930.85

Маріана ДАКІ*

ОПР ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ РУМУНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (1918-1940 рр.)

У статті зроблена спроба проаналізувати заходи румунської адміністрації на території Південної Бессарабії в період між двома світовими війнами. Цей регіон мав на той час більш строкатий склад населення, порівняно з іншими регіонами Румунії. Для вирішення мовного питання, місцева влада повинна була враховувати не лише інтереси нацменшин, а й інтереси держави, зберігаючи безпеку, не вдаючись до екстремальних заходів.

Авторка розглянула форми і методи впливу держави на багатонаціональне населення регіону; охарактеризувала діяльність і роль національних спілок, що прагнули підтримати право місцевих мешканців навчатися рідною мовою; розглянула та проаналізувала рух представників інтелігенції, яка вела непримиренну боротьбу за право мати можливість вивчати рідну мову в навчальних закладах; визначила особливе ставлення румунської адміністрації до нацменшин Південної Бессарабії у досліджуваний період.

Ключові слова: мова, інтелігенція, нацменшини, спілка, рідна мова, Південна Бессарабія, школа, Закон.

За останні роки в Україні значних трансформацій зазнало питання мовної політики. Під кутом зору багатонаціонального українського суспільства опинилася Стаття 7. Мова освіти закону Міністерства освіти від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» (із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 18 грудня 2018 року N 2657-VIII, від 20 грудня 2018 року N 2661-VIII). У документі зазначено, що «особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини»¹.

Закон викликав масу обурень, як з боку нацменшин, так і за межами країни. Найбільше незадоволення висловили Румунія та Угорщина, дорікаючи Україні недотриманням прав нацменшин². Зважаючи на міжнародний резонанс, цей закон було передано на розгляд до Ради Європи та Венеціанської комісії.

Ці події підштовхнули науковців до пошуків виходу з конфліктної ситуації та аналізу історичних подій столітньої давнини. З 1918 року Південна Бессарабія - багатонаціональний регіон, входила до складу Румунії, й тому питання про мову було вельми актуальним для тогочасного суспільства.

* Дакі М., аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет; e-mail: dakimariana90@gmail.com

¹ Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

² Більш щільне заселення румун на території України – це південь Бессарабії та Буковина, угорці – на Закарпатті.

Чи мала право румунська адміністрація нехтувати правами нацменшин? Як реагувало суспільство, а саме мисляча його частина – інтелігенція на спроби уряду щодо румунізації місцевого населення? Чи варто українській владі в наш час прислухатись до відлуння минулого та зробити важливі висновки? – ось далеко не повний перелік питань, на які авторка спробує дати відповідь в статті.

Питання про мовну політику міжвоєнного періоду досліджували переважно румунські науковці, які вважають цей час румунською епохою відродження. Досить чітку оцінку подіям того періоду дав румунський науковець Мар'ян Кіриак у своїй праці «*Provocările diversității. Politici publice privind minoritățile naționale și religioase*»³. Він стверджував, що Конституція Румунії, яка була ухвалена 29 березня 1923 р., була доволі демократичною для свого часу. В документі зазначалося, що всі румуни незважаючи на свою національну та релігійну приналежність, мову спілкування, мають однакові конституційні права, але визнавав парадоксальність ситуації, яка утворилася навколо нацменшин.

По-перше, кожна з них мала свою окрему національну спілку, деякі з них навіть політичні партії у парламенті, що надавало їм переваги у вирішенні багатьох питань. Саме в цей період збільшилася кількість шкіл та класів з вивченням рідною мовою. По-друге, виходячи з Закону про освіту, від грудня 1925 р., нацменшини в Румунії отримали можливість мати свої школи з викладанням рідною мовою, але румунська мова, історія, географія Румунії мали викладатися державною, тобто румунською мовою.

На думку румунського дослідника Оана Міту, який у статті «*Limba ca exponent al identității naționale. perspective și aplicații românești interbelice*»⁴ визначив, що держава, яка підтримує права своєї титульної (румунської) етнічності – це народ, який створює власну країну та має право вказувати на духовно-культурні цінності іншим національностям, що населяють державу. Правлячі кола, додає науковець, використовували політичні принципи, які надавали пріоритетного значення остаточному будівництву румунської нації, проте незважаючи на це, з повагою ставились до питань прав нацменшин.

На жаль, між румунськими та українським науковцями до цих пір не існує компромісної позиції щодо дотримання освітніх прав нацменшинами на територіях, що тимчасово входили до складу Великої Румунії. Переважна більшість румунських наукових джерел оцінює ситуацію позитивно, намагаючись довести дотримання конституційних прав для всіх мешканців регіону, проте архівні данні, що були знайдені авторкою статті, не дають такої впевненості та підводять до висновку, що народи, які заселяли Південну Бессарабію, мали певні складнощі з румунською адміністрацією в площині мовно-національних відносин.

Болгари. Один з найчисельніших народів історичної Бессарабії, який ще за часів російського панування створив іредентистський⁵ рух. Центром руху було

³ Chiriac M. (2005) *Provocările diversității. Politice privind minoritățile naționale și religioase în România*. Cluj-Napoca. Fundația CRDE. P. 94.

⁴ Mitu O.-M. (2016). *Limba ca exponent al identității naționale. perspective și aplicații românești interbelice*. *Analele Universității Dunărea de Jos din Galați*. 15/2016.

⁵ іредентизм (італ. irredentismo, від irredento – незвільнений, такий, що перебуває під чужим володарюванням) – термін міжнародних відносин, що позначає політику держави, партії чи політичного руху за об'єднання народу, нації, етносу в рамках єдиної держави/ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

місто Болград, але його діяльність поширювалася у повітах зі значною часткою болгарського населення, а також Ізмаїлі, Кагулі, Четатя Албе⁶.

Лідери цього руху не відмовились від своїх поглядів навіть після приєднання Бессарабії у 1918 р., до Румунії і продовжували свою діяльність. Вони були вихідцями з місцевої інтелігенції, завжди прагнули брати участь у керівництві та управлінні Болградським ліцеєм. Очолював болгарських іредентистів адвокат Іван Желясков. Він декілька разів був у складі Піклувального комітету Болградського ліцею, а потім навіть став його президентом. Інші прихильники болгарського руху були тісно пов'язані з ліцеєм та виконували різні функції в Піклувальному комітеті, а також в органах влади міста Болград: Андрій Кулев та Христиан Христофоров – викладачі ліцею, Борис Камбуров – колишній голова міста, Георгій Дімов – колишній помічник мера. Багато вчителів ліцею для хлопчиків та дівчат, були іредентистами, надавали перевагу своїм землякам, наприклад, безкоштовне навчання, призначення на різні службові посади, матеріальну допомогу болгарським учням з фондів Піклувального комітету⁷.

Навчальний заклад мав численні ставки, які приносили непоганий дохід, що використовувався на справу популяризації болгарської національної ідеї. У 1918-1921 рр. лідери руху прагнули створити болгарські школи в сільських комунах з переважним болгарським населенням, а також й у Болграді. З цією метою через довірених людей та колишніх учнів ліцею, які знаходились у Болгарії, вони привозили книги та дидактичні матеріали болгарською мовою. На превеликий жаль організаторів, значна частина тих матеріалів потрапляла до рук влади, яка, звісно, перешкоджала створенню болгарських шкіл з викладанням рідною мовою⁸.

Проте, якщо пригадати 1858 р., коли Бессарабія перебувала під владою Молдавського князівства, у болгарському ліцеї для хлопців разом з основними предметами та державною мовою вивчали також іноземні мови й рідну мову: на першому етапі навчального процесу – молдавську і болгарську мови; російська і грецька мова не були обов'язковими. На другому етапі учні вивчали обов'язково латинську та слов'янську. При цьому французька, грецька та молдавська мови і болгарська література не входили до обов'язкового переліку навчальних предметів⁹.

З приходом у 1918 році румунської адміністрації становище дещо змінилося. Так, у 1918-1926 рр. директором ліцею для хлопчиків у Болграді було призначено Марку Валуца. Виклик до Кишинева, де М. Валуца разом з посадою директора навчального закладу, отримав чіткі вказівки щодо обов'язкової румунізації навчального закладу¹⁰.

Наступ на права національних меншин та остаточна румунізація навчальних закладів у регіоні визивала занепокоєння не лише у місцевих інтелектуалів. Іноді навіть прості селяни замислювалися над загрозливим становищем втрати

⁶ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). Ф. 312, Оп. 1. Спр. 139. Наблюдательное дело за деятельностью болгарского националистического движения в Измаильском уезде. Арк. 21, 96.

⁷ Там само. Арк. 20.

⁸ Там само. Арк. 19.

⁹ КУІА. Ф. 312. Оп.1. Спр. 76. Арк. 110. Наблюдательное дело за деятельностью «Союза обществ болгарских колонистов» Измаильского и Кагульского уездов; документы о правах болгарской гимназии на принадлежащее имущество и положение о гимназии.

¹⁰ КУІА. Ф. 312, Оп. 1. Спр. 139. Арк. 96. Наблюдательное дело за деятельностью болгарского националистического движения в Измаильском уезде.

національної ідентичності. Так, після публікації нового закону про нацменшини, у комуні Король Карол II, селяни запитували румунських вчителів з приводу того, що буде зі школою, чи будуть діти навчатись рідною мовою, чи школа залишиться болгарською? Ці чутки поширювалися серед селян вчителями слов'янського походження¹¹. Іноді нехтування владою правами нацменшин призводило до радикальних заходів з боку небайдужих. Був навіть випадок, коли представники болгарської інтелігенції – Іван Кулев з Болграду й брати Константинови з Ізмаїлу, направили меморандум до болгарській делегації, яка на той час перебувала в столиці. В документі зазначалося, що болгари складають більшість у бессарабських комунах міста Ізмаїл, Болград, Фінтина Дзинелор, Анадол, Беняса, Болбока, Вайсал, Кайраклія, Сату-Ноу, Курчу, Старий Траян, Табаку, Ташбунар, Чушмеле, Чушмікіой, Кальчево, Карагачь. Ця заява містила відомості про соціально-економічне та культурне становище болгар різних районів Бессарабії. Автори Меморандуму сподівалися, що завдяки втручання болгарської держави отримають можливість створити в цих комунах національні школи і бібліотеки, бо ввідчували загрозу втрати своєї національної ідентичності¹².

Росіяни. У 1928 р. в Кишиневі було організовано російську національну спілку «Російські нацменшини з Румунії» або «Російська громада Румунії» за юридичною адресою: м. Кишинів, вул. Стефана Великого №164. Спілка мала свою програму: боротися за визнання права мати державну національну школу з викладанням російською мовою та мала захищати національні, релігійні, економічні, політичні інтереси російських мешканців на території всієї Румунії. У Конституції Румунії 1923 р. зазначалося, що нацменшини мають право мати свою церкву, школу, в якій діти мали б можливість навчатися рідною мовою та використовувати рідну мову в адміністративних установах держави.

26 грудня 1931 р. в Кишиневі відбулося чергове засідання Спілки. У протоколі № 616, вказувалося, що німецькі, болгарські, угорські нацменшини з інших регіонів мають такі умови, лише росіяни позбавленні цих прав, найчастіше завдяки своїй пасивності. За 13 років панування румунської адміністрації в регіоні не лишилося жодної школи з російською мовою викладання, незважаючи на те, що політичні партії перед виборами обіцяли вирішити це питання, але жодна з політичних сил не дотримала слова¹³.

Регламент Спілки базувався на конституційних законах Румунії. Члени організації обиралися на трьохрічний термін, наявність на засіданні десятих членів давало можливість приймати рішення голосуванням й складанням протоколу. Важливим чинником у діяльності Спілки була наявність типографії, яка видавала газету «Російська думка». Абонемент цього видання становив на рік – 110 лей, 6 місяців – 60 лей, 3 місяці – 35 лей. Внески членів Спілки складали 100 лей на рік. Дохід Спілки складався з продажу квитків на концерти, театральні презентації, займи тощо¹⁴.

Спілка мала намір поширити свою діяльність на всю Бессарабію, перші філії були відкриті у містах Тігіна й Хотин¹⁵.

¹¹ Там само. Арк.48.

¹² Там само. Арк.55.

¹³ КУІА. Ф. 312. Оп.1. Спр. 49. Арк. 349. Переписка с Бессарабским окружным инспектором полиции, комисариатами полиции городов Болграда, Килии, Рени, Вилково о наблюдение за деятельностью населения русской и украинской национальности городов уезда.

¹⁴ Там само. Арк. 39.

¹⁵ Там само. Арк. 1.

У місті Ізмаїл філія Російських нацменшин була заснована в 1930 році, головою організації став Павло Подоспеев, місцевий адвокат, який мешкав за адресою: вул. Регіна Марія 12¹⁶.

13 січня 1932 р. лідери Спілки звернулися до п. Подоспеева з проханням надати перелік прізвищ з комун повіту, до яких можна надіслати належні матеріали для організації на місцях нових філій в комунах, де переважало російськомовне населення. Це Залакарь, Васілевка, Тропокло, Сагани, Мертаза, Хасан-Аспага, Галілешть, Дракуля, Дмитрівка, Чішмея, Кісліца, Карамахмед, Нові Карагачі, Баччалія, Кілія, Болград, Фінтина-Зинілор, Ердєкбурно, Дермендере, Бановка, Рені, Вілково. Підвести підсумки виконаної роботи мав румуно-російський Конгрес¹⁷.

Незважаючи на конституційне право нацменшин на активістів Спілки неофіційно здійснювався тиск, застосовувалися навіть такі міри як арешт. П. Подоспеев під тиском поліції відмовився від подальших активних дії. Про це свідчить його пояснювальна записка написана власноруч, що зберігається в Ізмаїльському архіві, в якій він ретельно пояснював мету цієї організації, підкреслюючи законність її утворення. Крім цього, місцева адміністрація досить негативно сприйняла сам факт відкриття філії в Ізмаїлі, що в кінцевому результаті призвело до припинення роботи організації, яка, фактично, навіть не встигла розпочатися¹⁸.

Липовани. 20 січня 1934 р. у газеті «Бессарабське слово», що виходила друком у Кишиневі вийшла стаття «Російські нацменшини з Румунії об'єднуються». Ця публікація була присвячена липованам. Бухарест позитивно відреагував на статтю вказуючи, що румунська держава підтримує цю ініціативу, так, в решті решт, наполегливі дії російських нацменшин розтопили лід між ними та державою. Російська Спілка старовірів як і Спілка «Російські нацменшини з Румунії» мали стати не політичною організацією, а просвітницьким товариством, яке буде розвивати релігійні та культурні взаємини. У цьому ж році в Яссах відбувався конгрес росіян-старовірів з Молдови та півдня Бессарабії з метою створення Спілки російських нацменшин-старовірів. Ізмаїл представляв Іван Вороб'єв, який агітуючи липован з регіону Лепушни, мав намір утворити та розширити коло однодумців¹⁹. Не залишались осторонь і лідери різних політичних партій. Так, за ініціативою Михаїла Ерського, голови ліберальної партії у місті Вілков, була відкрита школа співу для хлопчиків та дівчат, де поряд з церковним співом вивчалася слов'янська орфографія.

Вбачаючи в цих діях певну небезпеку, представники влади пропонували писати пісні буквами латинського алфавіту. Однак липовани стояли на своєму: існувала офіційна версія, немов вивчення слов'янської орфографії необхідно для читання церковних книг. Таким чином, вдавшись до невеликої хитрощі, організатори школи підтримували рідну мову та вели неофіційну боротьбу проти румунізації навчальних закладів. Слід зазначити, що церковна література старообрядців була надрукована виключно мовою старовірів, крім цього, всі церковні заходи велися також цією мовою²⁰.

¹⁶ Там само. Арк. 14.

¹⁷ Там само. Арк. 37.

¹⁸ Там само. Арк. 66.

¹⁹ Там само. Арк. 124.

²⁰ Там само. Арк. 142.

Українці. На півдні Бессарабії за часів румунської адміністрації з боку української діаспори не спостерігалось значної активності. Культурно-просвітницька діяльність була більш притаманна українцям з Буковини, яка на той час теж знаходилася під владою Румунії. Щодо Ізмаїльського повіту, то під час перепису населення у графі «національність» українці та росіяни позначалися як єдина нація. Українською мовою користувалися здебільше селяни, натомість, місцева інтелігенція спілкувалася російською мовою, тому й захищала права російськомовного населення.

Помітні зрушення у цій справі почалися на початку 30-х рр., а саме у повіті Четатя-Албе, де рівень слов'янського населення набагато перевищував румунське населення. На підтвердження цього факту надаємо уривок із статті «Небезпека нацменшин в Бессарабії», яка була опублікована в одній з державних газет під рубрикою «Куток румунської Бессарабії»: «...на території повіту Четатя-Албе у 7595 км² за підсумками останнього перепису населення проживають: румуни – 80.460; українці – 46.153; росіяни – 72.367; болгари – 71.531; німці – 57.839; євреї – 57.839; гагаузи – 5.863; інші національності – 4.047. Загалом – 346.471 жителів»²¹.

Бурхливі 30-ті роки ХХ-го століття виводили на передній план національну ідею, саме у цей час до своєї національної ідентичності звертається й українська інтелігенція Південної Бессарабії. Вони почали створювати офіційні гуртки (кожна зустріч мала бути зафіксована у належних органах), де обговорювали культурно-економічні питання громади, завжди під пильним наглядом румунських органів безпеки. Один із звітів агента поліції свідчить, що нагальними питаннями під час засідання гуртків були: відкриття української школи, релігійна служба рідною мовою, культурні та економічні асоціації. Всі дискусії велись українською мовою²². Нарешті у 1931 р. було закладено фундамент української спілки «Просвіта», засновниками якої стали перукарі за фахом Леонід та Ганна Белкіни, вчитель Корнелій Ребюк та інші. Лише у 1936 р. після слухання у трибуналі Спілка була офіційно зареєстрована під №183 від 13 березня 1931 р. Очолив спілку інженер Василь Гетманченко. «Просвіта» мала розвивати та поширювати українську мову, але проіснувала організація лише до 1939 р.²³

Отже, можемо стверджувати, що в Південній Бессарабії румунська влада нехтувала конституційним правом, яке надавалося нацменшинам всієї Румунії. Причиною «особливого ставлення» до цієї території могло бути те, що відсоток інших нацменшин порівняно з румунами був набагато вищим і це фактично ставало загрозою для національної безпеки Румунської держави. Ще один чинник, який пояснював таку позицію – це кордон з Радянським Союзом. Як відомо у 30-ті роки ХХ століття в Європі, й Румунії включно, велася активна боротьба проти розповсюдження соціалістичних ідей, що дало румунській владі право нехтувати правами нацменшин особливо слов'янських націй. Спроби представників інтелігенції цього регіону утворити свої спілки для розповсюдження національної культури, відкриття національних шкіл з викладанням рідної мови не давали бажаних результатів. В регіоні не існувало жодної національної школи, рідна мова не вивчалася, а лише залишалася засобом спілкування на побутовому рівні.

²¹ КУІА. Ф. 580. Оп. 1. Спр. 2355. Арк.33. Приказы Кишиневского окружного инспектората полиции и переписка с подведомственными комиссарами полиции о надзоре за лицами нерумынской национальности.

²² КУІА. Ф. 580. Оп. 1. Спр. 2633. Арк.12. Наблюдательное дело на украинское общество «Просіт».

²³ КУІА. Ф. 580. Оп. 1. Спр. 2674. Арк.14. Наблюдательное дело на украинское общество «Просіт».

Держава поступово, але впевнено, спромоглася об'єднати у Південній Бессарабії всі нацменшини в єдиний навчальний простір з викладанням у школах державною мовою.

Література:

Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. 312, Оп. 1. Спр. 139. Арк. 96. Наблюдательное дело за деятельностью болгарского националистического движения в Измаильском уезде. Арк. 27, Арк. 48, Арк.55

КУІА. Ф. 312. Оп.1. Спр. 76. Арк. 110. Наблюдательное дело за деятельностью «Союза обществ болгарских колонистов» Измаильского и Кагульского уездов; документы о правах болгарской гимназии на принадлежащее имущество и положение о гимназии. Арк. 19, Арк. 20, Арк. 21, Арк. 59.

КУІА. Ф. 312. Оп.1. Спр. 49. Арк. 349. Переписка с Бессарабским окружным инспектором полиции, комисариатами полиции городов Болграда, Килии, Рени, Вилково о наблюдение за деятельностью населения русской и украинской национальности городов уезда. Арк. 1, Арк. 14, Арк. 37, Арк. 39, Арк. 66, Арк. 124, Арк. 142

КУІА. Ф. 580. Оп. 1. Спр. 2355. Арк.33. Приказы Кишиневского окружного инспектора полиции и переписка с подведомственными комиссарами полиции о надзоре за лицами нерумынской национальности. Арк. 31.

КУІА. Ф. 580. Оп. 1. Спр. 2633. Арк.12. Наблюдательное дело на украинское общество «Просвіт». Арк.1, Арк.9

Chiriac M. (2005) *Provocările diversității. Politice privind minoritățile naționale și religioase în România*. Cluj-Napoca. Fundația CRDE. P. 94.

Mitu O.-M. *Limba ca exponent al identității naționale. perspective și aplicații românești interbelice. Analele Universității Dunărea de Jos din Galați*. 15/2016

REFERENCES

Chiriac M. (2005) *Provocările diversității. Politice privind minoritățile naționale și religioase în România*. Cluj-Napoca. Fundația CRDE. P. 94.

Komunalna ustanova «Izmail'skiy arkhiv» (dali – KUIA). F. 312, Op. 1. Spr. 139. Ark. 96. Nablyudatel`noe delo za deyatel`nost`yu bolgarskogo nacionalisticheskogo dvizheniya v Izmail`skom uезде. ark. 27, ark.48, ark.55

KUIA. F. 312. Op.1. Spr. 76. Ark. 110. Nablyudatel`noe delo za deyatel`nost`yu «Soyuza obshhestv bolgarskix kolonistov» Izmail`skogo i Kagul`skogo uездov; dokumenty` o pravax bolgradskoj gimnazii na prinadlezhashhee immushhestvo i polozhenie o gimnazii. ark. 19, ark. 20, ark. 21, ark. 59.

KUIA. F. 312. Op.1. Spr. 49. Ark. 349. Perepiska s Bessarabskim okruzhny`m inspektoratom policii, komisariatomi policii gorodov Bolgrada, Kili, Reni, Vilkovo o nablyudenie za deyatel`nost`yu naseleniya russkoj i ukrainskoj nacional`nosti gorodov uезда. ark. 1, ark. 14, ark. 37, ark. 39, ark. 66, ark. 124, ark. 142

KUIA. F. 580. Op. 1. Spr. 2355. Ark.33. Prikazy` Kishinevskogo okruzhnogo inspektorata policii i perepiska s podvedomstvenny`mi komissarami policii o nadzore za liczami nerumy`nskoj nacional`nosti. ark. 31.

KUIA. F. 580. Op. 1. Spr. 2633. Ark.12. Nablyudatel`noe delo na ukrainskoe obshhestvo «Prosit». ark.1, ark.9

Mitu O.-M. Limba ca exponent al identității naționale. perspective și aplicații românești interbelice. Analele Universității Dunărea de Jos din Galați. 15/2016

Zakon Ukraïni vid 05.09.2017 № 2145-VIII «Pro osvitu» Vidomosti Verxovnoi Radi (VVR). 2017. № 38-39, st.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Daki M. Resistance Of The Southern Bessarabia Intelligentsia To The Romanization Of Educational Institutions (1918-1940)

The article attempts to analyze the activities of the Romanian administration in the territory of Southern Bessarabia in the period between the two world wars. At that time this region had a more diverse population than other regions of Romania. To address the language issue, local authorities had to take into account not only the interests of national minorities, but also the interests of the state, while maintaining security without resorting to extreme measures. The author has considered the forms and methods of state influence on the multinational population of the region; has described the activities and role of the national unions that sought to support the right of local residents to study in their native language; has considered and analyzed the movement of the representatives of the intelligentsia, which waged an open struggle for the right to have the opportunity to learn their native language in educational institutions; has determined the special attitude of the Romanian administration to the national minorities of Southern Bessarabia in the period under study.

Key words: language, intelligentsia, national minorities, union, native language, Southern Bessarabia, school, Law.

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-8
УДК 314.116(=135.2)(477.74)Р«18»

Віктор ДРОЗДОВ*

ЧИСЕЛЬНІСТЬ МОЛДОВСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИДУНАЙСЬКИХ МІСТ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті досліджено зміни чисельності та питомої ваги молдовського населення придунайських міст Південної Бессарабії впродовж першої половини ХІХ ст. На основі аналізу архівних документів, статистичних даних, матеріалів особового походження та наукових праць було визначено місце молдован в етносоціальній структурі міського населення Тучкова (Ізмаїла), Кілії та Рені, розглянуто процеси розселення молдован у придунайському регіоні, розкрито динаміку чисельності представників молдовського етносу в придунайських містах. Встановлено, що питома вага молдован в етносоціальній структурі населення придунайських міст не зменшувалася впродовж першої половини ХІХ ст., незважаючи на інтенсивну колонізацію Південної Бессарабії. Автор вказує на розбіжності в даних різних історичних джерел щодо чисельності молдовського населення, наголошуючи на перспективі подальшого дослідження етнодемографічних процесів у придунайському регіоні.

Ключові слова: придунайські міста, молдовани, Південна Бессарабія, етнічна структура, динаміка міського населення.

Постановка проблеми. Процеси колонізації Південної Бессарабії в першій половині ХІХ ст. істотно вплинули на етнічну структуру населення краю. В результаті сформувався особливий полікультурний регіон, де проживало велике розмаїття етнічних груп, жодна з яких не мала переважної більшості. Особливий інтерес викликають придунайські міста, в яких етносоціальна структура населення мала специфічні риси внаслідок їхнього прикордонного розташування й торговельного значення. В цьому контексті варто зробити історико-етнодемографічний аналіз змін чисельності молдовського населення, питома вага якого була однією з найбільших в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема етнокультурного розмаїття населення Бессарабії відображена в численних наукових працях, проте питанням етносоціальної структури населення придунайських міст й динаміки чисельності етнічних груп у першій половині ХІХ ст., в тому числі молдован, присвячено недостатньо уваги. Дослідження молдовського населення міст Південної Бессарабії проводилося в рамках вивчення етнодемографічних процесів регіону й представлено в низці робіт радянських та сучасних істориків. Серед радянських дослідників важливий внесок у вивчення етносоціальної структури населення придунайських міст зробили В. М. Кабузан, В. С. Зеленчук, В. І. Жуков, Я. С. Гросул та І. Г. Будах. Дослідженню етнічної структури краю та характеристик окремих етнічних груп південнобессарабських міст у першій половині ХІХ ст. присвячені роботи вітчизняних дослідників Л. Ф. Циганенко,

* Дроздов В., кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: victordroz dov.84@gmail.com.

С. Б. Кузьміної (Майданевич), А. Ю. Балицького, В. В. Дроздова та інших. Етнодемографічні процеси в Південній Бессарабії вивчаються сучасними молдовськими та російськими вченими, зокрема М. В. Бабілуновою, І. Ф. Греком, Д. Поштаренку, С. Г. Суляком та іншими.

Мета статті. Автор статті поставив за мету визначити місце молдован в етнічній структурі населення придунайських міст, а також розкрити динаміку чисельності й питомої ваги молдовського населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. До приєднання Бессарабії до Російської імперії південна її частина входила до складу Османської імперії, а фортеці й міста Ізмаїл, Кілія та Рені (Томарово) були важливими військовими та торговельними пунктами. В період російсько-турецької війни 1806-1812 рр. вони перейшли під управління російського командування. В цей час за ініціативою генерал-майора С. О. Тучкова було закладено передмістя фортеці Ізмаїл, яке отримало в 1812 р. статус міста й назву на честь свого засновника – Тучков.

Із 1812 р. придунайські міста перебували у складі Томаровського й Бендерського цинутів (повітів) Бессарабської області, а в 1818 р. місто Тучков, фортеця Ізмаїл та місто Рені увійшли до складу Ізмаїльського повіту, а фортеця й місто Кілія – Акерманського. У 1830 р. Тучков (Ізмаїл), Рені, Кілія з околицями та посад Вилкове були включені до Ізмаїльського градоначальства.

Як зазначають Я. С. Гросул та І. Г. Будак, характерною рисою соціальної структури населення Бессарабії була достатньо висока питома вага міського населення порівняно з іншими регіонами Російської імперії. Зокрема, згідно з переписами населення в 1834 та 1850 рр. у Бессарабії проживало близько 24% міського населення¹. Це пояснюється значним розвитком у регіоні ремесла й торгівлі, незважаючи на низький рівень промислового виробництва. Крім того, в придунайських містах мешканці, що займалися рибальством та землеробством, також були зараховані до міського стану.

Відомості про етнічний склад придунайських міст та, зокрема, про кількість молдовського населення в перше десятиріччя після приєднання краю до Російської імперії містяться в переписах населення та відомостях міської поліції, що зберігаються у фондах Комунальної установи «Ізмаїльський архів» та Національного архіву Республіки Молдова. Серед важливих джерел з етнічного складу населення Бессарабії в першій половині XIX ст. можна виокремити «Опис Бессарабської області» П. П. Свіньїна, «Статистичний опис Бессарабії» С. І. Корніловича, а також праці А. О. Скальковського та О. Зашука.

За даними А. О. Скальковського до 1812 р. у фортеці Ізмаїл, крім військ, проживало 697 родин (до 3 000 осіб), 456 з яких були молдовськими. Після укладення Бухарестського договору поступово молдовани й греки почали переселятися до м. Тучков².

О. Ю. Балицький, досліджуючи «Формулярний опис мешканців фортеці Ізмаїл» за 1810 р., нараховує 471 молдовську родину, переважна частина з яких переселилася з-за Дунаю. Частина молдовського населення, яка раніше проживала в Ізмаїлі, повернулася з фортеці Кілія, де тимчасово переховувалася від бойових

¹ Гросул, Я. С., Будак, І. Г. (1967). Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861). Кишинев: Карта Молдовеняскэ. С. 48-49.

² Скальковский, А. А. (1849). Измаильское градоначальство в 1847 году. *Журнал Министерства внутренних дел*. Вып. 25. С. 386.

дій³. Проте аналізуючи формулярні описи мешканців фортеці Ізмаїл Л. Ф. Циганенко зазначає, що на початку 1812 р. на території Ізмаїльської фортеці мешкало лише 223 представники молдавського етносу, тоді як у передмісті – 1 200 молдован⁴.

Згідно з «Відомістю станів міста Тучкова» від 4 листопада 1813 р., в місті проживало 710 молдован, що складало 25,32% від загальної кількості населення. У фортеці Ізмаїл нараховувалось 128 представників молдовського стану⁵. За результатами перепису населення за 1817 р. у м. Тучков, фортеці Ізмаїл та прилеглих хуторах проживало 1 812 молдован (18 родин дворянського стану та 415 родин простого стану)⁶.

Відомості про народонаселення, що були складені Ізмаїльською міською поліцією за 1818 р., дають розгорнуту інформацію про етнічний склад міста та його околиць, у тому числі щодо чисельності молдован. Так, у м. Тучков нараховувалось 1 283 молдованина (17,27%), а у фортеці Ізмаїл – 161 (23,81%)⁷. Таким чином, за п'ять років чисельність молдован зросла більш ніж у 1,8 рази, проте їхня питома вага зменшилася на 8,05%. У переписі населення Ізмаїльської міської поліції за 1820 р. зафіксовано лише 690 молдован⁸. При цьому слід врахувати, що й за іншими етнічними станами дані перепису за 1820 р. істотно відрізняються від відомостей за 1818 р.

У власності молдовського населення, відповідно до перепису за 1817 р., знаходились 271 будинок, 72 землянки, 27 лавок, 6 вітряних млинів та 5 льохів⁹. Більшість молдован займалася землеробством, однак у переписі зустрічаються також такі види занять як виноробство, рибальство, торгівля, садівництво, цирульництво, кушнірство, теслярство, кравецьке ремесло та інші промисли. Слід зазначити, що роль молдован як етнічної групи в полікультурному середовищі Тучкова (Ізмаїла) є досить великою. Так, у «Відомостях про розбудову міста Тучкова» за 1815 р. вказано, що при закладанні передмістя Тучкова одна з головних шести вулиць називалася «Молдаванською»¹⁰.

Згідно з відомостями П. П. Свиньїна, в 1816 р. в м. Кілія проживало 1 366 молдован, що складало 39% населення¹¹. Проте за іншими джерелами, зокрема переписом населення за 1817 р., у місті нараховувалось 1 280 молдован (342

³ Балицький, О. Ю. (2013). Етнонаціональний склад населення м. Ізмаїл у першій третині XIX ст. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід*: Збірник наукових статей / за ред. Т. Шевчук. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». С. 296.

⁴ Циганенко, Л. Ф. (2013). Етнічний склад населення фортеці Ізмаїл на початку XIX ст. (за матеріалами місцевого архіву). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 41. С. 22.

⁵ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА), ф. 514, оп. 1, спр. 9. Ведомости о состоянии народонаселения, сельского хозяйства, промышленности, домостроений за 1813-1814, 1816, 1818-1819 гг., 16 апреля 1813 г. – 24 декабря 1819 г., арк. 60-63.

⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (далі – ANRM), f. 5, inv. 2, d. 495. *Журнал переписи сословий по Бессарабской области*, 1819 г., р. 245.

⁷ КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 12. Ведомости о состоянии народонаселения, сельского хозяйства, промышленности, домостроений в городе и принадлежащих ему хуторах. 14 октября 1817 г. – 24 марта 1818 г., арк. 44.

⁸ КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 33. Формулярное описание жителей города Тучкова и крепости Измаил с указанием национального состава и рода занятий. 1820 г., арк. 44.

⁹ ANRM, f. 5, inv. 2, d. 495. *Журнал переписи сословий по Бессарабской области*. 1819 г., pp. 3, 54.

¹⁰ (1815). Известие о построении города Тучкова. *Сын Отечества, исторический, политический и литературный журнал*. Вып. 26. С. 50-51.

¹¹ Свиньин, П. П. (1867). Описание Бессарабской области, в 1816 году. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 6. С. 303.

родини), що складало 34,52% від загальної чисельності населення міста. Переважно молдовани займалися землеробством, а також рибальством та торгівлею. У власності молдован знаходились 234 будинки, 16 лавок і 10 млинів¹².

Про етнічний склад м. Рені П. П. Свиньїн не згадував, вказуючи, що «...в місті нараховується близько 300 обивательських будинків. Головна частина мешканців складається з болгар, греків. Околиці також заселяються вихідцями з-за кордону...»¹³. В переписі м. Рені за 1818-1819 рр. етнічні групи, крім «великоросійської та малоросійської породи» та євреїв, також не виокремлюються¹⁴. У свою чергу, С. Б. Кузьміна вказує, що в 1817 р. в Рені проживало 52% молдован¹⁵.

За підрахунками В. М. Кабузана, станом на 1818 р. молдовське населення Буджака складало 33 307 осіб (36,98%). На території Ізмаїльського повіту питома вага молдован складала 34,71%, а Акерманського – 32,77%¹⁶. При цьому він називав таку чисельність молдован у придунайських містах: у м. Тучков (Ізмаїл) – 1 605 (14,16%), у м. Кілія – 1 463 (34,41%), у м. Рені – 983 особи (53,22%)¹⁷.

Процеси колонізації Південної Бессарабії охопили й придунайські міста. За підрахунками В. М. Кабузана, населення придунайських міст з 1818 по середину 50-х рр. XIX ст. збільшилося понад у 2,5 рази¹⁸. При цьому важливу роль у формуванні населення придунайських міст відіграло переселення мешканців з-за кордону, в тому числі з Молдовського князівства. О. Защук писав: «У південні ж повіти, вони [Молдовани – авт.] переселились у нещодавній час, займаючи місця, залишені кочовими ногайцями. Майже всі резеші, більша частина царан, значна частина міщан та казенних поселян належать до цього племені»¹⁹.

Перша хвиля переселення розпочалася після завершення російсько-турецької війни 1806-1812 рр. За відомостями А. О. Скальковського, з 1790 по 1820 рр. до Південної Бессарабії переселилося близько 9 тис. молдовських селян-царан²⁰. Поряд з припливом населення Бессарабської області відбувався його відтік за кордон, викликаний погіршенням економічного становища та епідемією чуми. В. М. Кабузан зазначав, що на початку 1814 р. з Бессарабської області, передусім з південних цинутів, виїхало до 3 тис. родин молдован і болгар²¹.

У 20-х рр. XIX ст. після поразок повстань у Дунайських князівствах до Бессарабії, за словами В. І. Жукова, переселялись тисячі мешканців Молдавії та Волощини. Проте встановити дійсну кількість осілих у містах переселенців

¹² ANRM, f. 5, inv. 2, d. 448. Ведомости переписи населения г. Килии. 1819 г., pp. 1-22.

¹³ Свиньїн, П. П. (1867). Описание Бессарабской области, в 1816 году. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 6. С. 314.

¹⁴ ANRM, f. 5, inv. 2, d. 497. Журнал переписи населения г. Рени. 2.IX.1918 – 1.VII.1819, pp. 23-28.

¹⁵ Кузьміна, С. Б. (2015). Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX ст.). Дис... канд. іст. наук. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича. С. 97.

¹⁶ Кабузан, В. М. (1974). Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.). Кишинев: Штиинца. С. 36.

¹⁷ Там само. С. 92-96.

¹⁸ Там само. С. 92-148.

¹⁹ Защук, А. (1862). Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Ч. 1. Санкт-Петербург. С. 151.

²⁰ Скальковский, А. А. (1850). Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. 1. География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края. Одесса: В тип. Л. Нитче. С. 255-256.

²¹ Кабузан, В. М. (1974). Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.). Кишинев: Штиинца. С. 29.

неможливо через відсутність точних відомостей²². У свою чергу, за підрахунками В. М. Кабузана, з 1817 по 1827 рр. населення Акерманського, Ізмаїльського та Бендерського цинутів збільшилось на 22 559 осіб, з яких за рахунок міграцій – 6 509 осіб²³.

Незважаючи на послаблення процесів заселення Бессарабської області в 30-х рр. XIX ст., переселення з Молдавії в Бессарабію продовжилось. За даними В. І. Жукова, в 1834 р. з Молдовського князівства прибуло 117 родин, частина з яких осіла в Кілії. Бессарабський військовий губернатор П. О. Антонович повідомляв, що з 1845 по 1866 рр. до Бессарабії було відкрито шлях для безпаспортних вихідців з Молдовського князівства, які «приходили щорічно тисячами»²⁴.

Слід зазначити, що в південних повітах Бессарабської області етнонаціональний склад населення відрізнявся від іншої її території. Якщо в північних (крім Хотинського) та центральних повітах більшість населення складала молдовани, то в Акерманському та Ізмаїльському повітах їхня вага була значно нижчою. При цьому, як вказує В. М. Кабузан, у першій половині XIX ст. відбувався процес повільного падіння питомої ваги молдован Бессарабської області разом зі швидким зростанням їхньої абсолютної чисельності²⁵.

Наприкінці 20-х рр. XIX ст. питома вага молдован в придунайських містах змінилася. Згідно з відомостями С. І. Корниловича, в 1827 р. у Буджаку проживало 112 722 особи, з яких молдован – 37 859²⁶. У м. Кілія проживало 1 694 представника молдовського етносу (46,14% від загальної кількості населення), в м. Тучков – 1 272 (14%), в м. Рені – 669 (32,38%)²⁷. У цілому, з 1817 по 1827 рр. питома вага молдован Південної Бессарабії знизилася з 36,98% до 33,94% (в Ізмаїльському повіті – з 34,71% до 29,35%, в Акерманському – з 32,77% до 31,05%). При цьому в придунайських містах питома вага молдован збільшилася з 20,14% до 24,65%.

Аналізуючи статистичні відомості про народонаселення місцевих органів, можна помітити суттєві розбіжності зі статистичними матеріалами С. І. Корниловича. Наприклад, згідно з відомостями по м. Тучков, наданими начальником міської поліції полковником Гінгліном в 1833 р., в місті проживало лише 520 молдован міщанського стану або 9,3% населення²⁸. Відповідно до річного звіту за 1850 р., в Кілії проживало 1 610 молдован (30,48% населення),

²² Жуков, В. И. (1964). Города Бессарабии 1812–1861 годов (очерки социально-экономического развития) Кишинев: Картя Молдовеняскэ. С. 60.

²³ Кабузан, В. М. (1974). Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.). Кишинев: Штиинца. С. 40.

²⁴ Жуков, В. И. (1964). Города Бессарабии 1812–1861 годов (очерки социально-экономического развития) Кишинев: Картя Молдовеняскэ. С. 61.

²⁵ Кабузан, В. М. (1974). Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.). Кишинев: Штиинца. С. 56.

²⁶ Корнилович, С. И. (1899). Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земель оной на участки с 1822 по 1828-й год Аккерман: Аккерманское земство. С. 25.

²⁷ Там само. С. 118, 375, 384.

²⁸ КУИА, ф. 56. оп. 1. спр. 128. Статистические сведения о состоянии крепостей, городов и сел Гаджикурдской волости Измаильского градоначальства за 1832-1834 годы. 17 мая 1832 г. – 14 апреля 1836 г., арк. 59.

тобто менше ніж наприкінці 1820-х рр.²⁹. Враховуючи природній приріст населення міст у першій половині XIX ст., точність цих даних викликає сумніви.

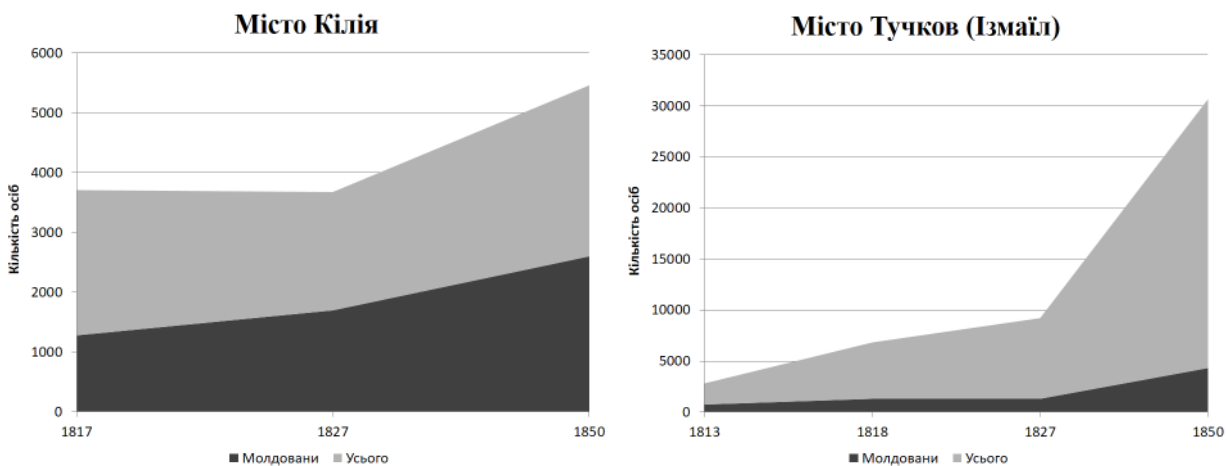
Інформація про кількість молдован міщанського стану в придунайських містах міститься в матеріалах ревізьких казок 8-го та 9-го народних переписів населення Російської імперії за 1834-1835 рр. та 1850 р., які укладались представниками міського управління.

За даними 8-го народного перепису, в м. Кілія враховано 1 283 міщанина (692 чоловіка та 591 жінка), що належали до молдовського етносу³⁰. До ревізької казки м. Тучков за 1835 р. було занесено 1 151 міщанин молдовського стану (609 чоловіків і 402 жінки), а також ще 404 особи із поселення Ларги (213 чоловіків та 191 жінка), які були зараховані до міщан у 1833 р.³¹

У м. Рені відповідно нараховувалося 880 міщан (452 чоловіки та 428 жінок)³². Результати 9-го народного перепису показують, що в 1859 р. в м. Ізмаїл нараховувалося 1 579 міщан молдовського етносу (1 359 чоловіків і 1 219 жінок)³³, у м. Рені – 1 458 (779 чоловіків і 679 жінок). Крім цього, 346 осіб м. Рені були зараховані до «Ново-Молдавської громади» (175 чоловіків і 171 жінка)³⁴.

За даними В. М. Кабузана, в середині 50-х рр. XIX ст. молдовани складали 51,4% населення Бессарабії. Їхня питома вага в південних повітах була значно меншою: в Акерманському – 27,48% (30 725 осіб), в Ізмаїльському – 15,04% (19 629 осіб). Чисельність представників молдовського етносу в придунайських містах була такою: в м. Ізмаїл – 4 228 осіб (14%), у м. Кілія – 2 600 осіб (47,6%), в м. Рені – 2 730 осіб (32,38%)³⁵.

Динаміка чисельності молдовського населення та його питома вага в придунайських містах проілюстровані на наведених нижче діаграмах, складених автором.

²⁹ ANRM, f. 2, inv. 1, d. 5446. Годовой отчет о состоянии Бессарабской области за 1850 год. 14.1.1850 г. – 21.10.1852 г. р. 92.

³⁰ ANRM, f. 134, inv. 2, d. 27. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Килия, 1835 г. р. 168.

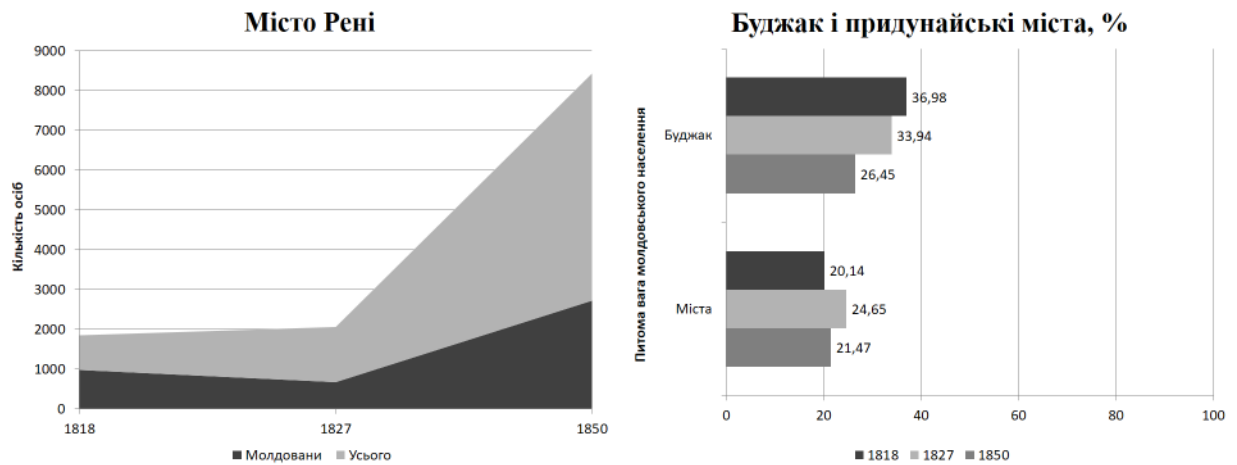
³¹ ANRM, f. 134, inv. 2, d. 129. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Тучков, 1836 г. рр. 490, 512.

³² ANRM, f. 134, inv. 2, d. 777. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Рени, 1835-1836 гг. р. 120.

³³ ANRM, f. 134, inv. 2, d. 211. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Тучков, 1850-1851 гг. р. 326.

³⁴ ANRM, f. 134, inv. 2, d. 222. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Рени, 1850 г. рр. 293, 408.

³⁵ Кабузан, В. М. (1974). Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.). Кишинев: Штиинца. С. 145-148.

Висновки. Наведені статистичні дані дозволяють зробити певні узагальнення. По-перше, впродовж першої половини XIX ст. чисельність молдовського етносу в придунайських містах збільшилась майже в 3 рази (найбільший приріст був у м. Тучков (Ізмаїл), найменший – у м. Кілія). По-друге, питома вага молдован у придунайських містах порівняно з повітами не скоротилася, а навпаки, зросла на 1,43%. Зокрема, в м. Кілія частка молдован зросла порівняно з 1818 р. на 13% (при цьому збільшення питомої ваги молдован відбулось у першій половині XIX ст.). У м. Тучков (Ізмаїл) співвідношення молдован практично не змінилося. Зменшилась питома вага молдован лише в м. Рені й склала майже 21% (при цьому зменшення відбулося лише в першій третині XIX ст.).

Динаміка зростання молдовського етносу мала свою специфіку в кожному з міст, однак майже не відрізнялася від інших етнічних груп. Так, у м. Тучков (Ізмаїл) чисельність українців та росіян у другій чверті XIX ст. зростала більш стрімко, ніж молдован. При цьому був помітний приріст інших етнічних груп, передусім євреїв, пиома вага яких до 1850-х рр. була ненабагато меншою, ніж молдован. У м. Кілія та м. Рені динаміка зростання молдовського населення була більш інтенсивною, ніж українського та російського.

Незважаючи на наявність архівних та статистичних даних про чисельність молдовського населення придунайських міст у першій половині XIX ст., існують значні розходження між ними. У зв'язку з цим необхідним є подальший пошук та аналіз джерел, який дозволить уточнити рух молдовського населення придунайських міст у досліджуваній період. Варто також зазначити, що вивчення соціального складу й діяльності молдовського населення придунайських міст у першій половині XIX ст., їх взаємодії з іншими етнічними групами майже не проводилось, тому є досить актуальним і перспективним.

Література:

Балицький, О. Ю. (2013). Етнонаціональний склад населення м. Ізмаїл у першій третині XIX ст. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід*: Збірник наукових статей. За ред. Т. Шевчук. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». С. 296-298.

Гросул, Я. С., Будак, И. Г. (1967). Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861). Кишинев: Картя Молдовеняскэ. 400 с.

Жуков, В. И. (1964). Города Бессарабии 1812–1861 годов (очерки социально-экономического развития) Кишинев: Карта Молдовеняскэ. 252 с.

Защук, А. (1862). Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Ч. 1. Санкт-Петербург. 553 с.

(1815). Известие о построении города Тучкова. *Сын Отечества, исторический, политический и литературный журнал*. Вып. 26. С. 41-53.

Кабузан, В. М. (1974). Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.). Кишинев: Штиинца. 158 с.

Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА), ф. 56, оп. 1, спр. 128. Статистические сведения о состоянии крепостей, городов и сел Гаджикурдской волости Измаильского градоначальства за 1832-1834 годы. 17 мая 1832 г. – 14 апреля 1836 г., 154 арк.

КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 9. Ведомости о состоянии народонаселения, сельского хозяйства, промышленности, домостроений за 1813-1814, 1816, 1818-1819 гг.. 16 апреля 1813 г. – 24 декабря 1819 г., 198 арк.

КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 12. Ведомости о состоянии народонаселения, сельского хозяйства, промышленности, домостроений в городе и принадлежащих ему хуторах, 14 октября 1817 г. – 24 марта 1818 г.. 63 арк.

КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 33. Формулярное описание жителей города Тучкова и крепости Измаил с указанием национального состава и рода занятий. 1820 г.. 273 арк.

Корнилович, С. И. (1899). Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земель оной на участки с 1822 по 1828-й год Аккерман: Аккерманское земство. 523. IV с.

Кузьміна, С. Б. (2015). Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX ст.). Дис... канд. іст. наук. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича. 256 с.

Свиньин, П. П. (1867). Описание Бессарабской области, в 1816 году. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 6. С. 175-322.

Скальковский, А. А. (1849). Измаильское градоначальство в 1847 году. Журнал Министерства внутренних дел. Вып. 25. С. 374-422.

Скальковский, А. А. (1850). Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. 1. География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края. Одесса: В тип. Л. Нитче. 364 с.

Циганенко, Л. Ф. (2013). Етнічний склад населення фортеці Ізмаїл на початку XIX ст.(за матеріалами місцевого архіву). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 41. С. 20-24.

Arhiva Națională a Republicii Moldova (далі – ANRM). f. 2, inv. 1. d. 5446. Годовой отчет о состоянии Бессарабской области за 1850 год. 14.1.1850 г. – 21.10.1852 г.. 355 р.

ANRM, f. 5, inv. 2. d. 448. Ведомости переписи населения г. Килии. 1819 г., 112 р.

ANRM, f. 5, inv. 2. d. 495. Журнал переписи сословий по Бессарабской области. 1819 г.. 245 р.

- ANRM, f. 5, inv. 2, d. 497. Журнал переписи населения г. Рени, 2.IX.1918 – 1.VII.1819, 38 p.
- ANRM, f. 134, inv. 2, d. 129. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Тучков. 1836 г.. 512 p.
- ANRM, f. 134, inv. 2, d. 27. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Килия. 1835 г. 168 p.
- ANRM, f. 134, inv. 2, d. 211. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Тучков. 1850-1851 гг. 326 p.
- ANRM, f. 134, inv. 2, d. 222. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Рени. 1850 г. 408 p.
- ANRM, f. 134, inv. 2, d. 777. Ревизская сказка Измаильского уезда. г. Рени, 1835-1836 гг., 120 p.

REFERENCES

- Balytskyi, O. Yu. (2013). Etnonatsionalnyi sklad naselennia m. Izmail u pershii tetryni KhIKh st. Filolohichna osvita u polietnichnomu prostori: rehionalnyi dosvid: Zbirnyk naukovykh statei / za red. T. Shevchuk. Izmail: RVV IDHU; «SMYL». S. 296-298.
- Grosul, Ja. S., Budak, I. G. (1967). Ocherki istorii narodnogo hozjajstva Bessarabii (1812–1861). Kishinev: Kartja Moldovenjaskje. 400 s.
- Zhukov, V. I. (1964). Goroda Bessarabii 1812–1861 godov (ocherki social'no-jekonomicheskogo razvitija) Kishinev: Kartja Moldovenjaskje. 252 s.
- Zashhuk, A. (1862). Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami General'nogo shtaba. Bessarabskaja oblast'. Ch. 1. Sankt-Peterburg. 553 s.
- Izvestie o postroenii goroda Tuchkova. (1815). Syn Otechestva, istoricheskij, politicheskij i literaturnyj zhurnal. Vyp. 26. S. 41-53.
- Kabuzan, V. M. (1974). Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberezhnogo Pridnestrov'ja (konec HVIII – pervaja polovina HIIH st.). Kishinev: Shtiinca. 158 s.
- Komunalna ustanova «Izmail'skyi arkhiv» (dali – KUIA), f. 56, op. 1, spr. 128. Statisticheskie svedenija o sostojanii krepostej, gorodov i sel Gadzhikurdskoj volosti Izmail'skogo gradonachal'stva za 1832-1834 gody, 17 maja 1832 g. – 14 aprelja 1836 g., 154 ark.
- KUIA, f. 514, op. 1, spr. 9. Vedomosti o sostojanii narodonaselenija, sel'skogo hozjajstva, promyshlennosti, domostroenij za 1813-1814, 1816, 1818-1819 gg., 16 aprelja 1813 g. – 24 dekabrja 1819 g., 198 ark.
- KUIA, f. 514, op. 1, spr. 12. Vedomosti o sostojanii narodonaselenija, sel'skogo hozjajstva, promyshlennosti, domostroenij v gorode i prinallezhashhiih emu hutorah, 14 oktjabrja 1817 g. – 24 marta 1818 g., 63 ark.
- KUIA, f. 514, op. 1, spr. 33. Formuljarnoe opisanie zhitelej goroda Tuchkova i kreposti Izmail s ukazaniem nacional'nogo sostava i roda zanjatij, 1820 g., 273 ark.
- Kornilovich, S. I. (1899). Statisticheskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazyvaemoj, ili Budzhaka, s prilozheniem general'nogo plana ego kraja, sostavlennoe pri grazhdanskoj s'emke Bessarabii, proizvodivshej po vysochajshemu poveleniju razmezhevanie zemel' onoj na uchastki s 1822 po 1828-j god Akkerman: Akkermanskoe zemstvo. 523, IV s.
- Kuzmina, S. B. (2015). Transformatsii etnosotsialnoi struktury naselennia

Bessarabii (persha polovyna KhIKh st.). Dys... kand. ist. nauk. Chernivtsi: ChNU im. Yurii Fedkovycha. 256 s.

Svin'in, P. P. (1867). Opisanie Bessarabskoj oblasti, v 1816 godu. Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej. T. 6. S. 175-322.

Skal'kovskij, A. A. (1849). Izmail'skoe gradonachal'stvo v 1847 godu. Zhurnal Ministerstva vnutrennih del. Vyp. 25. S. 374-422.

Skal'kovskij, A. A. (1850). Opyt statisticheskogo opisanija Novorossijskogo kraja. Ch. 1. Geografija, Jetnografija i Narodoschislenie Novorossijskogo kraja. Odessa: V tip. L. Nitche. 364 s.

Tsyhanenko, L. F. (2013). Etnichni sklad naselennia fortetsi Izmail na pochatku KhIKh st.(za materialamy mistsevoho arkhivu). Etnichna istoriia narodiv Yevropy. Vyp. 41. S. 20-24.

Arhiva Națională a Republicii Moldova (dali – ANRM), f. 2, inv. 1, d. 5446. Godovoj otchet o sostojanii Bessarabskoj oblasti za 1850 god, 14.1.1850 g. – 21.10.1852 g., 355 p.

ANRM, f. 5, inv. 2, d. 448. Vedomosti perepisi naselenija g. Kili, 1819 g., 112 p.

ANRM, f. 5, inv. 2, d. 495. Zhurnal perepisi soslovij po Bessarabskoj oblasti, 1819 g., 245 p.

ANRM, f. 5, inv. 2, d. 497. Zhurnal perepisi naselenija g. Reni, 2.IH.1918 – 1.VII.1819, 38 p.

ANRM, f. 134, inv. 2, d. 129. Revizskaja skazka Izmail'skogo uezda, g. Tuchkov, 1836 g., 512 p.

ANRM, f. 134, inv. 2, d. 27. Revizskaja skazka Izmail'skogo uezda, g. Kiliya, 1835 g., 168 p.

ANRM, f. 134, inv. 2, d. 211. Revizskaja skazka Izmail'skogo uezda, g. Tuchkov, 1850-1851 gg., 326 p.

ANRM, f. 134, inv. 2, d. 222. Revizskaja skazka Izmail'skogo uezda, g. Reni, 1850 g., 408 p.

ANRM, f. 134, inv. 2, d. 777. Revizskaja skazka Izmail'skogo uezda, g. Reni, 1835-1836 gg., 120 p.

Drozdov V. The Moldovan population of the Danube cities in the first half of the 19th century

The change in the number and proportion of the Moldovan population in the Danube cities of Southern Bessarabia in the first half of the 19th century was investigated in the article. Based on the analysis of archival documents, statistical data, narrative materials and scientific works, the place of Moldovans in the ethnosocial structure of the urban population of Tuchkov (Izmail), Kiliya and Reni was determined. The number of the Moldovan ethnic group in the Danube cities in the first years after the region's accession to the Russian Empire was revealed, as well as their economic and social status was described. The author characterized the features of the Moldovans migration to the territory of Southern Bessarabia during the first half of the 19th century and the processes of their resettlement in the Danube cities. Based on the data of the 8th and 9th Russian Empire censuses, the number of the Moldavian bourgeoisie in the Danube cities was determined. The article finds that the decline in the proportion of Moldovans in Southern Bessarabia, caused by the intensive colonization of the region in the first half of the 19th century, did not affect the Danube cities. At the same time, the article emphasizes that the dynamics of the Moldovan ethnic group had its own specifics in each of the cities. The author points to discrepancies in data on the number of Moldovan population in different historical sources. Therefore, it is necessary to further search and analyze the sources, which will clarify the movement of the Moldovan population of the Danube cities in the period under review.

Key words: *Danube cities, Moldovans, Southern Bessarabia, ethnic structure, population dynamics.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-9
УДК 80(477.74)(091)

Тетяна ЄРИЧ*

БЕССАРАБСЬКА ПЛЕЯДА ПРЕДСТАВНИКІВ ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ (XIX – XX ст.)

Зі значної плеяди талановитих вихідців з Південної Бессарабії проаналізовано творчий доробок найбільш відомих філологів – науковців, літераторів, публіцистів; зроблено спробу по новому оцінити їх літературну та наукову спадщину. До статті увійшла інформація про митців-філологів, які мешкали в регіоні в середині XIX – XX ст., чия діяльність в галузі філології набула всесвітнього наукового визнання.

Славіст, літературний історик і бібліограф Теодоров-Балан Олександр Стоянов був професором слов'янської етнографії, діалектології та історії болгарської мови. Пройшов шлях від керівника відділу болгарської і слов'янської літератури до ректора Софійського університету ім. Климента Охридського, був почесним доктором Софійського університету, академіком Болгарської академії наук. Міжнародне визнання отримав Берков П.Н. В переліку його посад і звань найпочеснішими є член кількох учених рад, голова секції літературознавства та мовознавства, заступник голови Комісії з історії філологічних наук при Відділенні літератури і мови АН СРСР, член-кореспондент АН СРСР, голова Інформаційно-бібліографічної комісії при Міжнародному комітеті славістів, почесний доктор Берлінського університету ім. Гумбольдта. Бессарабський поет Ковальджи К.В. набув всесвітньої відомості. Його творчість публікувалася європейськими мовами в Румунії, Польщі, Болгарії, Молдові. Відомий своєю незалежною літературною позицією імаїльчанин Дімов Л.Н. був засновником модерністського літературного напрямку «онірізм» у румунській літературі 1960-х років. Драматург та перекладач, Член Союзу письменників СРСР Константиновський І. Д. займався перекладами сучасної та класичної художньої прози з румунської, публікував літературознавчі статті. Один з перших в радянській літературі торкнувся теми Холокосту в Польщі та Румунії.

Важливим моментом є популяризація серед молоді відомостей про талановитих особистостей, що дає підстави пишатися своєю історією, своїми співвітчизниками і на їх прикладах виховувати молоде покоління.

Ключові слова: Південна Бессарабія, філологія, наука, поетична творчість, література.

Останніми роками ми спостерігаємо за стрімкою активізацією уваги до творчої та наукової спадщини видатних представників гуманітаристики. Не оминули своєю увагою дослідники й творчий доробок митців філологічного спрямування, чие життя та діяльність були пов'язані з територією, що має в літературі назву Українське Придунав'я або Південна Бессарабія. Серед тих, хто

* Єрич Т., кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: erichtatjana04@gmail.com

намагається реконструювати основні лінії та обставини життєвого шляху, оцінити внесок відомих бессарабців – поетів, письменників, філологів-науковців, публіцистів в розвиток філології ми можемо назвати сучасних дослідників: Гончарову Н., Мустяце С., Циганенко Л., Дзиковську Л., Урсу В., Кольцун Н., Колесника Ю., Райбедюк Г., Шевчук Т. та інших.

Серед плеяди відомих особистостей, які народилися в Південній Бессарабії, є група осіб, чия діяльність в галузі філології набула всесвітнього наукового визнання. Захоплення філологією стало їх науковим кредо, натхненням, професією. Завдання нашої статті – проаналізувати діяльність найбільш відомих філологів регіону – науковців, поетів, письменників виходячи з хронологічного підходу; по новому оцінити їх літературну та наукову спадщину.

Відомий славіст, патріарх болгарського мовознавства, літературний історик і бібліограф Теодоров-Балан Олександр Стоянов, народився 27 жовтня 1859 року в с. Кубей (нині – *Болградський район, Одеська область, Україна*) в родині бессарабських болгар, які переселилися до краю з болгарського містечка Слівен¹. Освіту отримав в Празі, ставши спеціалістом по славістиці в Карловому університеті. У середині 80-х років XIX ст. оселився в Софії, де невдовзі став професором слов'янської етнографії, діалектології та історії болгарської мови. З 1888 року життя науковця було пов'язано з Софійським університетом. Спочатку Олександр Теодоров-Балан виконував обов'язки керівника відділу болгарської і слов'янської літератури, а у 1889 році його було обрано першим ректором Софійського університету ім. Климента Охридського. У 30-40-х роках XX ст. він був почесним доктором Софійського університету, академіком Болгарської академії наук.

Науковий доробок О. Теодорова-Балана пов'язаний з працями по болгарській граматиці («Кирил і Мефодій» (1920), «Нова болгарська граматика» (1940), «Нова болгарська граматика для всіх» (1958)), болгарській літературі («Болгарська література» (1896)), особливостям болгарського фонології, Він завзято підтримував ідеї лінгвістичного пуризму («Боротьба за сучасну орфографію» (1924)). Наукова спадщина Теодорова-Балана нараховує 886 назв, включаючи книги, статті, нариси, з яких 310 присвячено болгарській мові². О. Теодоров-Балан відіграв надзвичайну роль у створенні літературної болгарської мови, винайшов на заміну турцизмів і грецизмів нові болгарські слова, багато з яких міцно увійшли до літературного обігу.

Доктор філологічних наук, професор, літературознавець і бібліограф Берков Павло Наумович народився 2 грудня 1896 року в Акермані (нині – *місто Білгород-Дністровський, Одеська область, Україна*) в єврейській родині. Після складання іспитів на атестат зрілості (екстерном) у 1917 році вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету, однак вищу освіту отримав вже у Віденському університеті в 1923 році. Проблематика його випускового наукового дослідження торкалася питань відображення російської дійсності кінця XIX ст. у творах А.П. Чехова. В цьому ж році Павло Наумович переїжджає до СРСР, де займається викладанням російської мови і літератури, а з 1926 р. вступає

¹ Олександр Теодоров-Балан (2012). URL: http://izmail.es/print_version/article/269

² Грашева Л. и др. (2003). Теодоров-Балан, Олександр Стоянов. *Кирило-Методиевска енциклопедия* (на болгарском языке). София: изд. на БАН, Институт за литература; акад. издателство «Марин Дринов». Т. IV (допълнения). С. 44-47.

на роботу до Ленінградського педагогічного інституту імені О. Герцена³. Викладацька діяльність межує з заняттями наукою: 1929 року Павло Наумович захистив кандидатську, а 1936 – докторську дисертації.

Член кількох учених рад, голова секції літературознавства та мовознавства, заступник голови Комісії з історії філологічних наук при Відділенні літератури і мови АН СРСР, член-кореспондент АН СРСР, голова Інформаційно-бібліографічної комісії при Міжнародному комітеті славистів, почесний доктор Берлінського університету ім. Гумбольдта – ось далеко не повний перелік посад і звань П.Н. Беркова.

Павлу Наумовичу належить понад 700 наукових публікацій, більша частина яких присвячена історії російської літератури XVIII ст., творчості російських письменників, бібліографії, теоретичним аспектам текстологічної роботи тощо. Автор фундаментальних праць «Історія російської журналістики XVIII ст.» (1952), «Історія російської комедії XVIII ст.» (1977). Він суттєво розширив джерелознавчу базу для дослідження російської літератури – був ініціатором і керівником низки видавничих проектів: «Опис видань громадського друку 1707 – січень 1725» (1955), «Опис видань, надрукованих кирилицею. 1689 – січень 1725 рр.» (1958), «Історія російської літератури XVIII ст. Бібліографічний покажчик» (1968) тощо⁴.

Південно-бессарабська земля подарувала світу чимало поетів: Анатолій Гейнцельман, Вільгельм Зоргенфрей, Давид Бродський, Еміліан Буков, Володимир і Катерина Каварналі, Яків Славов, Олександр Лунгу, Леонід Дімов, Кирило Ковальджи, Павло Боцу, Петро Бурлак-Волканов, Михайло Василюк та багато інших⁵. Зупинимося на стислому аналізі творчості деяких з них.

Талановитий поет Срібного віку, перекладач, символіст, один з діячів епохи модернізму Вільгельм Олександрович Зоргенфрей народився в Акермані 9 вересня 1882 року в Акермані (*нині – місто Білгород-Дністровський, Одеська область, Україна*). Його батько був етнічним німцем, а мати – вірменкою. Хоча Зоргенфрей отримав спеціальність інженера-технолога, поезія займала вагоме місце в його житті. В якості поета дебютував у 1905 році в символістському часопису «Питання життя». Зустріч у 1906 р. з О. Блоком справила глибокий вплив на творчість Вільгельма Зоргенфрея. Вірші Вільгельм Олександрович підписував псевдонімом Гильом ZZ або просто ZZ. Свою єдину надруковану книгу віршів «Страсна субота» (1922) присвятив пам'яті Олександра Блока. Під час сталінських репресій Вільгельма Олександровича Зоргенфрея було заарештовано та звинувачено у антирадянській контрреволюційній діяльності. 21 вересня 1938 року Вільгельма Зоргенфрея розстріляли в будинку Ленінградської в'язниці. Реабілітували поета лише в 1958 році посмертно⁶.

На жаль у певне забуття потрапили талановиті бессарабські поети – брат і сестра Каварналі. Володимир Каварналі народився 10 серпня 1910 року, а його сестра Катерина Каварналі 29 вересня 1918 року в місті Болград (Одеська область, Україна). Володимир закінчив факультет філології та філософії Бухарестського

³ Лотман Ю.М. (1970). Павел Наумович Берков. *Труды по русской и славянской филологии*. Т. 15. Литературоведение. Тарту. С. 383-384.

⁴ Берков П.Н. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Берков_Павел_Наумович

⁵ Циганенко Л., Мустяце С. та інші (2019). Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл-Кишинев. 280 с.

⁶ Орлова Е.И. (2017). Вильгельм Зоргенфрей, человек литературы. МГУ им. М.В. Ломоносова. № 2. С. 279-290.

університету в 1932 році, сестра навчалася в інституті ім. М. Горького (Бухарест), Академії політичної просвіти ім. Штефана Георгіу (Бухарест, 1946-1947). Вірші почали писати ще в дитинстві. Володимир Каварналі перші вірші надрукував у журналі «Vugeacul» («Буджак», Болград). Пізніше опановує сторінки журналів «Viața Românească» («Румунське життя»), «Dimineața» («Ранок»), «Universul» («Всесвіт»), «Pagini Basarabene» («Бессарабські сторінки»), «Revista Scriitorilor și Scriitoarelor Români» («Журнал румунських письменників»).

Перша збірка віршів під назвою «Poezii» («Поезія») (Бухарест, 1934) отримує премію фонду короля Кароля II. Член Спілки письменників Румунії (1934). Видає збірку віршів «Răsadul verde al inimii – stelele de sus îl plouă» (Болград, 1939). В цей же період, на сторінках журналів «Familia noastră» («Наша родина»), «Scriitoare și scriitori români» («Румунські письменники»), «Generația nouă и Vugeacul» («Нова генерація Буджаку») активно друкується його сестра – Катерина Каварналі⁷. На початку 40-х років ХХ ст. вона переїжджає до Бухаресту. Подальша доля Катерини Каварналі невідома.

У 1942 році Володимира Каварналі звинувачують в симпатіях до комуністів і відправляють з обмеженням в праві пересування спочатку до Болграду, а потім у Бухарест. Лише в 1948 році Володимира Каварналі відновлюють в правах, призначають радником з питань культури в Міністерстві національної освіти. Повторно затверджений в якості члена Спілки письменників з новим квитком (1949) та призначений відповідальним відділу дитячої та юнацької літератури, він активно займається перекладацькою діяльністю⁸.

Наступний представник славетної плеяди бессарабських митців – Яків Славов – поет модерністського напрямку, літературний критик, народився в Болграді (*нині – Одеська область, Україна*) в лютому 1911 року. Після закінчення Болградського ліцею став студентом математичного факультету Ясського університету, який не закінчив з причин матеріального характеру.

Кореспондент літературного журналу «Limba Română» («Румунська мова»), головним редактором якого був В. Корбаска. 1935 року дебютує з віршами «Cimitir părăsit» («Покинутий цвинтар») та «Turbulente» («Безладний») в журналі «Vugeacul» («Буджак»). З 1936 по 1940 роки – редактор цього журналу, а в період між 1937 та 1940 – співробітник Кишинівських літературних журналів, друкує вірші на сторінках часописів «Poetul» («Поет»), «Itinerar» («Маршрут»), «Pagini basarabene» («Бессарабські сторінки»), «Viața Basarabiei» («Життя Бессарабії») в Яссах (Румунія)⁹.

Всесвітньої відомості набула творчість бессарабського поета з болгаро-вірменським корінням Кирила Володимировича Ковальджи. Після закінчення Літературного інституту ім. О. Горького (1954) він працював журналістом в Кишиневі (до 1959)¹⁰. З 70-х років ХХ ст. на журналістсько-адміністративній роботі у відомих журналах та альманахах: «Радянська література» (на іноземних мовах), «Літературний огляд», «Муза», «Юність».

Головний редактор видавництва «Московський робітник» (1992-2000), керівник програми Інтернет-журналу «Пролог» (Фонд СЕП, 2001-2013), з березня

⁷ Колесник Ю. (2000). Basarabia necunoscută. Кишинів. С. 230-233.

⁸ Колесник Ю. (2019). Володимир Каварналі. В кн. : Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл-Кишинев. С. 137-138

⁹ Колесник Ю. (2011). Timp și Istorie. Autori de la «Viața Basarabiei». Кишиневу. С. 319-330.

¹⁰ Зоммер Т. (2010). Литературное досье: Кирилл Ковальджи. М.: Гуманитарий. 230 с.

2013 – головний редактор журналу СПМ «Кольцо А». Лауреат літературної премії Союзу письменників Москви «Вінець» (2000), премії тижневика «Поетоград» (2010), премії журналу «Діти Ра» (2014, 2016). Заслужений діяч культури РФ (2006). Автор багатьох книг віршів, а саме «Випробування» (1956); «Голоси» (1972); «Книга лірики» (1993); «Невидимий поріг» (1999); «Зерна» (2005); «Вибрана лірика» (2007); «Моя мозаїка або по слідах кентавра» (2013); і прози – роман «Лиманські історії» (1970); «Свіча на протязі» (1996); «Зворотній відлік» (2004). Вірші та проза перекладені європейськими мовами, персональні видання виходили в Румунії, Польщі, Болгарії, Молдові¹¹.

Лише останніми роками спеціалісти звернули увагу на творчий доробок ізмаїльчанина Леоніда Наумовича Дімова (*справжнє прізвище – Мордкович – авт.*), який народився в січні 1926 року в родині з єврейсько-болгарським корінням. Автор багатьох поетичних збірок та перекладів румунською мовою творів Марселя Реймона (Marcel Raymond), Курціо Малапарте (Curzio Malaparte), Жерараде Нерваля (Gérardde Nerval), Андрія Білого, Михайла Лермонтова, один із засновників модерністського літературного напрямку «оніризм» у румунській літературі 1960-х років¹².

Певний час був редактором журналу «Літературна Румунія». Серед його творів: «7 роете» (7 поем, 1968); «Pe malul Styhului» (На березі Стікса, 1968); «Carte de vise» (Книга відвідувань, 1969); «Deschideri» (Відкриття, 1972); «La sarăt» (Наприкінці, 1974); «Dialectica vârstelor» (Діалектика віків, 1977); «Tinerete fără bătrânețe» (Юність без старості, 1978); «Spectacol» (Спектакль, 1979)¹³. Virізнявся своєю незалежною літературною позицією.

23 лютого 1942 року в с. Кацбах Тарутинського району народився Михайло Деонисович Василук – талановитий самородок, поет, неординарна особистість, співець «Придунаю журавлиного». Як зазначає професорка Галина Райбедюк, «для мешканців південноукраїнського краю його ім'я давно стало духовною оазою»¹⁴. Він був не лише прекрасним поетом і композитором, талановитим бандуристом і співаком, а й організатором національно-культурних дійств, громадським діячем, першим головою «Просвіти» в Ізмаїлі. Багато його віршів присвячено кобзарській темі («Кобзарі», «Бандурі»). Член Спілки кобзарів України. Писав вірші, пісні, робив сучасні обробки українських народних пісень¹⁵. Трагічний випадок 11 вересня 1991 року обірвав на 49 році життя Михайла Деонисовича. Але «...про нього пам'ятають, як про істинного патріота, людину дивовижної чистоти помислів і почуттів, експресивну й навіть емоційно-гарячкувату, однак добру, до самозабуття чесну й активно небайдужу до всього облудного й неправдивого. Таким він був і в поезії – чесний, щирий, до нестями закоханий у рідні джерела, у

¹¹ Дзиковська Л. (2019). Кирило Володимирович Ковальджи. В кн. : Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл-Кишинев. С. 159-160.

¹² Леонид Наумович Димов (1926 – 1987). Информационный портал. URL: https://izmail.es/print_version/article/8764

¹³ Димов Леонид. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

¹⁴ Райбедюк Г.(2020). Ніжне серце моє на долоні бандури цвіло: світлій пам'яті Придунайського поета-кобзаря. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1207860519548106&id=100009725085718

¹⁵ Картельян О. (2011). Нежное сердце в ладони бандуры. Памяти М. Василюка. Уездный телеграф. 14 сентября. С. 6.

рідне Слово, яке любив ніжно, по-синівськи і якому служив благовійно, по-лицарськи»¹⁶.

Доволі представницькою виглядає плеяда південно-бессарабських письменників, які творили в середині XIX – XX ст.: Гавриїл Божилов, Яків Ботошанський, Даниїл Шехтер, Іоанн Сулаков, Ілля Константиновський, Олександр Громов та інші.

Ілля Вилковський – перший літературний псевдонім письменника, драматурга та перекладача Іллі Давидовича Константиновського, який народився (8 (21) травня 1913 р. у Вилково Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії (*нині – Кілійський район Одеської області, Україна*). Протягом всього життя Вилково для письменника стало символом життєвої ідилії. У шкільні роки родина Константиновських переїхала до Кілії – це стало для Іллі однією з перших дитячих «трагедій»: «Рідний дім, в якому я жив завжди, одинока стара айва під вікнами, ерики, човни, верби та весь непорушний світ на воді, що оточував мене з тих пір, як я себе пам'ятав – все зникло в одну мить назавжди: ми переїхали до міста»¹⁷.

В 1936 р. Ілля Давидович закінчив юридичний факультет Бухарестського університету. Перші публікації вийшли в 1930 році румунською. Співпрацював у газетах «Cavantul liber» (1933–1936 pp.), «Era nova» (1936-1937 pp.), «Vata Romaneasca» (1938 p.), «Adevarul literar si artistic» (1939 p.). Після приєднання Бессарабії до СРСР (1940 р.) жив та працював у Москві. В часи Другої світової війни служив фронтовим кореспондентом.

Творчий шлях І. Константиновського багатий і різноманітний: окрім діяльності письменника він займався перекладами сучасної та класичної художньої прози з румунської, публікував літературознавчі статті. Перша книжна публікація – збірка нарисів «Гітлер в Румунії» (1941 р.). Член Союзу письменників СРСР з 1955 р. Відомий також творами: «Перший арешт» (1960 р.), «Повернення до Бухаресту» (1963 р.), «Ланцюг» (1969 р.), «Судний день або сповідь радянського єврея» (Іерусалим, 1990 р.) тощо. Одним з перших в радянській літературі торкнувся теми Холокосту в Польщі та Румунії (повість «Термін давності», 1966 р.). Роман «Сейдар у Варшаві» було нелегально вивезено з СРСР до Франції (1980 р.)¹⁸.

Все, про що писав Ілля Давидович, цікаво й сьогодні, тому що його твори мають художню цінність. Вони несуть не лише інформацію, а й емоційне наповнення, здійснюючи позитивний вплив на почуття і розум читача.

Багато талановитих особистостей виховала південно-бессарабська земля. Одним з головних завдань сучасних істориків-регіоналів є, на нашу думку, необхідність популяризації серед молоді інформації про відомих співвітчизників, що дає підстави підростаючому поколінню пишатися своєю Батьківщиною, історією свого народу.

¹⁶ Райбедюк Г.(2020). Ніжне серце моє на долоні бандури цвіло: світлий пам'яті Придунайського поета-кобзаря. URL:

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1207860519548106&id=100009725085718

¹⁷ Писатель Илья Константиновский. URL: <https://www.tgavan.com.ua/pisatel-ilya-konstantinovskij-rodilsya-i-zhil-v-vilkovo/>

¹⁸ Глушак А.С. Константиновський Ілля. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4996

Література:

- Александр Теодоров-Балан (2012). URL: http://izmail.es/print_version/article/269
- Берков П.Н. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Берков_Павел_Наумович
- Глушак А.С. Константиновський Ілля. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4996
- Грашева Л. и др. (2003). Теодоров-Балан, Александър Стоянов. Кирило-Методиевска енциклопедия (на болгарском языке). София: изд. на БАН, Институт за литература; акад. издателство «Марин Дринов». Т. IV (допълнения). С. 44-47.
- Дзиковська Л. (2019). Кирило Володимирович Ковальджи. В кн. : Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл -Кишинєу. С. 159-160.
- Димов Леонид. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- Зоммер Т. (2010). Литературное досье: Кирилл Ковальджи. М.: Гуманитарий. 230 с.
- Картельян О. (2011). Нежное сердце в ладони бандуры. Памяти М. Василюка. Уездный телеграф. 14 сентября. С. 6.
- Колесник Ю. (2000). Basarabia necunoscută. Кишинів. С. 230-233.
- Колесник Ю. (2011). Timp și Istorie. Autori de la «Viața Basarabiei». Кишинєу. С. 319-330.
- Колесник Ю. (2019). Володимир Каварналі. В кн. : Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл-Кишинєу. С. 137-138.
- Леонид Наумович Димов (1926 – 1987). Информационный портал. URL: https://izmail.es/print_version/article/8764
- Лотман Ю.М. (1970). Павел Наумович Берков. *Труды по русской и славянской филологии*. Т. 15. Литературоведение. Тарту. С. 383-384.
- Орлова Е.И. (2017). Вильгельм Зоргенфрей, человек литературы. МГУ им. М.В. Ломоносова. № 2. С. 279-290.
- Писатель Илья Константиновский. URL: <https://www.tgavan.com.ua/pisatel-ilya-konstantinovskij-rodilsya-i-zhil-v-vilkovo/>
- Райбедюк Г.(2020). Ніжне серце моє на долоні бандури цвіло: світлій пам'яті Придунайського поета-кобзаря. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1207860519548106&id=100009725085718
- Циганенко Л., Мустяце С. та інші (2019). Вони змінили історію: 125 вихідців з Південної Бессарабії. Під ред. Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл -Кишинєу. 280 с.

REFERENCES

- Aleksandr Teodorov-Balan (2012). http://izmail.es/print_version/article/269
- Berkov P.N. https://ru.wikipedia.org/wiki/Berkov_Pavel_Naumovych
- Sy`ganenko L., Mustyace S. ta inshi (2019). Vony` zminy`ly` istoriyu: 125 vy`xidciv z Pivdennoyi Bessarabiyi. Pid red. L. Sy`ganenko, S. Mustyace. Izmayil - Ky`shy`neu. 280 s.
- Dy`mov Leony`d. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Dzy`kova L. (2019). Ky`ry`lo Volody`my`rovych Koval`dzhy`. V kn. : Vony`zminy`ly` istoriyu: 125 vy`xidiv z Pivdennoyi Bessarabiyi. Pid red. L. Cy`ganenko, S. Mustyace. Izmayil -Ky`shy`neu. S. 159-160.

Glushhak A.S. Konstanty`novsky`j Illya. Ency`klopediya suchasnoyi Ukrayiny`. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4996

Grasheva L. y` dr. (2003). Teodorov-Balan, Aleksandър Stoyanov. Ky`ry`lo-Metody`evska ency`klopedy`ya (na bolgarskom yazyke). Sofy`ya: y`zd. na BAN, Y`nsty`tut za ly`teratura; akad. y`zdatelstvo «Mary`n Dry`nov». T. IV (dop`lneny`ya). S. 44–47.

Kartel`yan O. (2011). Nezhnoe serdce v ladony` bandury. Pamyaty` M. Vasy`lyuka. Uezdnyj telegraf. 14 sentyabrya. S. 6.

Kolesny`k Yu. (2000). Basarabia necunoscută. Ky`shy`niv. S. 230-233.

Kolesny`k Yu. (2011). Timp și Istorie. Autori de la «Viața Basarabiei». Ky`shy`neu. S. 319-330.

Kolesny`k Yu. (2019). Volody`my`r Kavarnali. V kn. : Vony`zminy`ly` istoriyu: 125 vy`xidiv z Pivdennoyi Bessarabiyi. Pid red. L. Cy`ganenko, S. Mustyace. Izmayil -Ky`shy`neu. S. 137-138.

Leony`d Naumovy`ch Dy`mov (1926 – 1987). Y`nformacy`onnyj portal. https://izmail.es/print_version/article/8764

Lotman Yu.M. (1970). Pavel Naumovy`ch Berkov. Trudy po russkoj y`slavyanskoj fy`lology`y`. T. 15. Ly`teraturovedeny`e. Tartu. S. 383-384.

Orlova E.Y`. (2017). Vy`l`gel`m Zorgenfrej, chelovek ly`teratury. MGU y`m. M.V. Lomonosova. # 2. S. 279-290.

Py`satel` Y`l`ya Konstanty`novsky`j. <https://www.tgavan.com.ua/pisatel-ilya-konstantinovskij-rodilsya-i-zhil-v-vilkovo/>

Rajbedyuk G.(2020). Nizhne serce moye na doloni bandury` czvilo: svitlij pam'yati Pry`dunajs`kogo poeta-kobzarya. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1207860519548106&id=100009725085718

Zommer T. (2010). Ly`teraturnoe dos`e: Ky`ry`ll Koval`dzhy`. M.: Gumany`tary`j. 230 s.

Yerych T. Bessarabian Pleiad Of Representatives Of Philological Science (XIX – XX centuries)

From the considerable pleiad of talented natives from South Bessarabii creative work of the most well-known philologists - scientists, literati, publicists is analysed; an attempt on new to estimate them literary and scientific inheritance is done. The article was entered by information about artists-philologists, what lived in a region in a middle XIX - XX of century, whose activity in industry of philology purchased world scientific confession.

A slavist, literary historian and bibliographer of Teodorov-Balan Oleksandr Stoianov, it was the professor of Slavic ethnography, dialectology and history of Bulgarian. A way passed from the leader of department of Bulgarian and Slavic literature to the chancellor of the Sofia university the name of Clement Okhrytskoho, was the honoured doctor of the Sofia university, academician of the Bulgarian academy of

sciences P.N. Berkov received international recognition. At the list of his positions and ranks honoured is a member of a few scientists of advices, chairman of section of literary criticism and linguistics, vice-chairman of Commission on history of philological sciences at Separation of literature and language of AN of the USSR, corresponding member AN the USSR, Informatively-bibliographic presiding commissioner at the International committee of slavists, honoured doctor of the Berlin university the name of Humboldta. Bessarabskyi poet Kovaldzyh K.V. purchased a world list. His work was published by the European languages in Romania, Poland, Bulgaria, Moldova. Known for the independent literary position of imailchanyn of Dimov L.N. it was the founder of modernistic literary direction of «onirizm» in Romanian literature of 1960th. Dramaturh and translator, Member of Union of writers of the USSR of Konstantynovskyi I.D. engaged in translations of modern and classic artistic prose from Romanian, published study of literature articles. One of the first in soviet literature touched themes of Kholokostu in Poland and Romania.

An important moment is popularization among the young people of information about talented personalities, that grounds to be proud of the history, by the compatriots and on their examples to bring up the young generation.

Key words: *Southern Bessarabia, philology, science, poetry, literature.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-10
УДК 81'373.21(477.74)

Наталія КОЛЬЦУН*

ОНІМИ ПРИДУНАВ'Я ЯК МАРКЕРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ТА ЛАНДШАФТУ

Статтю присвячено аналізу одиниць ономастичної системи південної Бессарабії, які містять у собі інформацію про природний ландшафт регіону, з урахуванням того факту, що природні умови певної території є важливим критерієм для виявлення системності онімів. Ономастичний простір обов'язково відображає локальний простір. Автор доповнює вже існуючі відомості про склад власних імен, їх структуру, внутрішню форму, особливості творення. Ландшафтні оніми досліджуються з очки зору дії двох універсальних ономастичних процесів: трансономізації та онімізації апеллятивної лексики. Підтверджується думка про закріплення у власних назвах за допомогою різних засобів типових екстралінгвістичних явищ. Значна увага приділяється використанню регіональних хоронімів та гідронімів, які слугують базою для утворення нових онімних одиниць півдня Одеської області. Висловлюється думка, що важливу роль у формуванні онімного простору регіону відіграє апеллятивна лексика двох лексико-тематичних груп, зі спільними семами вода й земля. Обґрунтовано думку про те, що значне різноманіття власних назв відображає природну своєрідність Придунав'я, унікальність рельєфу, агропромисловий потенціал регіону, тваринний і рослинний світ, ґрунти, утворюючи просторову картину взаємодії людини з природою.

Ключові слова: ономастична система, топоніми, хороніми, трансономізація, апеллятиви, ландшафт.

Одиниці сучасної ономастичної системи південної частини Одеської області¹ можна розглядати з різних боків: як засіб спілкування, пізнання і передачі інформації, як етнокультурні маркери, що відображають особливості культури, побуту і традицій народів унікального поліетнічного й мультикультурного регіону, і як лексеми, котрі є носіями інформації про особливості місцевого ландшафту. В широкому значенні природний ландшафт пов'язується з атмосферою, повітрям, кліматом, рельєфом, рослинним і тваринним світом, ґрунтами, поверхневими та підземними водами, гірськими породами тощо. Крім того, як підкреслює Л. Мартіненайте, «... ландшафт – це важливий фактор утвердження людини у просторі, що формує символічні образи групи, яка мешкає в ньому. Цей простір – соціально і культурно змістовний та історично зумовлений»². Взаємодія людини з

* Кольцун Н., кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: nmkoltsun@gmail.com

¹У матеріалах статті ми будемо використовувати на позначення цієї частини Одеської області також інші назви: Придунав'є, межиріччя Дністра і Дунаю, Буджак, Південна Бессарабія.

² Мартіненайте Л. (2011) Ландшафт і його теоретичні інтерпретації. *Народна творчість та етнологія*. №3. С. 91-95. URL: [dspace.nbuv.gov.ua > handle](https://dspace.nbuv.gov.ua/handle)

природою утворює унікальне середовище, в якому зафіксовані історичні, географічні, культурні та етнографічні особливості тієї чи іншої місцевості, що знаходять своє відображення в ономастичній системі певного регіону.

Онімний фонд Придунав'я утворюється в результаті дії двох процесів, котрі можна віднести до ономастичних універсалій: перенесення власного імені з одного об'єкта на інший, тобто трансонімізації, та онімізації апеллятивної лексики. За визначенням О. В. Суперанської, ономастичні універсалії – «...це специфічні риси, притаманні всім або багатьом назвам різних мов, й загальні закономірності, згідно з якими розвиваються ономастичні системи. Універсалії базуються на здатності людини добирати і закріплювати у власних назвах типове екстралінгвістичне явище, а також на типовості значень і відношень, виражених у будь-якій мові, але за допомогою різних засобів»³.

Ландшафтні елементи зафіксовано у словниковому складі кожної мови і представлено різноманітною апеллятивною лексикою типу *ріка, море, акваторія, басейн, дельта, озеро, ліс, простір, степ, гора, острів, берег, рослини, дерево, квітка, вітер*, що активно поповнює ономастичну систему мови і може використовуватися для номінації одиничних реалій навколишнього середовища (населених пунктів, вулиць, магазинів, готелів, ресторанів, підприємств, державних установ, розважальних комплексів тощо), утворюючи унікальну ономастичну картину того чи іншого регіону. Ще одним джерелом поповнення ономастичного фонду слугують уже існуючі власні назви.

Онімний фонд сучасної мови репрезентований такими чотирма основними групами лексичних одиниць, як антропоніми, топоніми, ідеоніми й прагмоніми. Із них три останні дають цікавий матеріал для уявлення про шляхи виникнення онімної лексики, котру умовно називаємо ландшафтною.

Починаючи з праці А. М. Селищева «Из старой и новой топонимии»⁴ протягом ХХ століття актуалізуються дослідження проблеми виникнення та класифікації топонімічних одиниць (див. роботи В. М. Топорова, О. М. Трубачова, Є. М. Поспелова, В. А. Ніконова, В. Д. Бондалетова, Н. В. Подольської, О. В. Суперанської, Ю. О. Карпенка, О. Ю. Карпенко та ін.).

Так, наприклад, аналізуючи ознаки апеллятивів, виявлених у багатьох сучасних топонімах, В. А. Жучкевич виділяє сім типів географічних назв: 1) найменування, що виникли за ознаками рельєфу; 2) назви за ознаками водних об'єктів; 3) фітотопоніми; 4) зоотопоніми; 5) назви, котрі постали на основі соціальних та економічних явищ (етнічний склад, родинні зв'язки тощо); 6) патронімічні топоніми; 7) топоніми, що характеризують особливості об'єкта⁵. І. І. Жилєнкова серед ойконімів на позначення природно-географічних особливостей місцевості виділяє такі тематичні групи: 1) ойконіми, утворені від назв річок; 2) ойконіми, що походять від географічної апеллятивної лексики (загальні географічні назви, найменування, утворені від гідрографічних термінів, назви, що відображають рельєф місцевості й особливості ґрунту); 3) ойконіми-фітоніми; 4) ойконіми-зооніми⁶.

³ Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.4. С.245.

⁴ Селищев А. М. (1968) Из истории и новой топонимии. *Избранные труды*. М. С. 97-128.

⁵ Жучкевич В.А. (1980) *Общая топонимика*. Минск. 91 с.

⁶ Жилєнкова И. И. (2012) Топонимы Белгородской области (системный лингвоанализ названий населенных пунктов). Белгород. С.14-15. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/151218426.pdf>

Значна частина назв соціальних інституцій, різних колективів, географічних об'єктів, елементів інформаційного простору межиріччя Дністра і Дунаю групується навколо ключових топонімів природного ландшафту. Це насамперед хороніми та гідроніми. Мотивуючою основою для виникнення назв регіональних об'єктів виступають хороніми (від грец. *орас* – межовий знак, межа) як назви будь-яких значущих частин певної території, адміністративних, історичних, природних. Для півдня Одещини активно використовуваними є оніми *Європа*, *Чорне море*, *Причорномор'я* (*Чорномор'я*), *Бессарабія*, *Буджак*, *Подунав'я* (*Придунав'я*), *Ізмаїльщина*, *Нижній Дунай*.⁷ Ці назви використовують у різних варіантах для номінації приватних підприємств («*Бессарабія-В*», «*Нова Бессарабія*», «*Зірка Причорномор'я*», «*Бессарабська паляниця*», «*АК-Придунав'я*» – укр.м.; «*Южная Бессарабия*» – рос.м.); вулиць (*Бессарабська*, *Буджацька* (м. Ізмаїл), *Європейська* (м. Кілія), громадських організацій (*Будинок Європи у Бессарабії*, *Рідна Ізмаїльщина*, *Асоціація ветеранів спорту «Бессарабія»*, *Асоціація моржів Придунав'я*, *Бессарабський правовий консалтинг* – укр.м.; *Европейская Бессарабия* – рос.м.); благодійних фондів («*Відродження Бессарабії*» і «*Відродження та розвиток Придунав'я*»); сільських (фермерських) господарств («*Чорноморська перлина*», «*Бессараб*» – укр.м.; «*Южный Буджак*» – рос.м.); готелів, охоронних комплексів, газет, ОСББ⁸, агенцій (готель «*Бессарабія*», *Охорона-комплекс «Придунав'є*»; газети «*Голос Придунав'я*» – укр.м.; «*Бессарабские ведомости*» – рос.м.; ОСББ «*Чорномор'я*», «*Буджак*» та «*Бессарабія*», туристичний комплекс «*Буджак*», агенція трансграничної співпраці «*Еврорегион «Нижний Дунай»*» – рос.м.).

Внутрішньоміські хороніми (за назвою частини території міста) також слугують основою для виникнення нової онімної лексики. Так, наприклад, населення Ізмаїла традиційно використовує для номінації деяких районів міста такі неофіційні назви, як *Баранівка*, *Пойдовка*, *Хімчистка*, *Площадь*, *Липованка*, *Копана Балка*, *Крепость* (рос.м.) тощо. Ці хороніми (в українсько- або російськомовному варіанті) отримують нове життя в назвах вулиць (*Станційне селище*, *Гудзовська*), приватних підприємств (*Фортеця*, *Гудзовка-Солар-1*), ОСББ і житлових комплексів («*Фортеця*», «*Гагарінський*»), готелів («*Старый город*» – рос.м.), об'єднань громадян (*Липованка*, *Пойдівка*, *Баранівка*, *Південка*, *Копана балка* – укр.м.; *Крепость Измаил* – рос.м.).

Назви з використанням хоронімів утворюються різними способами. Найчастіше такі найменування – це результат трансонімізації або складного (комбінованого) словотворення. Досить часто вони становлять собою багатокомпонентні структури, де головною одиницею є хоронім у називному або родовому відмінках (приватні підприємства «*Нова Бессарабія*», «*Землі Бессарабії*», «*Перлина Бессарабії*», «*Земляцтво Бессарабії*»), а також відхоронімні ад'єктиви (фермерські господарства «*Бессарабський молочар*», «*Придунайська Нива*», громадська організація «*Бессарабський правовий консалтинг*», культурно-спортивний клуб «*Придунайські мисливці та рибалки*»). Продуктивними способами слід вважати також основоскладання та аббревіацію (ТОВ «*Бессараббуденергопостач*»).

⁷Приклади ономастичних одиниць подано зі збереженням оригінальної української або російської орфографії.

⁸ОСББ – об'єднання співвласників багатопверхових будинків

На території Одещини знаходяться прісноводні та солоні озера (Ялпуг, Кугурлуй, Катлабуг, Китай, Сасик, Кагул, Картал, Саф'яни), лимани (Тузловські лимани), протікає чимало річок, серед яких на півдні області – Дунай, друга за довжиною і площею басейну річка Європи (в нижній течії Дунай утворює велику дельту).

Слід зазначити, що місцеві гідроніми є джерелом для виникнення багатьох ландшафтних онімів, вони систематично використовуються для номінації різних об'єктів та установ. Найчастіше «експлуатується» лексема *Дунай*. Наші спостереження дають можливість визначити декілька груп відгідронімних назв.

По-перше, це ойконімічні одиниці: с. *Задунайівка* (Арцизький район); с. *Саф'яни* (за однойменною назвою озера), с. *Дунайське* (Кілійське гирло Дунаю огинає село з трьох боків) та штучний острів *Репіда* (від назви проток Велика та Мала Репіда, що з'єднують Дунай з озером Кагул та озерною системою Ялпуг-Кугурлуй в Ізмаїльському районі); с. *Струмок* Татарбунарського району (за однойменною назвою річки). В цьому ж районі на західному березі Тузлівського лиману Бурнас знаходиться село *Тузли*.

По-друге, назви різних підприємств та організацій (СФГ⁹ «*Катлабуг*» Татарбунарського району, «*Ялпуг*» Болградського району, «*Дунайська нива*» Кілійського району, «*Дунай*», «*Картал*», «*Голубой Дунай*» (рос.м.) Ренійського району, ОСББ «*Дунай*», житлово-будівельний кооператив «*Дунаець*» Ізмаїльського району, дитячий футбольний клуб «*Дунай*», клуб боксу «*Дунаець*», МПП¹⁰ «*Дунайська зірка*» (м. Ізмаїл), асоціація «*Озеро Китай*» (м. Кілія).

По-третє, ідеоніми (газети «*Дунаець*», «*Придунайські вісті*», «*Голос Придунавья*» – укр.м.; «*Дунайская заря*» – рос.м.). Зафіксовано навіть поодинокі випадки відгідронімних антропонімів. Так, у регіоні мешкають родини на прізвище *Дунав* (*Дунафф*) і навіть собака має прізвисько *Дунай*.

Ряд відонімних утворень становлять назви, твірною основою яких виступають найменування регіональних населених пунктів. Порівняймо: місто Ізмаїл і назва готелю «*Ізмаїл*», приватні підприємства (ПП) «*Ізмаїл – Південь*», «*Ізмаїл – Югер*», «*Ізмаїл – проект*», «*Вітраж – Ізмаїл*», газети «*Співрозмовник Ізмаїла*»; назва міста Болград відображена в найменуваннях ТОВ¹¹ «*Болградське*», «*Болградтранс*», ресторану «*Болград*»; у містах Арцизі, Кілії й Рені функціонують футбольні клуби «*Арцизец*», «*Кілієць*», «*Рень*», газети «*Арцизькі вісті*», «*Ренійський вісник*» та аграрно-виробнича асоціація «*Кілія*»; селища міського типу та села (Тарутине, Суворове, Долинське, Орлівка, Караклія, Кубей, Банівка, Трояни, Успенівка, Кулевча, Шевченкове, Струмок, Криничне) також стали основою, наприклад, для таких назв, як футбольний клуб «*Тарутине*», СФГ «*Суворово*», «*Орловський*», «*Долинське*», «*Привал Орлівка*», «*Кулевча*», «*Кубей*», «*Сергіївка*», «*Перлина Струмка*», «*Криничне*», ТОВ «*Шевченкове*», «*Орлівка Агро*», «*Трояни*», «*Успенівське*» та ін.

Місцеві географічні поняття – це шар апелятивної лексики, задіяної у творенні регіональних онімів. Такі одиниці позначають реалії навколишньої дійсності, таким чином фіксуючи в собі особливості регіонального ландшафту. В межах лексико-семантичного поля «ландшафт» можна виділити кілька лексико-тематичних груп (ЛТГ). Насамперед – це «вода» та «земля». Південь Одеської

⁹СФГ – сільське (фермерське) господарство

¹⁰МПП – мале приватне підприємство

¹¹ТОВ – товариство обмеженої відповідальності

області є територією зі значною кількістю рік, озер, каналів та Чорним морем. Цілком природно, що ономастичній картині регіону притаманні і відапелятивні оніми, які можна об'єднати базовим поняттям «вода». Для номінації використовуються ядерні і периферійні апелятивні одиниці. Серед топонімів високою частотністю визначаються лексеми з елементами *море, озеро, ріка, лиман*. У Білгород-Дністровському, Кілійському й Татарбунарському районах є села під назвою *Приморське (біля Чорного моря)*; село *Приозерне* розташоване на березі озера Китай (Кілійський район), а село *Озерне* – на березі озера Ялпуг (Ізмаїльський район). Селище *Надрічне* в Тарутинському районі найменоване за місцем його розташування за рікою Сакі. На місце розташування села вказує і назва *Зарічне* (Татарбунарський район). У Татарбунарському районі знаходиться селище *Лиман*, в Ізмаїльському – *Лиманське*, в м. Вилкове – вулиця *Приморська*, в с. Каракурт (Болградський район) – вулиця *Лиманська*.

У назвах організацій, підприємств також використовується апелятивна лексика ЛТГ «водний простір», актуалізуючи таким чином сферу діяльності або місце розташування: СФГ та база відпочинку «*Примор'є*», державні підприємства «*Морречсервіс*» (рос.м.), «*Срібне озеро*», газета «*Лиман*», мале підприємство «*Море*», СФГ «*Картал*» (за однойменною назвою озера).

Семантична ознака «водяний простір» включає в себе також і периферійні лексичні одиниці на позначення реалій дійсності, пов'язані з різними водоймами: морем, рікою, озером, лиманом. На основі чого встановлюються асоціативні зв'язки: «водяма-вода та її елементи», «водяма-суходіл», «водяма-людина», «вода-флора й фауна». Саме в уявленні місцевих мешканців про роль у їхньому житті такої стихії, як вода, виника значна кількість онімів із загальною семою 'водний простір'. Найменування *води* в прямому значенні виконують номінативну функцію щодо однорідних об'єктів, а як оніми вони називають одиничні об'єкти. Так, процес онімізації лексеми *дельта* (гирло річки з численними острівцями та протоками на замуленій низині; в нижній частині ріка Дунай поділяється на гирла і впадаючи в Чорне море, утворює велику низинну дельту) представлено на півдні Одещини в назвах державних та приватних підприємств («*Дельта-лоцман*», «*Конст-Дельта*», «*Дельта*» в м. Ізмаїлі), різноманітних центрів (екологічний центр «*Дельта*» в м. Вилкове, центр дозвілля та торговий центр «*Дельта*» в м. Ізмаїлі), СФГ («*Дельта*» в містах Рені та Болграді).

В українській частині дельти Дунаю (гирлі Дунаю) розташоване невелике за розмірами, але унікальне за своєю будовою містечко Вилкове. Завдяки численным каналам (місцеві жителі називають їх ериками), проритим уздовж вулиць, місто образно іменують Українською або Дунайською Венецією. Тож, цілком зрозуміла поява назви закритого акціонерного товариства з гідротехнічних робіт «*Канал*» та спортивно-оздоровчого клубу «*Усть-Дунайськ*»¹².

Найменування садівничих товариств «*Прибой*» і «*Волна*» (рос.м.), туристичної бази «*Прибой*», кафе «*Волна*» (м. Ізмаїл), ТОВ «*Хвиля*» (м. Рені), торгової групи «*Бриз*», бази відпочинку «*Волна*», «*Прибой*», «*Лагуна*» (с. Приморське Татарбунарського району) також є результатом переходу до онімних одиниць апелятивної лексики, що вказує на частину водного простору (*хвиля* – водяний вал, що утворюється на поверхні води¹³, *прибой* – б'ющие в берег морские

¹² Назва морського торговельного порту України, розташованого в дельті Дунаю.

¹³ Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.4. С.245.

волни¹⁴, *бриз* – легкий береговий вітер, який дме вдень з моря, а вночі з суші¹⁵, *лагуна* – неглибока морська затока, що утворилася внаслідок відокремлення частини моря піщаною косою¹⁶).

Асоціативні зв'язки «водойма-суша» також породжують значну кількість назв: населених пунктів (с. *Плавні* Ренійського району (плавні – заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені¹⁷), селище *Прибережне* Білгород-Дністровського району), приватних підприємств («*Причал-Плюс*» – рос.м.), СФГ («*Берега*», «*Пристань*» – рос.м.), ОСББ («*Портовик*», «*Маяк*» – рос.м.), кафе («*Берег*» – рос.м.).

Частину лексико-тематичної групи «водний простір» становлять лексеми, що позначають предмети і діяльність людини у цій сфері. Наприклад, *рибалка*, *поплавок*, *моряк*, *сейнер*, *капітан*, *бригантина*, *корвет*. Апелятивні одиниці слугують мотивуючими основами для багатьох назв об'єктів практичної діяльності мешканців Придунав'я. В Ізмаїлі є вулиці *Корабельна*, *Матроська*, *Пароходна*, *Портова*, *Судоремонтників*; житловий комплекс «*Капітан*», житловий кооператив «*Моряк-2*», садівниче товариство «*Сейнер*», кафе «*Бригантина*», ресторан «*Нептун*», бар і туристична база «*Поплавок*», приватні підприємства «*Корвет*», «*Сейнер*», СФГ «*Моряк*», газета «*Моряк України*»; ТОВ «*Рибний майстер*» – у м. Вилкове.

Ряд місцевих ландшафтних онімів поповнюють лексеми, що походять від термінологічних найменувань флори і фауни, водного простору. Так, в Ізмаїльському та Саратському районах знаходяться села з назвою *Комишівка* (*комиш* – висока водяна або болотяна багаторічна рослина родини осокових¹⁸), СФГ «*Івушка*» (с. Криничне Болградського району), «*Іва*»¹⁹ (м. Арциз), «*Верба*» (с. Білолісся Татарбунарського району). В Татарбунарському районі на березі Чорного моря в курортному містечку Катранка розташовані бази відпочинку «*Чайка*», «*Пелікан*», «*Дельфін*», у Болградському районі функціонує СФГ «*Риба*», у м. Вилкове діє ТОВ «*Вилково Пелікан Тур*», в Ізмаїльському районі – приватне підприємство «*Чайка*».

Ономастична картина півдня Одещини відображає також особливості земельних ресурсів цього регіону. Історично та географічно південь Одеської області – це сільськогосподарський район. Чорноземні ґрунти високої природної родючості у сполученні з теплим степовим кліматом формують високий агропромисловий потенціал регіону. Аграрії Придунав'я вирощують зернові, плодово-ягідні, овочеві та олійні культури, значне місце посідають м'ясна і молочна галузі, розвинуті виноградарство, виноробство та бджільництво. «Українське Подунав'є – аграрний регіон, розвиток якого тісно пов'язаний з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу. За більш ніж

¹⁴ Ожегов С. И. (1984) Словарь русского языка. М. 520 с.

¹⁵ Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.1. С.235.

¹⁶ Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.1. С.435.

¹⁷ Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.1. С.557.

¹⁸ Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.4. С.245.

¹⁹ На берегах Дунаю та водойм півдня Одещини росте у великій кількості гостролиста верба (рос. *ива*).

шістдесятирічний період радянської історії межиріччя, – констатує В. Тодоров, – значно зріс рівень господарського освоєння території. З початку 1870-х року для Дунай-Дністровського межиріччя була характерна рослинницько-тваринницька спеціалізація сільськогосподарського виробництва. Зараз основу агропромислового комплексу регіону становить виробництво зернових і зернобобових культур, соняшнику, винограду, м'яса, молока та продуктів їх переробки... Специфікою зернового господарства є культивування рису на заплавах Дельти Дунаю (Кілійський район)»²⁰.

У назвах державних та приватних підприємств активно використовується елементи визначення сфери діяльності:

- грецький корінь *agros* (поле) (ТОВ «Дунай-Агро», «Агротрейд», «Агро юг експорт», «Агро-Союз-Измаил», «Бессарабія-Агро», «НикаИнвест Агро», «Агро Вита», «Агро Південь Дунай», ФГ²¹ «Агровод», «Трояни-Агро», ПП «Буджакагротехсервіс», «Юагросервіс», «Агросервіс Південь»);

- апелятивні одиниці із загальною семою «зернові та олійні культури/обробка землі, земля» (СФГ «Терра», «Урожай», ТОВ «Блакитна нива», «Придунайська нива», «Дунайський землероб», «Дунайзерноекспорт», «Степ», «Рис Бессарабії», СФГ «Колос», «Соняшник», «Золотий колос», «Золотий початок», «Полепродукт», ПП «Пашня», «Колос», «Насіння»);

- лексеми для найменування плодово-ягідних та овочевих культур (ПП «Виноградарь» і ВАТ «Виноградар», ТОВ «Дунафф-виноградорство», «Виноград-Агро», «Золота лоза», СФГ «Виноградне», «Синьор помідор»);

- апелятивна лексика з елементами, що вказують на вид господарської діяльності (ТОВ «Нектарин», «Пчела», «Фермер», «Асоціація рибодобувних та рибопереробних підприємств», СФГ «Бессарабський молочар», «Флора Міні», «Мукомол», «Табак»).

Особливості ландшафту півдня Одещини відображено й у назвах населених пунктів. Найчастіше мотивуючою основою ойконімів виступають одиниці, що вказують:

- на рослини, поширені на певній території: села *Виноградівка*, *Садове* Арцизького р-ну, *Абрикосове* Білгород-Дністровського р-ну, *Ліски* Кілійського р-ну, *Оріхівка*, *Тополине* Болградського р-ну, *Вишневе* Татарбунарського р-ну та *Пшеничне* Саратського р-ну;

- на унікальність рельєфу (села *Лугове*, *Крива балка* Саратського р-ну, *Нагірне* й *Котловина* Ренійського р-ну, *Підгірне* Тарутинського р-ну, *Полянка* Білгород-Дністровського р-ну, *Холмське* Арцизького р-ну).

Крім того, слід зазначити поодинокі випадки використання апелятивної лексики для створення ойконімів, що вказує на діяльність мешканців населеного пункту (с. *Рибальське* Татарбунарського р-ну).

Одна з ділянок парку Тузлівські лимани має назву *Журавлине поле*. Це пояснюється тим, що ділянка використовується під час весняних та осінніх перельотів птахами, зокрема сірими степовими журавлями, для відпочинку, відновлення сил та харчування.

Таким чином, аналіз ландшафтних онімних одиниць півдня Одещини підтверджує думку про факт відображення в ономастичній системі регіональних

²⁰ Суперанская А. В. (1972) Ономастические универсалии. Восточнославянская ономастика. М. С. 346-356.

²¹ФГ – фермерське господарство

елементів локального простору. Тривалі контакти людини з природою вносять у семантику імені уявлення про навколишнє середовище.

Література:

Жиленкова И. И. (2012) Топонимы Белгородской области (системный лингвоанализ названий населенных пунктов). Белгород. С.14-15. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/151218426.pdf>

Жучкевич В.А. (1980) Общая топонимика. Минск. 91 с.

Мартіненайте Л. (2011) Ландшафт і його теоретичні інтерпретації. Народна творчість та етнологія. №3. С. 91-95. URL: [dspace.nbuv.gov.ua > handle](https://dspace.nbuv.gov.ua/handle)

Ожегов С. И. (1984) Словарь русского языка. М. 520 с.

Селищев А. М. (1968) Из истории и новой топонимии. Избранные труды. М. С. 97-128.

Словник української мов: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К. 1970-1980. т.1. С.235.

Словник української мов: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.4. С.245.

Словник української мов: в 11 тт./АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. 1970-1980. т.11. С.40.

Суперанская А. В. (1972) Ономастические универсалии. Восточнославянская ономастика. М. С. 346-356.

Тодоров В. (2018) Соціально-економічні та соціально-політичні аспекти розвитку болгарського населення Південної Бессарабії. Культурний простір бессарабських болгар: монографія. Ізмаїл-Болград. 145 с.

REFERENCES

Zhy`lenkova Y`. Y`. (2012) Topony`my Belgorodskoj oblasti` (sy`stemnyj ly`ngvoanaly`z nazvany`j naseleenny`x punktov). Belgorod. S.14-15. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/151218426.pdf>

Zhuchkeyu`ch V.A. (1980) Obshhaya topony`my`ka. My`nsk. 91 s.

Martinenajte L. (2011) Landshaft i jogo teorety`chni interpretaciyi. Narodna tvorchist` ta etnologiya. #3. S. 91-95. URL: [dspace.nbuv.gov.ua > handle](https://dspace.nbuv.gov.ua/handle)

Ozhegov S. Y`. (1984) Slovar` russkogo yazy`ka. M., 520 s.

Sely`shhev A. M. (1968) Y`z y`story`y` y` novoj topony`my`y`. Y`zbrannyye trudy. M., S. 97-128.

Slovy`k ukrayins`koyi mov: v 11 tt./AN URSSR, Insty`tut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. K., 1970-1980, t.1, S.235.

Slovy`k ukrayins`koyi mov: v 11 tt./AN URSSR, Insty`tut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K., 1970-1980, t.4, S.245.

Slovy`k ukrayins`koyi mov: v 11 tt./AN URSSR, Insty`tut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K., 1970-1980. t.11. S.40.

Superanskaya A. V. (1972) Onomasty`chesky`e uny`versaly`y`. Vostochnoslavyanskaya onomasty`ka. M., S. 346-356.

Todorov V. (2018) Social`no-ekonomichni ta social`no-polity`chni aspekty` rozvy`tku bolgars`kogo naseleenny`a Pivdennoyi Bessarabiyi. Kul`turny`j prostir bessarabs`ky`x bolgar: monografiya. Izmayil-Bolgrad. 145 s.

Koltsun N. They Are The Danube As Markers Of The Regional Landscape

The article is devoted to the analysis of the units of the onomastic system of southern Bessarabia which contains the information about the natural landscape of the region. Taking into account this fact, it means that the natural conditions of a certain area are an important criterion for identifying the system of onyms. Onomastic space necessarily reflects the local space. The author adds the already existing information about the composition of proper names, their structure, internal form and peculiarities of their creation. Landscape onyms are studied from the point of view of the action of two universal onomastic processes: transonomization and onimization of appellative vocabulary. The idea of fixing typical extralinguistic phenomena in proper names by various means is confirmed. Considerable attention is paid to the use of regional choronyms and hydronyms, which serve as a basis for the formation of new onym units in the south of Odessa region. It is believed that the appellative vocabulary of two lexico-thematic groups, with common lexical meaning water and land, plays an important role in the formation of the onymic space of the region. The opinion is substantiated that a significant variety of proper names reflects the natural originality of the Danube, the uniqueness of the terrain, agro-industrial potential of the region, fauna and flora, soils, forming a spatial picture of human interaction with nature.

Key words: *onomastic system, toponyms, choronyms, transonymization, appellation, landscape.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-11
 УДК 069(498.32)(091)

Costin CROITORU*
 Ion GHELEȚCHI

SOME LANDMARKS REGARDING THE FIRST MUSEOLOGICAL INITIATIVES ON THE LOWER DANUBE. I. GALAȚI AREA

In the city of Galați the first preoccupations of museology – in the sense of bringing together objects of some public interest, originally grouped under the general criterion of «curiosities», their registration and display to be accessible for the public, appeared towards the end of the 19th century, on the general background of the development of humanities and, among others, under the impetus created by the establishment of the National Museum of Antiquities, confirmed through an royal decree signed by Alexandru Ioan Cuza, on November 25, 1861.

In this short intervention the authors introduce the readers into the very beginnings of the coagulation of some collections that are related to certain characters, let's call them prominent in the cultural life of the place – as is the case of teachers Paul and Ecaterina Pașa, or of higher intellectual attire as is the case of the scholars Vasile Alexandrescu-Urechia or Constantin C. Giurescu. In one way or another, these incipient initiatives were at the basis of the contemporary museums of Galați, in which many of the artifacts «collected» by those mentioned are still to be found under the general title of «old fund».

Key words: *the collection, museum, the patrimony, the donation, history.*

The reader will of course intuit (if not, he will discover it in the following lines), that the beginnings of the coagulation of some collections are related to certain characters, let's call them prominent in the cultural life of the place – as is the case of teachers Paul and Ecaterina Pașa¹, or of higher intellectual attire as is the case of the scholars Vasile Alexandrescu-Urechia or Constantin C. Giurescu, whose notoriety exempts us from possible biographical digressions. In one way or another, these incipient initiatives were at the basis of the contemporary museums of Galați, so we will briefly draw them early history.

I. The collection «V. A. Urechia»

The first «artifacts» were reunited on November 11, 1890, on the occasion of the opening of the Public Library named after the illustrious scholar «V. A. Urechia»², in the halls of the «Vasile Alecsandri» high school. The mixed museum fund consisted of

* Croitoru C., PhD of historical sciences, Muzeul Brăilei «Carol I», România;
 Ghelețchi I., PhD of historical sciences, Universitatea de Stat «B.P. Hasdeu» din Cahul, Republica Moldova, e-mail: ghelețchi.ion@gmail.com

¹ See for their activity in the field Costin Croitoru (editor). *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene, Acte, documente, corespondență și note*. Istros Publishing House. Brăila. 2009. *passim* (this article is a variant of the introductory study of the mentioned volume, see *ibidem*, pp. XVII-XXXVIII).

² I. T. Dragomir, *V. A. Urechia, istoric, publicist, colecționar și muzeograf*. in *Danubius*. VI-VII. 1972-1973. pp. 179-192.

documents, prints, lithographs, photographs, paintings and moulds after some special pieces from the National Museum of Antiquities. Until the completion of the construction of the Cultural Palace, they were partially displayed in the reading room and in the library warehouse, others being found in a special room, namely intended for the expected Museum. It should be pointed and noted that each exhibited piece was accompanied by an identification sheet, on which were written the inventory number, the name of the object and the name of the donor³.

In less than a decade since its opening, the building has become too small, the collection being enlarged with objects of palaeontology, archaeology, numismatics, heraldry, ethnography, various oil paintings, bas-reliefs, documents, old weapons, etc. The press at the end of the century records the existence of the museum; thus the Library of Galați «has next to it a beautiful museum of archaeology and numismatics»⁴; or «owns a huge collection of old documents and a beautiful museum start»⁵, but also the constant growth of its patrimony: «Mr. Senator V. A. Urechia arrived in Galați on Friday, bringing with him a new gift for the institution that bears his name» and which possesses among others «various busts, 6 coloured canvases, donated by D. Voinescu, various ancient objects: the seal of Mihail Vodă Sturza, weapons found at Războieni, numerous autographs, including one from Avram Iancu, about 4 from V. Alecsandri etc., rich internal and external medals etc.»⁶; «Among the many new acquisitions of the Urechia Library in Galați, we will cite a very rare, if not unique, royal mace, from the 18th century in Moldova»⁷; «The documents section, still not open to the public due to lack of premises, is in possession of high value originals, from Vasile Lupu, Mihai Viteazul, Cantemir etc. Romanian sigillography from the oldest centuries to the present day occupies several galleries. In the archaeological collections are kept Horea's whistle, Iancu's sword from 1848, Anastasie Panu's cigar case with the Union of Principalities, an entire room full of souvenirs from Mihail Kogălniceanu, Cuza-Vodă, Negri, Vasile Alecsandri, Gr. Ghica of Moldavia. From this is his last business card made to the late Locini on the eve of his suicide, etc. One room is occupied with medal shelves. Some of these are donations from His Majesty the King. The fights of the Romanians from Transylvania against the Hungarianization are represented by two galleries full of original documents»⁸.

Eloquent for the growth of the collections and the importance of this section of the institution is the article, suggestively entitled *A museum*, which captures in the most praiseworthy terms possible this initiative: «we, the people of Galați, can be somewhat proud, our city has an entire museum – a historical museum that includes precious objects, antiques, hundreds of icons, javelins, maces, decorations and many other things, one older than another, one more interesting than the other... In him, he embodies an entire epoch and summarizes a long time of ups and downs, of wealth and poverty. One by one you look, you admire, you remain ecstatic in front of an object, a memory, an icon, linked each one by one, to a memory, to an episode, to a page of history. Decorations, depicting days of glory, boldness and virtue – javelins and maces – symbols of adventures and bravery fallen prisoners of shameful need, of the need for humility;

³ Lucia Borș *Biblioteca V. A. Urechia*. in Boabe de grâu. III. 1932. p. 348. Nedelcu Oprea. *Biblioteca publică «V. A. Urechia» Galați. Monografie*. volume II. Galați. 2006. p. 408.

⁴ «Ecoul Moldovei». September 25. 1897.

⁵ «Patriotul». February 8. 1898.

⁶ «Voința Galaților». April 29. 1898.

⁷ «Dreptatea». January 1899.

⁸ «Drapelul». February 4. 1899.

icons – holy images of Christ, figures of the holy Virgin. And all this gathered from the world, gathered from cities and from different characters, here they are gathered and twinned, caressing each other, alleviating the humiliation and poverty of past times... This museum will remain an immortal monument for our city. I don't want praise; I can't bring it to old Urechia. In front of a large, old monument, you can only be silent and admire them. The words are too empty to perfectly convey the feelings that trouble your brain and mind»⁹.

In 1901 a report prepared on the activities undertaken within the Library in the first decade of operation, specifies: *«in addition to books, Mr. Urechia donated a rich collection of artistic canvases, prints, medals, souvenirs from illustrious men of the country, which souvenirs were the beginning of an interested contemporary museum [...] the numismatic collection was greatly enriched by the donations received, counting over 500 different old coins [...] the museum contains precious objects, ancient things, each related to a memory, an episode, a page of history»¹⁰.*

V. A. Urechia's appetite as a collector would have determined his good friend, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, to say that his friend was able: *«to bring from Madrid, if he found them, Attila's glasses»¹¹*, allusion to his documentary journey to Spain between 1861 and 1862¹².

The only known inventory of these mixed museum collections dates from September 12, 1903, after the disappearance of the founder, when a commission appointed by the Library Committee, based on a report, in the absence of keys, forces the 20 gallantry with the contribution of a locksmith. At the moment, approximately 1,239 pieces housed in 20 gallantry are registered¹³.

In the following years various other donations complete the museum collection «Urechia»; unfortunately, these are recorded in documents only as a general title, without being nominated, for example, Professor Alador Baum donated *«a museum object»*, Gh. I. Deciu donated *«25 museum objects»* etc.¹⁴. Subsequently, two of the most substantial donations were registered: in 1915 Nicolae Zugrafu offered a collection of objects from the Crimean War, collected directly from the battlefield, and in 1934 the M. Helder collection entered the Museum's patrimony.¹⁵

About the same period dates the first initiative to reorganize the institution, thus argued: *«Unfortunately, we, the beneficiaries, have never been able to give due importance to the Library and Museum «V. A. Urechia» and after 30 years we are in such a situation that being lacking premises, the precious collections are threatened by daily destruction... we will need to do something important for the Library and Museum «V. A. Urechia»»¹⁶.*

The expected separation of the Museum and its transformation into the National Museum in Galați did not take place, and this also represented the opening of a series of unfortunate events for its important collections, culminating in the very abolition and loss of identity. They hit the base of the Galați cultural edifice: the earthquake of November

⁹ «Universul». no. 209-210. October 29-30. 1899.

¹⁰ The Archive of the Library «V. A. Urechia» (below we will quote as BVAU Archive). file XXXI. 7-9 r/v, 1901.

¹¹ V. Goia. *V. A. Urechia*. București. 1979. p. 85.

¹² See in this matter A. Popa, *V. A. Urechia – istoric*, Galați, 2001, pp. 127-128.

¹³ BVAU Archive. file XXXIII. 1903. f. 60, 62-67, 73-76. See full text at N. Oprea. *op. cit.*. pp. 417-425.

¹⁴ BVAU Archive. file XXXIV-XLV. 1904.

¹⁵ *Ibidem*, file XLV, 1915, f. 38-39. See full text of the donation act at N. Oprea. *op. cit.*. pp. 429-430.

¹⁶ *Apud* N. Oprea, *op. cit.* p. 434.

10, 1940 that destroyed some artifacts, the burglary of December 1941 through which many objects were stolen, the war that forced the evacuation of some pieces from 1943 to 1948, the requisition of the Cultural Palace building by the Soviet army, at which point the doors of the rooms where the Library's materials were stored were forced open.

Finally, in 1948 the Museum was «reorganized». With the takeover of the Cultural Palace «V. A. Urechia» from the Soviet army, Covurlui County Cultural Adviser requested the intervention of the Ministry of Arts and Information from the Ministry of National Education in order to transfer the «*museum objects*» to the «Alexandru Ioan Cuza» Museum. The request was approved, already on December 31, 1948, the first handover-receipt report being concluded¹⁷. This act constitutes, in fact, the beginning of the dissolution of the «V. A. Urechia» Museum and Pinacoteca. The objects that belonged to him, as many as have been preserved, were «lost» in the patrimony of the «Alexandru Ioan Cuza» Museum, which later became the County Museum of History and the Museum of Visual Art, in which they did not constitute any moment, as would have been appropriate, at least in memory of their initiator, *the Urechia fund*.

II. The collection «Ecaterina and Paul Paşa»

In 1937 the «Cuza Vodă» Association was established with the stated purpose of ransoming the land, restoring the house of the former county leader and setting up a museum (the initiative was not new, since 1907 a request had been submitted to the Senate signed by several hundred people from Galați, requesting the purchase of the house by the state and the establishment of a «*museum in memory of Cuza*», unfortunately unfinished¹⁸. After 14 years, a memorandum submitted to the Ministry of Cults and Arts also called for the redemption of the building and its transformation «*into a museum containing all the memories left from the unforgettable ruler*»¹⁹) which, for the most part, would be dedicated to the life and work of the first ruler of the United Principalities²⁰.

Until the time of redemption, the building had received various destinations²¹. In the period 1909-1913 the «Villa» had been inhabited by Grigore Trancu-Iași, hosting «the seat organized by the Committee for the erection of the statue of Mihai Eminescu» or the meetings of the «Literary Salon led by brothers Botez and C. Z. Buzdugan»²². Later, for seven years, until 1920, the «Mihail Kogălniceanu» Girls' High School operated here²³.

As we have shown, in 1921 a memorandum submitted to the Ministry of Cults and Arts signalled the degradation of the building and the intention of the signatory committee to redeem it and turn it into a museum²⁴. The initiative remains without echo,

¹⁷ Costin Croitoru (editor), *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene...*, p. 116, document no. 160.

¹⁸ According «*Tribuna Liberală*». no. 1573. March 4. 1907.

¹⁹ According Galați County Directorate of National Archives (below we will quote as DJANG). *fund: Primăria orașului Galați*. 1921. file no. 20.

²⁰ *Asociația Casa «Cuza Vodă». Actul constitutiv. Statutele*. Galați. 1937. 15. On July 14. the constitutive act and the statute of the «Cuza Vodă» House were submitted to the Covurlui county court for authentication, According DJANG. *fund: Primăria municipiului Galați*. file 17/1939. p. 35.

²¹ Leon Eșanu. *Inființarea muzeului «Cuza Vodă» in orașul Galați*. in *Cercetări Istorice*. IV. 1973. p. 40.

²² See Gr. Trancu-Iași. *Casa lui Cuza Vodă*. in *Acțiunea*. IX. no. 2369. April 24. 1938.

²³ See Paul Păltănea. *Câteva date despre începuturile orașului Galați*, in *Anuarul Institutului «A. D. Xenopol»*. Iași, 1969. p. 134.

²⁴ Idem, *Al. I. Cuza și Galații*. in *Danubius*. II-III. 1969. p. 135.

since two years later, on July 30, 1923, another committee was set up with a synonymous goal: «to buy back the building in the city of Galați – the former home of the unforgettable ruler Al. I. Cuza and to give this building a more worthy destination compared to the memories that the entire Romanian people have from the one who laid the foundation for today's Romania»²⁵. Again, the intentions were not realized, judging by the findings of another «committee» organized in 1937; in addition to the deplorable condition of the building, «everything is in the greatest irregularity and disorder. No minutes of the decisions taken, no complete register of income, expenses and deposits»²⁶. Finally, in the mentioned year, it is decided to achieve the declared purpose of the association, organizing a public subscription: «in our city, the first port of the Danube, is the house where Alexandru Ioan Cuza, ruler of Covurlui County, lived. After many attempts, we finally managed to start an action that we hope will lead us to purchase it and turn it into a regional museum with several sections. For this purpose, we thought of appealing to all people of soul...»²⁷. A year later, on March 8, 1938, the Association announced the fulfilment of the first objective it had assumed: the redemption of the former ruler's building; from this date he was officially in possession of the house²⁸. The other two objectives followed: the restoration of the building and the establishment of the Museum dedicated to the personality of Alexandru Ioan Cuza.

The donation that was to be the nucleus of the expected exhibition from «Villa Cuza Vodă» belonged to the teachers Ecaterina and Paul Pașa, from School of boys, number 6. On April 24, 1913, by the address number 213 submitted to the relevant Minister, P. Pașa requested: «as there are six classrooms at this school, two of which are available (storage space), I have the honor to ask you to approve the establishment of a museum in these rooms as well as a conference room and school celebrations. Regarding the painting of the halls, the furniture necessary for the museum, stuffed animals and birds, antiques, the library, etc., I am committed to make it as soon as possible from donations, having already collected some of the material»²⁹. The initiative received a favourable opinion, so that through the address of the School Inspectorate of Covurlui County number 3506, of May 5, 1913, the director of School no. 6 was notified: «in accordance with the order of the Ministry No. 30641/913, I have the honour to inform you that following your report no. 213, the Ministry approved that in the two free rooms of the school a museum will be set up in one, and the other to be used for conferences and school celebrations»³⁰.

The patrimony of this School Museum consisted of donations, collected by its initiator, as mentioned in a letter, dated April 30, 1913, addressed to the administrator of the House of Schools³¹: «Having started, I will bring people from the locality to school every day to convince themselves of the reality. With nothing at the beginning, now I only started to gather something in a few days. But when my visitors see that you give me the contest, procuring the above [at least 25 animals and 25 stuffed birds, our note], each

²⁵ DJANG, *fund: Primăria municipiului Galați*, file 22/1923, pp. 3-4.

²⁶ *Ibidem. fund: Rezidența Regală a Ținutului Dunărea de Jos*. file 21/1937. pp. 21-24.

²⁷ *Ibidem. fund: Primăria municipiului Galați*. file no. 17bis/1939. pp. 31-37. See also «Adevărul». July 13. 1937.

²⁸ *Ibidem. fund: Primăria municipiului Galați*. file no. 16/1939. p. 235. 249.

²⁹ Costin Croitoru (editor). *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene...* p. 15. document no. 1.

³⁰ *Ibidem*. p. 20. document no. 8. However. only on July 15. 1921. the museum institution was recognized as a legal entity. being valued at approximately 5 million lei, According DJANG, *fund: Primăria municipiului Galați*, file no. 16/1921. p. 14, 16.

³¹ Costin Croitoru (editor). *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene...* p. 14. document no. 4.

then will compete to make donations. I have the greatest certainty of success in my plan, because everyone I addressed was as excited as I was». In general, these donations of the most varied parts, but which, not infrequently, are also represented by objects or materials necessary for the equipment and maintenance of the building, can be traced in the Official Gazette of the Ministry where constantly, P. Paşa forwarded «thank you publications», «including the names of the persons as well as the objects donated to this school». Moreover, «for donors who will donate objects worth over 300 lei, they will write them on a marble plaque in the museum hall; as well as the people on the Committee. For donors with higher values, I will put them in the museum and their portrait, in painting».

Shortly after receiving the approvals, a Committee was set up, which included 10 local personalities, among whom, in addition to the two initiators – Paul and Ecaterina Paşa – were also the President of the Galați Court of Appeal, the director of the National Bank, the branch Galați, the head of the docks, a doctor, a naval major³².

One year later, on March 14, 1914, the Museum financed by «subscriptions and public offerings» is provided by the City Hall at the value of 15,000 lei (in gold!)³³. In the presence of many personalities, on the occasion of the school celebration, on June 22, 1914, the Museum was officially inaugurated.

Its situation in the first year of operation is found in a letter addressed by P. Paşa to Queen Maria of Romania, having the following content: «Since its establishment until now, it is researched daily by many visitors, which proves that the city of Galați, the country's first port on the Danube, lacked such an institution so useful, all the more so that throughout the country there are just a few museums, which largely contribute to the completion of the education and instruction not only of students but also of a committee of prominent people of the city, and became the property of the state, but it is up to the committee and the initiators to enlarge and complete it. All the existing furniture and objects in the museum, whose value reached approximately 15,000 lei, is made and collected only through lists of subscriptions and donations». In conclusion, the signatory requests for the Museum objects that belonged to the late King Carol I³⁴. Consequently, on April 30, the Crown Estate sends five boxes of stuffed animals and birds as well as 15 paintings. P. Paşa thanks Queen Maria for the donation in a letter, at the end of which he requests, again, «a small object that belonged to King Carol I» (sic!).

The patrimony and fame of the Museum increased constantly, so that in 1915 P. Paşa asked the City Hall for the insurance of the pieces, as well as «funds for the maintenance of the museum 50-60 lei per month»³⁵. The estimated amount, which was approved by the City Hall to be included in the future budget, amounted to 31,000 lei, of which 20,000 lei were museum objects.

The situation set out is eloquently presented in a report prepared on February 3, 1930, at the request of the Press and Propaganda Directorate «for documenting abroad on Romanian art», which specifies: «the undersigned, together with my wife, both teachers, set up in Galați, since 1913, a Regional Museum recognized as a <Legal Entity>. This museum is installed in the building of the primary school for boys, no. 6 from Galați. The value of this museum is estimated at approximately – 5,000,000 lei. The museum has different sections. Zoology – geology – petrography, numismatics, archaeology, prints –

³² *Ibidem*, pp. 20-22, document no. 11.

³³ *Ibidem*, p. 47, document no. 64.

³⁴ *Ibidem*, pp. 56-57, document no. 100.

³⁵ *Ibidem*, p. 67. document no. 128.

documents, various historical objects, etc. This Museum, since its establishment, has been visited by tens of thousands of people from the country and abroad (Poles, Czechoslovaks, Dutch, French, English, etc.). I cite only a few names from the Museum's Golden Book: Baron E. Von Nagel (Minister of the Netherlands), Widowietzchi (Minister of Poland), Martin Nuksa (Minister of Latvia), Count Nicola, Abbot Zavoral, Director General of Education in The Hague and Prague, Consuls: Dutch, Polish, Czechoslovak, Persian, Turkish, German, Mexican; His Royal Highness Prince Nicolai, His Royal Highness Princess Elena, former ministers Dr. C. Angelescu, Simion Mehedinți, I. G. Duca, Gr. Trancu – Iași, N. Iorga, I. Andrieșescu, D. I. Simionescu, etc. For the activity carried out at the prosperity of this Museum I was decorated with the Work Reward for Education class I and II, the Crown of Romania, the Star of Romania – officer, Bene Merenti class II and class I. My wife also owns: Reward for education, class I and II, Bene Merenti class II and class I. Regarding the setting up of this Museum, we have made all the moral and material sacrifices, without any material competition from any authority. The current Museum is too small. I urged all local authorities and parliamentarians to present a bill that Villa «Cuza Vodă» in Galați, today an abandoned and ruined building, be declared a <Historic Monument> and then move the Museum to that place. But today's times and unfavourable circumstances prevent the realization of the projected plan and predict that this museum made with much effort, after I retire this year, will be left to deterioration and indifference not having its own building. The objects of the Museum are inventoried, but due to lack of funds we do not have printed catalogues. Private initiatives, in most cases, are almost never encouraged. Only for a zoological object, a snake <Boa Constrictor> in length of 5 meters, I spent for the preparation 8,000 lei, and for a camel, whose skin I sent to the Dermoplastic Institute in Bucharest (Mr. Iosif Enăchescu Muscel, Street Dela Vrancea, No. 27) I was asked 20,000 lei for stuffing, but I gave up executing it. I did what I could, with my own means»³⁶.

The entire collection was ceded on February 20, 1938 to the «Cuza Vodă Association»³⁷; the initiative becoming official through the address no. 8138 of the Ministry of Cults and Arts³⁸. On the same occasion, acts, documents and photographs from institutions and personalities from the city or from the country are collected and thus, on January 24, 1939, the museum that will bear the name of the illustrious ruler is officially opened³⁹, in a festive atmosphere, which included a varied cultural program, broadcast live on the radio⁴⁰.

Paul and Ecaterina Pașa are appointed on the same occasion as honorary members of the new institution, also acquiring the right to consultative voting. At the same time, the members of the museum that had functioned within the Boys' School no. 6 were to be «by right the active members of the new cultural establishment, the Cuza Vodă Museum»⁴¹. Despite the opposition of the two founders, the committee decided that the «Cuza Vodă» Museum and House should be donated to the «Country Guard»⁴². In this sense, the Pașas reacted: «this report was signed by all members of the association,

³⁶ *Ibidem*, pp. 75-77. document no. 152.

³⁷ V. S. Pisiță, *Restaurarea din anul 1938 a «Casei Cuza Vodă» din Galați*. in *Danubius*. XXII. 2004. pp. 185-194.

³⁸ DJANG. *fund: Primăria municipiului Galați*. file no. 17bis/1939. p. 11.

³⁹ *Ibidem*, file no. 16/1939. ff. 477-562; See also «Acțiunea», no. 2594 from January 27. 1939; «România». no. 236 from January 27 1939; «Timpul». no. 622 from January 27. 1939.

⁴⁰ DJANG. *fund: Primăria municipiului Galați*. file no. 16/1939. f. 477.

⁴¹ *Ibidem*. file no. 16/1939. p. 17.

⁴² *Ibidem*, file no. 19/1939, p. 13.

except for the undersigned, as the museum had been donated and was intended for the city of Galați, and not for the Guard»⁴³, as an alternative, proposing: «so that this cultural institution of general interest for the city of Galati, the museum made with so much effort and sacrifice by us, not to be destroyed, but on the contrary to progress through the care you will give it and to become a future as close as possible an ornament of the city of Galati, we donate it to the City Hall of Galati»⁴⁴. The new reality is enshrined on April 30, 1941 by order 25,302 of the Ministry of Cults and Arts, empowered by the Presidency of the Council of Ministers⁴⁵.

Regarding the management of the new museum institution, Paul Pașa, in a memorandum addressed to the Royal Residence of the «Lower Danube» Land, wrote: «I worked for my country as much as I could and I knew how. Please accept what you believe in, but look for the successor who will continue and complete this work»⁴⁶.

In 1942, Dimitrie Stăhiescu, a teacher at the «Vasile Alecsandri» High School in Galați, was appointed director of the «Cuza Vodă» museum: «we considered that you, as a teacher of history and archeology, at «Vasile Alecsandri» High School, are the most suitable person to correspond to the goal pursued by the above-mentioned institute of culture. We have no doubt, Professor, that you will do your best for this cultural establishment to take an ever-increasing development and become a real adornment of our city by collecting everything that may be of interest not only in the past of Galati and Covurlui County, but also of the whole Lower Danube region, which was and is the intention of generous donors»⁴⁷. This is also the moment when (February 25) a very rigorous inventory of the objects from the «Ecaterina and Paul Pașa Museum from Villa Cuza Vodă» is drawn up in 13 large galleries, five small ones, as well as numerous other isolated ones⁴⁸.

Taking over the position entrusted to him, D. Stăhiescu becomes acquainted «on the go» with the museum's patrimony, including through an active correspondence with P. Pașa, retired to Bucharest. In this sense, eloquent is an epistle sent by the latter, which also includes explanatory notes on some archaeological pieces: «So far, I have sent you two postcards related to the Pașa Museum with some clarifications you needed. In this letter I give you the explanations you asked me for, being the following: the 3 amphorae in front of the museum are brought by me. The first-largest is from the Byzantine Fortress Heracleea (today Enisala, Tulcea County) used by the Genoese-pirates for the conservation of drinking water, which was brought from great distances. The second vessel is from the Calatis Fortress (Mangalia) used for the preservation of cereals in times of drought; and the third vessel, the glazed one, once more recent, and is found at the Carsium Fortress (Hârșova) used for oil preservation. The inscribed stone is from the time of Emperor Trajan, found near Galați (Șendreni commune) in the vineyard of the vegetable merchant Tofan from Galați. That stone was once used in a Roman temple. The inscription was translated both by Bărcăcilă, the Director of the high school from Turnu-Severin, when he came with the students at Galați to visit the Museum, and by professor N. Iorga during his visits to our Museum - being members of the committee. If you can't find the translation in the Museum's archive, you can do it yourself - as a specialist you

⁴³ *Ibidem*, file no. 27/1941, pp. 12-13.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 12-13.

⁴⁵ *Ibidem*, file no. 27/1941, p. 8. L. Eșanu, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁶ DJANG, *fund: Primăria municipiului Galați*. file no. 16/1939. pp. 15-16.

⁴⁷ *Ibidem*, *fund: Rezidența Regală a Ținutului Dunărea de Jos*. file 218/1942. p. 3.

⁴⁸ Costin Croitoru (editor). *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene...* p. 94. document no. 154.

are. It is about building a Temple of the God Jupiter, as a thank you for defeating and driving out the barbarians of ancient Dacia.

Then there are some bricks and stones noted by me, from: Trajan's Bridge, Adam-Clisi, Hârşova, Sarmizegetusa etc. The beheaded Roman soldier is found in the excavations at Măcin, and the Capitol is taken out by divers from the bottom of the Danube, near Silistra. Regarding the 2 sarcophagi and the ten boxes placed in the corner between the closet No 1 and the closet No 2 (these are boxes, the sarcophagi being in front of the Museum), I can give the following explanations: during the time when Professor C. Giurescu was royal resident in Galaţi, had provided in the budget of the Residence an amount for the excavations and archaeological researches in Tulcea County, Constanţa, Tecuci (Poiana), wanting to give a great development to my Museum. In charge of the research he had entrusted the University Professors: Lambrino, Radu Vulpe, and Asvarian. The last two are currently in Rome. The sarcophagi are therefore brought to the Museum during the time of Professor Giurescu (former Resident) and found as far as I can remember at Iglîţa near Măcin, as well as what you will find in the ten yet unpacked boxes.

You could be interested in the Covurlui Prefecture from the Residence archive, to know for sure where exactly they were found. Also, there you will probably find the correspondence with the respective rural town halls, where the excavations were made as well as a memorandum of mine regarding the improvements that had to be made to the Museum. C. Giurescu is a man of great value and if he was still living in Galaţi, he would have made many improvements. You can find a copy of my memoir at Galaţi City Hall when I handed it over with the Museum on May 3, 1942. You should look for her at Teodoreanu, the City Hall Secretary. This memorandum for guidance will be of great use to you, especially since you have as mayor Mr. Ghita Vasilie, a man of all kindness, skill and initiative that characterizes him»⁴⁹.

For that interval, documentary materials illustrating the history of the «Cuza Museum» are reduced in number. In order to fill some of these gaps, we further present an «activity report» signed by D. Stăhiescu himself, entitled *Data on the history of the Museum «Cuza Voda» during 1942-1948*: «<House Cuza Vodă Association>, after reconstituting the building where Alexandru Ioan Cuza lived in the street of the same name, when he was a county leader in Galaţi, had decided to organize a memorial museum in this building, which would include historical documentary material from the time of Alexandru Ioan Cuza and the era of the Union of Romanian Principalities. With some effort, the <Cuza Voda Association> managed to gather a fairly small material – some objects that had belonged to the Cuza family, displayed in six glass windows and some paintings from the union era displayed on the walls – all sitting in the large hall below and on the two sides. Then, the <House Cuza Vodă Association>, seeing its purpose fulfilled, dissolved and entrusted the keys of the building to the Galati City Hall care, following that this beginning of the museum would develop over time.

A favourable circumstance arose in this regard through the <Paul Paşa donation>. In 1939, the retired teacher Paul Paşa (who organized at Primary School number 6 – whose director was for a long time – a school museum, whose inventory had increased over time and barely fit in the two classrooms of the school, affected in this purpose) he established in Bucharest, and donated the inventory of this museum to the City Hall of Galati to be installed in the more spacious rooms of the <House Cuza Vodă>.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 100-101. document no. 156.

The material was complex, very varied, with a pronounced scholar character, but very useful for students. Paul Paşa, who held the key to the museum, kept it open to the public for about two years (between 1940-1942), then left the city leaving for Bucharest.

The mayor's office then suggested to professor Emanoil Constantinescu, assistant mayor, who was also a history teacher, to take over the management of the Museum; but he refused. A younger history teacher was proposed. I was requested and so, in 1942, the City Hall entrusted me with the administration of the Museum, without salary, providing me with only two rooms in the house that had been built for the Museum chancellery, the other two rooms in front being occupied by offices of «Passive Defense», under the leadership of Major Clopotaru.

After my installation in the new home, I reopened the Museum to be visited by the public. I searched and then managed to purchase items to increase the inventory such as: clay pots, paintings and some documents on parchment and paper from the time of Voivode Mihail Sturza, brought by the undersigned from the county (published in the local magazine <Orizonturi>), making calls and through the newspaper <Acțiunea> for this purpose.

A precious archaeological material, brought by the university professor C. C. Giurescu from Dinogetia and sheltered for a long time in the basement of the County Prefecture, was brought to the Museum – before my arrival – and temporarily stored in the attic of the building, until a specialist is found in order to research and exhibit it in the rooms of the Museum, which could not be done.

I worked alone to guide visitors, as well as cleaning, sometimes being helped by some of my students from the High School «V. Alecasandri», history lovers.

In the summer of 1944, when the city of Galați, in the midst of the war, had begun the evacuation of the authorities, I packed in a crate, provided by the City Hall, some of the most valuable objects, which the City Hall took to the refuge with its archive. I, being concentrated at the Covurlui Territorial Centre, had to leave the city, leaving with my unit in Teleorman County.

In October 1944, returning to Galați, I found a disaster here. During the terrible bombing of the city by Hitlerites, a bomb hit the Aschinger house [?] near the Museum, destroying it, and the blast produced by the explosion shattered all the windows in both buildings of the Museum. I began to take the necessary steps. I put, at my own expense, the windows in the apartment where I lived and then I addressed the Technical Service of the City Hall for the windows in the Museum building, which were more numerous. I found all the agreement from the chief engineer Nicolae Damian and the sub-engineer M. Dunăreanu, who took measures to put the windows from the City Hall funds. It was also drilled and the roofing sheet because of the splinters that fell from the bombing projectiles and the rainwater was leaking quite seriously inside. In this case, I did not get the City Hall competition, so I hired, on my account, a tinsmith, which I paid from my teacher's salary, with the amount of about one million lei (in the inflation currency of that time).

I then brought the box from the City Hall with the objects I had packed and put in their place. In 1945, we reopened the Museum for the public and appealed through the newspaper <Acțiunea> for new purchases of objects. The museum had begun to have an increasing number of visitors, among whom the students of the schools had shown a special interest. Among the most important visitors, I mention Miron Constantinescu, then minister, university professor Șerban Cioculescu and others, who wrote their impressions in the honor book of the Museum.

Also, in the fall of 1944, the <Passive Defense> offices were re-installed in the rooms it had previously occupied, remaining until the end of 1946, when the military unit was disbanded. But just now, when it seemed that we had remained calmer and hoped for more favourable prospects to open up for the Museum, for a better organization, Colonel Ioan appeared, who had probably obtained the approval of the City Hall, and asked me to make the Great Hall of the Museum available for soldiers' bedroom. About 20 beds were brought, the soldiers keeping the hall occupied until the end of the year, thus determining the closure of the Museum. It is conceivable how we should crowd the material next to the walls, not having full certainty for its good preservation.

Finally, in 1947, all the soldiers were gone. We then began, again, the reorganization of the Museum, creating the conditions for it to be visited by the public. In February 1948 – however – another trouble fell on this institution. This month, the mayor Ilie Ramini [?] puts the entire building next to the Museum, where I also lived, at the disposal of the Brigadiers who were to make the dam from Prut Valley, informing me to look for another house, within a month.

At the end of March, I left the rooms where I lived and with them the management of the Museum, entrusting the keys to the City Hall. The period in which I led the Museum was: 1942-1948. Such harsh circumstances have been a serious obstacle to the development of this institution»⁵⁰.

Next, the collection «*Ecaterina and Paul Paşa*» followed the destiny of the «V. A. Urechia» collection, «spilled» in the patrimony of the «Alexandru Ioan Cuza» Museum, lost in the few preserved inventories, so like the last one, not individualized in the contemporary emulation of the Museum, as it would have been appropriate, at least in the memory of the initiators.

III. The collection from Royal Residence

Organized on the principles of a museum in 1939, the «Regional Museum from Galați» consisted, as we have shown, of the collections «V. A. Urechia», «Ecaterina and Paul Paşa», to which were added, obviously, other donations, exhibited in 1939 at «Villa Cuza Vodă». On May 9, 1953, the Regional Museum – «Cuza Palace» is registered in the list of historical monuments, through the minutes no. 16 of the meeting of the State Committee for Architecture and Constructions, Historical Monuments Approval Council⁵¹.

Another important fund, with archaeological specificity, comes from the archeological research journey performed by Mircea Petrescu-Dîmbovița⁵², in the '40s of the last century and deposited at that time at the Royal Residence of the Lower Danube County, today mostly in the management of the History Museum in Galați. Mircea Petrescu-Dîmbovița's presence in Galați was not accidental at all. Here he was born on

⁵⁰ Archive of the History Museum of Galați, unpaginated, non-inventoried document, written at 23.02.1976.

⁵¹ V. S. Pisiță, *Cum a devenit monument istoric «Casa Cuza Vodă» din Galați*, in *Danubius*, XVIII, 2001, pp. 181-183.

⁵² Incidentally, the archaeological sites identified on this occasion later became systematic sites that provided an extremely significant heritage, see Costin Croitoru, *Galați. O bibliografie arheologică și numismatică*, Istros Publishing House (Romanian Academy. Commission for the History of Romanian Cities), Brăila, 2012, *passim*; Idem, *Galați. Repertoriul descoperirilor arheologice și numismatice*, Publishing House of the History Museum, Galați, 2013, *passim*. As a «case study» see also Idem, *Câteva documente inedite referitoare la situl arheologic «Cetățuia» de la Stoicani (județul Galați)*, in *Memoria Antiquitatis*, XXXI-XXXII (2015-2016), 2016, pp. 319-330.

May 21, 1915, in a family of leading intellectuals of the city⁵³, so that his appointment, after graduating from the Faculty of Letters and Philosophy Bucharest, as a delegate of the National Museum of Antiquities and the former Royal Residence in Galati of the Lower Danube, for undertaking an «archaeological trip» in Covurlui County it was as natural as could be⁵⁴.

The new graduate received support for the proper conduct of this research, according to his own confession⁵⁵, from Constantin C. Giurescu – former royal resident of the land⁵⁶, institution that also financed the project. Then, he was helped by Professor Scarlat Lambrino, former director of the National Museum of Antiquities, Professor I. Andrieşescu, former director of the Seminary of Archaeology and Prehistory of the University of Bucharest and Ion Nestor, former curator and later director of the National Museum of Antiquities. The documentation for this extensive field research meant, first of all, the consultation of the answers to Alexandru Odobescu's *Archaeological Questionnaire*, which were also published on this occasion⁵⁷, remaining still, after 80 years, next to those for Dorohoi county, the only ones published, obviously, except Brăila⁵⁸. Starting from the verification, in the field, of the information provided by the answers to the Questionnaire, three itineraries were followed, during which 30 points of archaeological interest were collected and listed, from various periods, from the Neolithic to in the early Middle Ages. All these new discoveries were published by the discoverer⁵⁹.

Also, on the initiative of Constantin C. Giurescu, an extensive raising campaign had started «in the territory» in order to collect the fortuitously identified archaeological materials at the Residence's headquarters⁶⁰, testimony standing in this regard two documents⁶¹ relative to the identification of six, respectively two Roman and Byzantine

⁵³ Costin Croitoru, *Mircea Petrescu-Dîmbovița și începutul cercetărilor arheologice în sudul Moldovei*, in Costin Croitoru, Cristina Bodlev (editors), *Despre începutul cercetărilor arheologice la Dunărea de Jos (I). Contribuțiile lui Mircea Petrescu-Dîmbovița*, Istros Publishing House, Brăila, 2018, pp. 15-56.

⁵⁴ Costin Croitoru, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui*, in V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (editors), *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița – in memoriam*, Publishing House of «Al. I. Cuza» University, Iași, 2015, pp. 645-655.

⁵⁵ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Mulțumiri și recunoștință*, in *Arheologia Moldovei*, XXVIII, 2005, p. 36.

⁵⁶ Leontin Negru, *Istoricul Constantin C. Giurescu în funcția de Rezident Regal al Ținutului Dunărea de Jos*, in Ștefan Stanciu, Costin Croitoru (editors), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători gălățeni*, I, 2005, Istros Publishing House, Galați, 2005, pp. 99-112.

⁵⁷ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Răspunsurile învățătorilor din județul Covurlui la Cestionarul lui Alexandru Odobescu*, in «Acțiunea» (Galați), April 1939.

⁵⁸ Ionel Căndea, Costin Croitoru (editors), *Documente privind istoria Brăilei. Răspunsurile la chestionarele Odobescu și Hasdeu pentru județul Brăila*, Istros Publishing House, Brăila, 2015.

⁵⁹ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui (24 aprilie-14 mai 1939)*, in *Orizonturi. Revista Asociației Profesorilor Secundari din Galați*. III. no. 5-9 (1940). 1941, pp. 3-23 (= Idem, *Archäologische Forschungsreise in Bezirk Covurlui (Untere Moldau)*, in *Dacia*, VII-VIII (1937-1940), 1941, pp. 427-447). Both materials are also to be found at Costin Croitoru, Cristina Bodlev (editors), *op. cit.*, pp. 85-106 respectively pp. 107-132.

⁶⁰ «A real understanding of the importance of archaeological research has guided Mr. Prof. Constantin Giurescu, Royal Resident of the Lower Danube County, to take the initiative of a vast archaeological research program, inscribing in the budget of the County the amount of one million lei, thanks to which the National Museum of Antiquities was able to organize new research sites in different places of the Land. At *Dinogetia* and *Enisala* the excavations began on July 15 and will soon begin at *Troesmis*. Mister Resident Regal Giurescu visited several sites in full activity, interested in the research results. The research was directed especially in Dobrogea, because this Romanian land is rich in traces of the past», According «Buletinul Ținutului Dunărea de Jos», I, no. 22-23, 1939, pp. 4-5.

⁶¹ Costin Croitoru (editor) *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene...* pp. 89-90. document no. 148-149.

coins on the territory of Luncavița commune. Two months later from the date of their submission, the pieces in question, together with the forwarding addresses, were given for identification to Mircea Petrescu-Dîmbovița, who added the determination of numismatic emissions at the bottom of the page.

Unfortunately, a tragic event – the assassination of Prime Minister Armand Călinescu – meant the withdrawal of the Royal Resident in Bucharest, severely affected, so that the development that archaeological research tended to know in the area of southern Moldova and northern Dobrogea, was, for moment, off.

We know only one inventory of the fund raised at the office of the Royal Residence, and this is also due to M. Petrescu-Dîmbovița, requested by Constantin C. Giurescu in this regard. The latter also offered its support for the publication of the inventory⁶², although at that time he had been appointed minister of the National Renaissance Front. Of course, some pieces remained unpublished, arriving at the Residence after the above inventory. An example of this is the report on the delivery-receipt of the mentioned fund⁶³, «*remained in the custody of the Prefecture of Covurlui and which was destined for the <Cuza Vodă> museum in the locality*», which mentions on July 11, 1942 that «*the following objects were also entrusted to the Museum, later brought to the Residence and therefore not included in the inventory compiled by Mr. Petrescu-Dîmbovița*.

1/. *A Byzantine gold coin from the time of Emperor Basil II <the Bulgar slayer>, from the treasure of Dinogetia;*

2/. *A silver candlestick found in the commune of Văcăreni, Tulcea County;*

3/. *A Romanian copper coin from the time of Catherine II, found in the same commune»;*

The same document mentions two shortcomings, «*motivated*»;

«*Are missing*:

1/. *Fragment of a Neo-Eneolithic stone stab, from Trg. Berești.*

2/. *A flat polished, Neo-Eneolithic stone ax from Sîpeni.*

These two objects were taken by Mr. Mircea Petrescu Dîmbovița, against receipt and taken to Bucharest to be studied, and will be returned to the Covurlui Prefecture, respectively to the <Cuza Vodă> Museum».

For many other archaeological pieces that arrived through the Royal Residence at «*Villa Cuza Vodă*», no other clarifications can be made, except that they come from the north of Dobrogea. Of course, the hypothesis that they should belongs to the sites funded for research by the administrative forum of the Lower Danube is justified, but we do not have data to confirm it. The lack of documentation regarding this material had urged the directors of the Galati museum institution to send on September 26, 1958 to the Institute of Archaeology in Bucharest the address no. 458, with the following content⁶⁴: «*our museum is in possession of a rich archaeological material (Roman and early feudal) from the excavations carried out in northern Dobrogea before August 23, 1944, as we are informed by Prof. Avachian et al. In order to identify this material, it would be necessary for Prof. Avachian, a collaborator of your Institute, to travel to Galați. Even if he is no longer in possession of the documentation from the respective sites, we consider*

⁶² Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Inventarul materialului arheologic dela Rezidența Regală din Galați*. București. 1940. The material is also to be found at Costin Croitoru. Cristina Bodlev (editors). *op. cit.*. pp. 133-156.

⁶³ Costin Croitoru (editor). *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene...* pp. 101-102. document no. 157.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 215, document no. 227.

that he could specify the origin of the objects by localities (place of discovery). In order to capitalize and exhibit the archaeological material shown above in the basic exhibition of our museum, please make us our interpreter next to Prof. Avachian, asking him to please travel to Galați for the purpose shown above. The costs of transport and accommodation concern our museum. Undoubtedly, the publication of the material in question is reserved for Prof. Avachian».

As it can be already guessing, the Royal Residence fund is not individualized in any way within the patrimony, obviously extended, of the current History Museum from Galați, although, at least apparently, it is somehow easier to reconstruct due to the publications of Mircea Petrescu -Dîmbovița. Today, in the context of the resettlement of Romanian historiography, but also of museum principles, which tend to focus especially on smaller spaces, such as regional or local, it would be necessary to systematically present the archaeological collections of the History Museum from Galați, especially of what, traditionally, is called the «old fund», and which, for most of the pieces, has at least a minimum of information, which can be reconstructed with the help of the documentary archive. Of course, such an approach is also tributary to some somewhat reparative joints related to the «prehistory» of Galați museology and of course, as I suggested, in homage to the coryphaeus of the field.

Literature:

«Buletinul Ținutului Dunărea de Jos». I. no. 22-23. 1939. pp. 4-5.

«Drapelul». February 4. 1899.

«Dreptatea». January 1899.

«Ecoul Moldovei». September 25. 1897.

«Patriotul». February 8. 1898.

«Universul». no. 209-210. October 29-30. 1899.

«Voința Galaților». April 29. 1898.

«Tribuna Liberală». no. 1573. March 4. 1907.

According Galați County Directorate of National Archives (below we will quote as DJANG). fund: Primăria orașului Galați. 1921. file no. 20.

Al. Păunescu, I. Cassan-Franga, P. Diaconu, Inceputurile arheologiei românești. *Istoricul Muzeului Național de Antichități*, in *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*. 35. no. 1, 1984. pp. 25-28.

Apud N. Oprea. op. cit.. p. 434.

Archive of the History Museum of Galați, unpagged, non-inventoried document, written at 23.02.1976.

Asociația Casa «Cuza Vodă». Actul constitutiv. Statutele, Galați, 1937, 15. On July 14, the constitutive act and the statute of the «Cuza Vodă» House were submitted to the Covurlui county court for authentication, According DJANG. fund: Primăria municipiului Galați. file 17/1939. p. 35.

BVAU Archive. file XXXIII. 1903, f. 60, 62-67, 73-76. See full text at N. Oprea. op. cit., pp. 417-425.

Costin Croitoru (editor), *Pagini din trecutul muzeografiei gălățene....* p. 14. p. 15, p. 94, pp. 89-90, pp. 101-102, p. 116 document no. 1, no. 4, no. 154, no. 148-149, no. 157, no. 160

Costin Croitoru *Muzeul Brăilei «Carol I»*. România

Costin Croitoru, Călătorie de cercetare arheologică in județul Covurlui, in V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (editors), *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița – in memoriam*, Publishing House of «Al. I. Cuza» University. Iași. 2015. pp. 645-655.

Costin Croitoru, Mircea Petrescu-Dîmbovița și începutul cercetărilor arheologice in sudul Moldovei, in Costin Croitoru, Cristina Bodlev (editors), *Despre începutul cercetărilor arheologice la Dunărea de Jos (I). Contribuțiile lui Mircea Petrescu-Dîmbovița*. Istros Publishing House. Brăila. 2018. pp. 15-56.

DJANG. fund: Primăria municipiului Galați, file 22/1923, no. 16/1939, no. 16/1939, 17bis/1939, pp. 3-4, p. 11, pp. 15-16, 477.

T. Dragomir, V. A. Urechia, istoric, publicist, colecționar și muzeograf, in *Danubius*, VI-VII, 1972-1973, pp. 179-192.

Incidentally, the archaeological sites identified on this occasion later became systematic sites that provided an extremely significant heritage, see Costin Croitoru, Galați. O bibliografie arheologică și numismatică, Istros Publishing House (Romanian Academy. Commission for the History of Romanian Cities), Brăila, 2012, passim; Idem, Galați. Repertoriul descoperirilor arheologice și numismatice, Publishing House of the History Museum, Galați, 2013, passim. As a «case study» see also Idem, Câteva documente inedite referitoare la situl arheologic «Cetățuia» de la Stoicani (județul Galați), in *Memoria Antiquitatis*, XXXI-XXXII (2015-2016), 2016, pp. 319-330.

Ion Ghelețchi, Universitatea de Stat «B.P. Hasdeu» din Cahul, Republica Moldova

Ion T. Dragomir, Dezvoltarea muzeistică in Galați, in *Revista Muzeelor*, VII, no. 1, 1970, pp. 35-39; Sorina Caloian, Instituțiile muzeale gălățene. Istoric, actualitate, perspective, in Ștefan Stanciu, Costin Croitoru (editors), *Perspective asupra istoriei locale in viziunea tinerilor cercetători gălățeni*, volume I, Istros Publishing House, Galați, 2005, pp. 125-135; Ștefan Stanciu, Costin Croitoru, Despre unele preocupări muzeale și arheologice la Galați, in Costin Croitoru (editor), *Perspective asupra istoriei locale in viziunea tinerilor cercetători*, volumul III, Istros Publishing House, Galați, 2007, pp. 235-255.

Ionel Căndea, Costin Croitoru (editors), Documente privind istoria Brăilei. Răspunsurile la chestionarele Odobescu și Hasdeu pentru județul Brăila, Istros Publishing House, Brăila, 2015.

Leon Eșanu, Iniințarea muzeului «Cuza Vodă» in orașul Galați, in *Cercetări Istorice*, IV, 1973, p. 40.

Leontin Negru, Istoricul Constantin C. Giurescu in funcția de Rezident Regal al Ținutului Dunărea de Jos, in Ștefan Stanciu, Costin Croitoru (editors), *Perspective asupra istoriei locale in viziunea tinerilor cercetători gălățeni*. I. 2005. Istros Publishing House. Galați. 2005. pp. 99-112.

Lucia Borș, Biblioteca V. A. Urechia, in *Boabe de grâu*, III, 1932, p. 348; Nedelcu Oprea, Biblioteca publică «V. A. Urechia» Galați. Monografie, volume II, Galați, 2006, p. 408.

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Călătorie de cercetare arheologică in județul Covurlui (24 aprilie-14 mai 1939), in *Orizonturi. Revista Asociației Profesorilor Secundari din Galați*, III, no. 5-9 (1940), 1941, pp. 3-23 (= Idem, *Archäologische Forschungsreise in Bezirk Covurlui (Untere Moldau)*, in *Dacia*, VII-VIII (1937-1940), 1941, pp. 427-447). Both materials are also to be found at Costin Croitoru, Cristina Bodlev (editors), op. cit., pp. 85-106 respectively pp. 107-132.

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Inventarul materialului arheologic dela Rezidența Regală din Galați, București, 1940. The material is also to be found at Costin Croitoru, Cristina Bodlev (editors), op. cit., pp. 133-156.

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Mulțumiri și recunoștință, in *Arheologia Moldovei*, XXVIII, 2005, p. 36.

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Răspunsurile învățătorilor din județul Covurlui la Cestionarul lui Alexandru Odobescu, in «Acțiunea» (Galați), April 1939.

See for example Costin Croitoru, Mărturii asupra conștiinței romanității la români, reflectate in publicațiile secolului al XIX-lea, in *Danubius*, XXV, 2007, pp. 95-104.

See for their activity in the field Costin Croitoru (editor), Pagini din trecutul muzeografiei gălățene, Acte, documente, corespondență și note, Istros Publishing House, Brăila, 2009, passim (this article is a variant of the introductory study of the mentioned volume, see ibidem, pp. XVII-XXXVIII).

See Gr. Trancu-Iași, Casa lui Cuza Vodă, in *Acțiunea*. IX. no. 2369. April 24. 1938.

See in this matter A. Popa, V. A. Urechia – istoric. Galați. 2001. pp. 127-128.

See Paul Păltănea Câteva date despre începuturile orașului Galați, in *Anuarul Institutului «A. D. Xenopol»*. Iași. 1969. p. 134,

The Archive of the Library «V. A. Urechia» (below we will quote as BVAU Archive). file XXXI. 7-9 r/v. 1901.

V. Goia V. A. Urechia. București. 1979. p. 85.

V. S. Pistică Cum a devenit monument istoric «Casa Cuza Vodă» din Galați. in *Danubius*. XVIII. 2001. pp. 181-183.

Кройтору К., Гелецький І. Витоки перших музеологічних ініціатив в регіоні Нижнього Дунаю, м. Галац

У місті Галац перші паростки музезнавства - у сенсі об'єднання об'єктів, що становлять певний суспільний інтерес, спочатку згрупованих під загальним критерієм «цікавинки», реєстрація та демонстрація яких була доступною для громадськості, з'явилися наприкінці XIX століття на загальному тлі розвитку гуманітарних наук і, серед іншого, завдяки створенню Національного музею старожитностей, заснування якого було підтверджено королівським указом, підписаним Александром Іоаном Кузою 25 листопада 1861 року.

У цьому короткому викладі автори знайомлять читачів з самим початковим етапом створення деяких колекцій, пов'язаних з певними особистостями, назвемо їх видатними в культурному житті регіону, а саме вчителями Паулом та Єкатериною Паша та представниками інтелектуальної еліти, вченими Василем Александреску-Урекією або Константином С. Джіуреску. Так чи інакше, ці перші ініціативи були покладені в основу сучасних музеїв Галаца, в яких багато артефактів, «зібраних» згаданими людьми, все ще можна знайти під загальною назвою «старий фонд».

Ключові слова: колекція, музей, вотчина, пожертвування, історія.

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-12

УДК 94(477):[929.7:336.7](498.7+477.7-89Бес)"185/190"(043.5)

Олександр МИХАЙЛОВ*

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПЕРЕВАГИ УСНОЇ ІСТОРІЇ

У статті розглянуто основні форми дослідницького пошуку усної історії. Виокремлено системні потреби застосування методу усної історії в наукових дослідженнях. Зосереджено увагу на думці провідних західноєвропейських, американських та українських дослідників стосовно заданої тематики. Представлено важливі компоненти співробітництва історика та респондента, які на наш погляд можуть сприяти отриманню якісної наукової інформації. Окрема увага приділяється наголосу на розробку гнучкого інтерв'ю, що може спонукати не лише до очікуваних результатів опитування, але й до несподіваних відкриттів та гіпотез. В даній статті зроблена спроба визначити механізми постійного використання методу усної історії в науковій практиці історика. Зокрема, було до встановлено, що робота з певним респондентом має повторюватися через певні відрізки часу; друге і третє інтерв'ю може нести ще більшу інформативність для дослідника.

В статті проаналізовано поняття «усної історії», яка виступає одним з найважливіших інструментів дослідження ролі окремої особистості в локальному вимірі як джерела історичного процесу, як фактора людської волі. Робляться висновки, що на Заході метод усної отримав розвиток ще в середині ХХ ст., в той час як в Україні він почав розвиватися вже у другій половині ХХ ст.

Ключові слова: усна історія, респондент, історик, інтерв'юер, історична пам'ять.

Сьогодні, історична наука характеризується пошуками нових методів дослідження, які дозволили б поглянути на минуле людства під іншим кутом. Ще видатний екзистенціаліст К. Ясперс помічав, що історія не завершена і ховає у собі безмежні можливості, і нові факти, відкриває в минулому «непомічену нами раніше істину»¹. Серед різноманіття нових методів історичного дослідження все більшого значення набуває усна історія. В першу чергу необхідно визначитися безпосередньо з терміном «усна історія» (Oral History). У «Новому скороченому оксфордському словнику англійської мови» пропонується наступне визначення: «Це записана на магнітофон історична інформація, отримана з особистих знань мовця; її використання або інтерпретація є предметом наукового дослідження»². Усна історія використовує розповіді очевидців і їхні спогади про події, які сталися протягом життя людини, яка дає інтерв'ю. Інтерв'юер повинен зосередитися на

* Михайлов О., кандидат історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: mykhailov@idguonline.net

¹ Ясперс К. (1991) Сенс і призначення історії. М.: Политиздат. 127 с.

² Кісь О. (2007) Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна модерна. 11/ 2007. С. 7-20.

персональних спогадах. Саме завдяки цій особливості усної історії ми можемо бачити минуле очима рядових учасників історичного процесу³.

Мета даної статті – на основі думки видатних теоретиків та практиків усної історії, проаналізувати окремі відомості про місце й значення даного методу в наукових дослідженнях історика.

Як і будь-який інший метод історичної науки, усна історія має свої переваги і недоліки. Проте, в даній статті, послуговуючись оптимістичними оцінками американських, західноєвропейських та вітчизняних істориків, хотілося б зробити наголос на позитивних сторонах та перевагах усної історії і, по можливості, спростувати певні положення негативної критики. «Даний напрям, як правило, не найкращий метод отримання конкретних даних, таких як місце або час, тому що людська пам'ять рідко здатна зберегти такі деталі безпомилково». Такий аргумент визначається багатьма фахівцями-критиками як головний недолік усної історії. Однак, на перший план має вийти кваліфікація історика як дослідника:

✓ Перше: вибір очевидця має проходити не за критерієм «респондент жив у цей час», а за критерієм «респондент пережив ці події особисто». Певні життєві обставини (розлука з родиною, перебування у виправному таборі чи в'язниці, участь у бойових діях та ін..) настільки сильно вкраплюються у людську пам'ять, що це не зможе краще передати жодна архівна довідка чи статистичний матеріал.

✓ Друге: бесіда з очевидцем має проходити за спланованим, але і гнучким сценарієм науковця;

✓ Третє: дослідник має враховувати рівень обізнаності респондента в конкретному питанні. Навіть давньогрецький філософ Сократ у своїх бесідах з учнем Ксенофонтом, перш ніж той хотів розповісти йому негативну інформацію про їх спільного знайомого питав: «Ти це бачив особисто чи тобі розповіли?»;

✓ Четверте: історик має вибірково ставитися до свідчень інтерв'юера. В чому полягає дане твердження? Все той же Сократ у своїй бесіді з Ксенофонтом питав: «А мені це потрібно знати?». Дослідник також має собі задавати таке питання й у разі необхідності коректно скорегувати спогади респондента у потрібне тематичне русло.

✓ П'яте: історик повинен бути хорошим психологом. Ще професор Колумбійського університету Алан Невінс та сучасна українська вчена, професор Гелінада Грінченко у своїх розробках про усну історію наголошували: «Дослідник має враховувати вік, стать та ступінь емоційного переживання очевидцем згадуваних подій». Респондент після бесіди з дослідником не повинен отримати нервовий розлад, а навпаки, відчуття потреби і реалізації своїх спогадів⁴.

Свідчення очевидців за чітким науковим алгоритмом привносять нові точки зору на минуле, заповнюють існуючі прогалини в офіційних документах, а часом коректують або навіть спростовують їх. Крім того, ще однією важливою перевагою є те, що усні джерела забезпечують більш повне і точне написання картини минулого, доповнюючи інформацію, взяту з архівних документів, періодичних видань, статистичних даних, листів, щоденників та інших матеріалів, що мають історичну цінність.

³ Грінченко Г.Г. (2012) Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Х.: НТМТ. 304 с

⁴ Tingley, Donald F. (1973) «Allan Nevins: A Reminiscence» Journal of the Illinois State Historical Society 66.2: 177-186 p

Істориками, що відносяться до усної історії скептично, вона зазвичай трактується як ілюстрація. Вважається, що отриманий матеріал ніколи не стане головним при вивченні сучасного суспільства і не допоможе сформулювати гіпотези щодо масштабних історичних подій. І це також можна спростувати, адже скільки архівних даних радянського періоду спотворено через марксистсько-ленінський історичний підхід. Рятівним елементом тут може виступати саме усна історія. Свідчення респондентів з пережитих подій політичних репресій, голоду, колективізації, антирелігійної політики може мати право на більшу першість, ніж тодішні періодичні видання чи довідкова література.

Прихильники методу знаменитого Леопольда фон Ранке, який вважав письмовий документ найдосконалішим типом джерела, сприймають усну інформацію як неповноцінну і другорядну. Згідно думки істориків-документалістів, джерело повинно мати фіксовану форму, точну хронологію, а також підкріплюватися іншими однотипними джерелами. Все це повинно дати можливість перевірки джерел різними способами. Однак слід пам'ятати, що спотворити при бажанні можна як усне свідчення, так і офіційний документ, що свідчить безліч підтверджень в історії людства. Сила методологічно компетентного історика і полягає в умінні перевірки джерел⁵.

Найголовнішою перевагою усних свідчень, на нашу думку, є те, що вони спочатку суб'єктивні. На наш погляд, дана особливість більше плюс, ніж мінус усної історії, тому що відкриває можливості наблизитися до осмислення людьми своєї історії, повсякденного життя, виявити особливості менталітету. Як вже зазначалося вище, деякі види джерел, часто створювані різного роду чиновниками і управлінцями, пишуться з позиції держави, і людина в них залишається об'єктом докладання його владних повноважень, тому не дивно, що суд історії найчастіше виносить рішення на користь сильних світу цього. Усна історія, навпаки, створює умови для куди більш справедливого суду: можна викликати свідків з нижчих класів, з числа знедолених або переможених. Вона дозволяє більш реалістично і об'єктивно відтворювати минуле, ставити під сумнів «офіційну версію», тим самим надаючи дієвий вплив на соціальні цілі історичної науки в цілому⁶. Процес усвідомлення подій свого життя, свого покоління, навколишнього соціуму у людини відбувається постійно. Американська школа на чолі з Аланом Невінсом, Майклом Фрішем та іншими притримується думки, що чим далі усні свідчення відстають від самих подій, тим більше змінюються узагальнення, судження, оцінки цих спогадів самими очевидцями. Тому важливо через певний відрізок часу повторювати бесіди з респондентом, а не послуговуватися лише ранніми записаними спогадами.

В цьому плані, Алан Невінс радить використовувати практику усної історії перш за все для військових істориків. Однак, надавши поштовх для розвитку цього напрямку, Алан Невінс навіть не міг уявити наскільки це багатогранна та універсальна дослідницька модель⁷. Неминуче, наступні покоління будуть оцінювати і судити нинішнє через призму свого досвіду і часу. Історія минулого постійно переглядається в світлі нових трактувань. Таким чином, усна історія зберігає для майбутніх поколінь духовний світ людини, його цінності, традиції,

⁵ Prins G. (1992) *Oral History. New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge. 32 p.

⁶ Prins G. (1992) *Oral History. New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge. 32 p.

⁷ Tingley, Donald F. (1973) «Allan Nevins: A Reminiscence» *Journal of the Illinois State Historical Society* 66.2: 177-186 p.

стереотипи, страхи та надії. Усна історія – це індивідуальний комплекс досліджень, який може стати дієвим при розгляді будь-яких сфер життя, в яких знайшлося місце для свідків. Німецька сучасна історична думка також дуже позитивно сприймає усну історію. Навіть видатний єгиптолог, дослідник релігії та культури Ян Ассман зауважив, що «Пам'ять про минуле – справа емоційної прихильності, культурної роботи»⁸. Історична пам'ять окремої особистості, окремої родини, вписана в локальну і глобальну історію, наповнена емоційністю (як позитивної, так і негативної), повсякденністю, світоглядом, мотивацією і ціннісними орієнтирами, має величезне значення.

Отже, усна історія – напрям, що дозволяє компенсувати та обійти джерельну недостовірність та дослідницьку заангажованість, створити платформу для нових наукових гіпотез та припущень. Більш того, спираючись на вітчизняні та зарубіжні розвідки, свідчення респондентів взагалі можуть виступити першоджерелом з приводу невідомих сторінок історії. Всі зазначені позитивні характеристики можуть бути цілком реалізовані лише у випадку чіткої та злагодженої кооперації дослідника та інтерв'юера, в якій історик має виступити головним модератором, який планомірно та коректно виводить у співрозмовника ту інформацію, яка саме необхідна для його дослідження.

Література:

Грінченко Г.Г. (2012) Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Х.: НТМТ. 304 с.

Кісь О. (2007) Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна модерна*. 11/ 2007. С. 7-20.

Середа В., Малес Л. (2007) Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел. *Україна модерна*. 11/ 2007. С. 159-165.

Ясперс К. (1991) Сенс і призначення історії. М.: Политиздат. 127 с.

(2004) *Fundamentals of Oral History. Texas Preservation Guidelines*. Austin: Texas Historical Commission. 21 p.

Prins G. (1992) *Oral History. New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge, 32 p.

Tingley, Donald F. (1973) «Allan Nevins: A Reminiscence» *Journal of the Illinois State Historical Society* 66.2: 177-186 p.

REFERENCES

Grinchenko G.G. (2012) *Usna istoriya pry`musu do praci: metod, konteksty`, teksty`. X.: NTMT, . 304 s.*

Kis` O. (2007) *Usna istoriya: stanovlennya, problematy`ka, metodologichni zasady`. Ukrayina moderna. 11/ 2007. S. 7-20.*

⁸ Кісь О. (2007) Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна модерна*. 11/ 2007. С. 7-20

Sereda V., Males L. (2007) Usna istoriya yak metod i metodologiya: deyaki problemy` stvorenniya ta interpretaciyi usnoistory`chny`x dzherel. Ukrayina moderna. 11/2007. S. 159-165.

Yaspers K. (1991) Sens i pry`znachennya istoriyi. M.: Poly`ty`zdat. 127 s.

(2004) Fundamentals of Oral History. Texas Preservation Guidelines. Austin: Texas Historical Commission. 21 p.

Prins G. (1992) Oral History. New Perspectives on Historical Writing. Cambridge, 32 p.

Tingley, Donald F. (1973) «Allan Nevins: A Reminiscence» Journal of the Illinois State Historical Society 66.2: 177-186 p.

Mikhailov A. Research benefits of oral history

The main forms of research search of oral history are considered in the article. The systemic needs of the method of oral history in scientific research are singled out. The focus is on the views of leading Western European, American and Ukrainian researchers on a given topic. Important components of cooperation between the historian and the respondent are presented, which in our opinion can contribute to obtaining quality scientific information. Particular attention is paid to the development of flexible interviews, which can lead not only to the expected results of the survey, but also to unexpected discoveries and hypotheses. In this article an attempt is made to determine the mechanisms of constant use of the method of oral history in the scientific practice of the historian. In particular, it was established that work with a certain respondent should be repeated after certain periods of time; the second and third interviews can be even more informative for the researcher.

The article analyzes the understanding of the «оққд history», as one of the most important instruments played the role of the environment in the local context, as it was a historical process, as a factor of human will.

At the current stage of the modern science, there is a trend towards the disappearance of brownness and the recognition of the valence of the weary testimony by the wide backdrop of the past. Usni dzherela i usnoihistorichny method repeatedly bring its value, and in combination with other types of historical dzherel - and infinite universality. It is necessary to bring the outrageous need of a subordinate robot directly to the reinvention of a usny dzherel from an additional, illustrative, stagnant nature, which is not necessarily viscous in nature, mainly for scientific robots of all kinds of prob.

Key words: oral history, respondent, historian, interviewer, historical memory.

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-13
УДК 94(477/7)

Наталя МОРОШАН*

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БЕССАРАБСЬКИХ ДВОРЯН ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Сучасний підхід до вивчення історії доброчинності передбачає перш за все розширення джерельної бази, з допомогою якої здійснюється дослідницька робота. У даній статті робиться спроба охарактеризувати джерельну базу, яка використовувалася при дослідженні історії благодійної діяльності бессарабських дворян під час військових конфліктів середини ХІХ – початку ХХ ст. Документальну основу дослідження склало широке коло джерел як опублікованих, так і неопублікованих. В історичній літературі з питань дослідження доброчинності нобілітету Бессарабії особливістю джерельної бази залишається її обмеженість архівними матеріалами, що потребувало залучення значного обсягу практично всіх їх видів та вдосконалення аналітичного і синтетичного вивчення останніх. Їх класифікація здійснена на підставі застосування системно-структурного аналізу. Серед опублікованих матеріалів використано документи офіційного діловодства; статистичні і довідкові видання; періодична преса; мемуарна література (щоденники та спогади; епістолярні матеріали).

Ключові слова: дворянство, Бессарабія, благодійність, Східна війна, російсько-турецька війна 1877-1878 рр., російсько-японська війна, мемуарна література.

Вивчення історії благодійності є одним із важливих завдань сучасної історичної науки. Особливу актуальність дана тематика набуває при аналізі переломних моментів історії – періодів військових конфліктів. Саме в часи, коли змінюються орієнтири суспільства, гостро постає питання підтримки військовослужбовців та їх родин. Період середини ХІХ – початку ХХ ст. був відзначений низкою збройних зіткнень, які безпосередньо торкнулися південноукраїнських земель, що входили до складу Російської імперії. Представники майже всіх верств населення країни виявляли бажання допомагати воїнам та їх родинам. Особливо щедрими пожертвуваннями відрізнявся дворянський стан. Не залишилися осторонь цього процесу й представники нобілітету Бессарабії. Допомога, надана дворянами, була неоціненною з огляду врятованого людського життя.

Аналіз досліджень останніх років свідчить, що різні аспекти діяльності представників дворянських родів Бессарабії періоду ХІХ – ХХ ст. знайшли достатнє висвітлення у науковій літературі. Зокрема, вітчизняні історики в своїх роботах аналізують правові засади оформлення дворянства Бессарабії, особливості

* Морозан Н. – кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: nnvolkanova@gmail.com

його nobilitації та внутрішньої стратифікації (Л. Циганенко¹), добродію, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність (Н. Гончарова², М. Башли³). Однак, слід відзначити, що є певне коло питань, які сьогодні залишилися поза увагою науковців та потребують детального вивчення. Однак, слід зазначити, що є певне коло питань, які сьогодні залишилися поза увагою науковців і вимагають детального вивчення. Метою даної статті є характеристика основних груп джерел з історії благодійної діяльності бессарабських дворян під час військових конфліктів середини ХІХ – початку ХХ ст.

Джерельна база досліджуваного питання різноманітна за структурою, призначенням і походженням. Традиційно в історичних дослідженнях джерела поділяються на дві групи: опубліковані та неопубліковані. До першої групи відносимо архівні матеріали (звіти, огляди, відомості, протоколи).

Опубліковані джерела за видовою належністю можна поділити на чотири групи:

- 1) документи офіційного діловодства;
- 2) статистичні і довідкові видання;
- 3) періодична преса;
- 4) мемуарна література (щоденники та спогади; епістолярні матеріали).

Архівні матеріали складають основний масив джерел. Внаслідок цілеспрямованої архівної евристики джерела з історії благодійності бессарабських дворян під час військових конфліктів середини ХІХ – початку ХХ ст., що відбувалися на південноукраїнських землях Російської імперії, вдалося виявити в 14 фондах 4 державних архівних установ України та Молдови. Це Центральний державний історичний архів України м. Київ (ЦДІАУК), Державний архів Одеської області (ДАОО), Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА), Національний архів Республіки Молдова (НАРМ). Всього було проаналізовано 90 архівних справ.

У ЦДІАУК міститься інформація, яка має суттєве значення для наукового дослідження. Так, у фонді Києво-Михайлівського Золотоверхого чоловічого монастиря (ф. 169) зберігаються матеріали про військові події часів російсько-турецького конфлікту 1877-1878 рр., що надають можливість простежити ситуацію, на тлі якої відбувалась благодійна діяльність дворянської верхівки⁴.

Фонд 442 (Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернаторів), окрім маніфестів про початок та закінчення Східної війни, містить дані про добродію дворян в українських землях. Знайдена інформація дозволяє порівняти розміри та форми добродійних внесків nobilitів інших губерній імперії з жертвами бессарабських аристократів. Окремо фіксуються факти щодо вартості укомплектування ратника державного ополчення, на формування якого під час Східної війни представники nobilitету Бессарабії активно передавали гроші. Підрахунок показав, що жертвуваних бессарабськими дворянами коштів вистачало на забезпечення 4-х обозів та 1 725 ратників, що складало одну дружину державного ополчення.

¹ Циганенко Л.Ф. (2010). Дворянство Півдня України (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.): монографія. Ізмаїл: СМІЛ. 384 с.

² Гончарова Н.О. (2015). Добродійні ініціативи дворян у Бессарабській губернії. *Гуржійівські історичні читання*. Вип. 10. С. 96-98.

³ Башли М.І. (2013). Російське дворянство в історії Бессарабії (70-ті рр. ХІХ ст. – початок ХХ ст.). Матеріали десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Україна наукова» (24-26 грудня 2013 р.). К.: Меганом. С. 1-3.

⁴ Центральний державний історичний архів України, ф. 169, оп. 8, спр. 2777, арк. 7-11.

У фонді Київського округу шляхів сполучення (ф. 692) містяться матеріали, які свідчать про поширення підписки на збір коштів для облаштування шпиталів для поранених воїнів часів російсько-японської війни.

В фондах ДАОО зберігаються матеріали з історії Східної (Кримської) війни. Так, у фонді 1 (Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора) маються статистичні відомості про кількість дворян Бессарабії; перелік військ дислокованих на території регіону в 1855 р. (в укомплектуванні яких важливу роль відіграли місцеві дворяни, що добровільно забезпечували дружини обмундируванням). Зазначимо, що важливими є справи зі статистичними даними щодо жертв благодійників-дворян Бессарабії на потреби військового часу; про факти нагородження бессарабських аристократів відзнаками за благодійну допомогу⁵.

Справи канцелярії Одеського градоначальника (ф. 2) містять матеріали про державне ополчення часів Східної (Кримської) війни; пільги, які отримувало населення Бессарабії за допомогу армії. Зокрема, стало відомо, що бессарабським дворянам за благодійні внески надавалося право на вільне винокуріння та інші урядові привілеї.

Значний масив матеріалу щодо благодійної діяльності бессарабських аристократів під час російсько-японської війни зберігається в фондах КУІА. Так, у фонді 2 (Ізмаїльська міська управа) розміщено інформацію про опіку дітей військовослужбовців, загиблих у російсько-японській війні. У матеріалах фонду знайшла відображення участь дворян у матеріальному забезпеченні санітарних потягів, які під час військового конфлікту 1904-1905 рр. були однією з важливих форм допомоги військовослужбовцям. У січні 1905 р. в Санкт-Петербурзі було створено Порт-Артурський комітет, мета якого полягала у наданні допомоги героям-захисникам Порт-Артура, проте серед архівних справ знайдено інформацію, що в Ізмаїлі подібна організація не знайшла підтримки.

Фонд 47 (Акерманська повітова земська управа) містить статистичні відомості про чисельність дворян в повіті та розміри їх землеволодіння в 1905 р., що дає можливість проаналізувати співвідношення статків дворян з величиною благодійних внесків.

Матеріали про пожертви бессарабського нобілітету сестрам милосердя під час російсько-японської війни зберігаються у фонді 770 (Акерманський повітовий предводитель дворянства). Цінним джерелом виступають формулярні списки бессарабських аристократів, які, окрім біографічних відомостей, містять інформацію про нагородження бессарабського нобілітету за благодійну діяльність під час війн. Окремо наведені форми та розміри добровільних внесків, за які дворяни отримували ордени та медалі⁶.

Чималий обсяг історичного фактажу про благодійну діяльність бессарабських дворян під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст. представлено в НАРМ. Так, архівні справи фонду 2 (Канцелярія бессарабського обласного військового губернатора) містять матеріали про допомогу дворянською верствою армії під час Східної (Кримської) війни. В них акцентується увага на тому, що важливою статтею підтримки військ виступали пожертви фуражем і провіантом. Засвідчено факти допомоги з боку ізмаїльських дворян: саме аристократи м. Ізмаїл

⁵ Державний архів Одеської області, оп. 194, спр. 244, арк. 6-9.

⁶ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА), ф. 770, оп. 1, спр. 13, арк. 6, 31.

одними з перших організували добродійний спектакль з метою збору грошей для військовослужбовців.

Архівні справи фонду 68 (Сорокська повітова земська управа) засвідчують, що для потреб армії передавалися не лише кошти, а й цінні папери. У матеріалах з фонду 72 (Кагульський неодмінний земський комітет) міститься інформація про благодійні внески аристократів Акерманського повіту.

Серед справ фонду 309 (Кишинівсько-Оргєєвський предводитель дворянства) розмушено інформацію про сприяння з боку бессарабських дворян у справі придбання суден для підтримки флоту⁷.

Значна частина архівних документів Фонду Бессарабського дворянського депутатського зібрання (ф. 88) представлена у вигляді ділового листування представників владних структур, бессарабського губернатора, а також губернського і повітових предводителів дворянства. На адресу губернської та дворянської адміністрації від уряду та благодійних товариств надходили клопотання, прохання і записки. Листи дають уявлення про напрями благодійної діяльності бессарабського нобілітету, форми відзнак з боку влади за надану допомогу. Так, найбільшою статтею пожертв бессарабського нобілітету були грошові внески, що надходили в різних формах на потреби військового часу. Це були фінанси, передані через підписні листи; зібрані на благодійних заходах або асигновані дворянами з власних прибутків. Гроші передавалися для державного ополчення, воїнів флоту, формування летючих загонів, утримання сиріт загиблих військовослужбовців, а починаючи з російсько-турецької війни 1877-1878 рр. – на потреби Червоного Хреста. Важливою складовою допомоги з боку аристократів виступали матеріальні пожертви, серед яких важливе місце займали постачання худоби, вина, тютюну. У фонді зберігаються справи, які засвідчують особисту участь бессарабських дворянок у ролі сестер милосердя в санітарних загонах дворянських потягів у війнах 1877-1878 та 1904-1905 рр. Формулярні списки фонду дають змогу проаналізувати прояви благодійності через документи окремих осіб.

Отже, архівні джерела з історії благодійної діяльності бессарабських дворян під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст. містять різнопланову інформацію, а їх аналіз дає змогу стверджувати, що добродійність аристократів була важливим напрямом допомоги діючій армії, військовослужбовцям та населенню.

Вагому роль при дослідженні благодійності бессарабського нобілітету відіграють опубліковані джерела, зокрема законодавчі акти з Повного зібрання законів Російської імперії, що становлять одну з груп опублікованих джерел. Це офіційні розпорядження уряду щодо формування державного ополчення під час війн 1853-1856 та 1877-1878 рр.; подяки та відзнаки за надану допомогу населенню в періоди військових конфліктів; нагородні документи аристократів Бессарабії за благодійну діяльність⁸.

Офіційне діловодство другої половини 70-х рр. XIX ст. представлено виданням «Збірник матеріалів по російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. на Балканському півострові» (в 97-и випусках), у якому міститься фактичний матеріал, що дозволяє відтворити складну і багатогранну картину військового

⁷ КУІА, ф. 309, оп. 1, спр. 192, арк. 8.

⁸ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (1857). № 30882: Высочайшая грамота всем сословиям Бессарабской области, 26 августа 1856 г. ПСЗ. II. Т. 31. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии. С. 804.

часу⁹. Окрім опису бойових дій, чисельності та дислокації військ у Бессарабській губернії, подано характеристику санітарно-медичного стану армії, її забезпечення продовольством і фуражем; наведені кількісні показники та розташування шпиталів у бессарабському регіоні.

Важливим джерелом для дослідження окресленого питання є збірники Бессарабського земства за 1877 р.¹⁰, в яких зібрано інформацію про кількість шпиталів у регіоні за часів російсько-турецької війни; діяльність Червоного Хреста в Бессарабії. В них окремо знаходимо приклади добровільної діяльності бессарабської аристократії.

Значну цінність серед актових документів представляють статuti благодійних організацій, зокрема товариства «Бессарабець», яке діяло під час російсько-японської війни¹¹. В ньому фіксується інформація про мету і завдання товариства, засоби їх реалізації, розподіл членів організації за внесками, шляхи отримання коштів, функціональні обов'язки правління та членів товариства, правила прийому нових членів, порядок закриття організації тощо.

Важливим документом є «Правила про забезпечення долі дітей осіб, які загинули під час війни з Японією». Представники нобілітету брали активну участь у опіці дітей, які залишилися без батьків під час російсько-японського конфлікту, зокрема, вказано, що в разі відсутності земських та міських установ, з метою піклування про сиріт, відкривалися повітові комітети під головуванням повітового предводителя дворянства.

До наступної групи джерел відносимо статистичні матеріали, представлені тематичними довідниками, статистичними виданнями. В них систематизовано кількісні характеристики благодійних товариств та різновиди й обсяги допомоги; проаналізовано стан розвитку регіону та його забезпечення¹². Окремо статистичні матеріали відтворюють розвиток регіону та його соціально-економічне положення. Зокрема, в «Першому загальному переписі населення Російської імперії» знаходимо відомості про чисельність спадкових і особистих дворян у Бессарабії.

Для дослідження благодійності дворян Бессарабії цінним джерелом є збірки, видані Відомством установ імператриці Марії, в яких докладно представлено інформацію про мережу чинних у державі на зламі століть добровільних організацій. У «Збірнику відомостей про благодійність в Росії» (1899 р.) також наводиться інформація про благодійні установи, їхній склад, капітал, прибутки, видатки в розрізі губерній та повітів.

Важливим джерелом для дослідження благодійності бессарабських аристократів є довідкові видання. Так, у 2014 та 2016 рр. з метою упорядкування та введення до наукового обігу архівної спадщини НАРМ, вийшли два томи документів «Соціально-політична та економічна еліта Бессарабії у ХІХ – початку ХХ ст.». Колективом авторів зібрано значну кількість інформації з історії бессарабського нобілітету. Особливу увагу заслуговують родовідні книги дворян,

⁹ Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. (1900). Выпуск I. Отчет полевого штаба. Санкт-Петербург: Военная типография. 359 с.

¹⁰ Сборник Бессарабского земства, издаваемый губернской земскою управою за 1877 г. (1878). №3. Кишинев: Земская типография. 125 с.

¹¹ Устав благотворительного общества «Бессарабець». (1901). Кишинев: Типография газеты «Бессарабець». 28 с.

¹² Россия. Полное географическое описание нашего отечества. (1910). Настольная и дорожная книга. Ред. В.П. Семенов-Тянь-Шанский. Санкт-Петербург: Изд. А.Ф. Девриена. Т. 14: Новороссия и Крым. 983 с.

опубліковані мовою оригіналу; матеріали щодо розмірів земельної власності аристократів Бессарабської губернії на початку ХХ ст. тощо¹³.

Чималу групу джерел із зазначеної проблематики становлять матеріали періодичних видань, на шпальтах яких в місцевих єпархіальних, обласних (пізніше – губернських) відомостях регулярно подавалася інформація про дворян-благодійників; розміри пожертвувань та витрати на організацію добродійних компаній. Окрім цього, друкувалися протоколи засідань, ухвалені рішення і звіти благодійних товариств.

Одним з періодичних видань Бессарабії була газета «Бессарабські обласні відомості», яка виходила один раз на тиждень з липня 1854 р. російською мовою. Майже в кожному номері газети часів Східної (Кримської) війни було подано інформацію про благодійність місцевих дворян; публікувалися оголошення про проведення благодійних заходів (із зазначенням дати, місця проведення та вартості квитка). У випусках обов'язково друкувалися звіти про проведені заходи; наводилися суми зібраних коштів; прізвища дворян-благодійників; окремо надавалася інформація про призначення зібраних фінансів. Обов'язковою складовою кожного випуску були матеріали про офіційні подяки добродійцям від влади. Така інформація фактично виконувала для населення мотиваційну функцію та мала на меті залучити якомога більше осіб до добродійних справ.

У 1873 р., коли Бессарабська область отримала статус губернії, адміністративні зміни торкнулися назви офіційного видання – «Бессарабські губернські відомості», яке друкувалося вже тричі на тиждень. На період виходу цієї газети припав російсько-турецький конфлікт 1877-1878 рр. та російсько-японська війна. Саме це видання виступає цінним джерелом з питань добродійності бессарабських дворян у зазначений час. На сторінках газети неодноразово публікувалися витяги з протоколів засідань Товариства піклування про хворих і поранених воїнів та дамських комітетів, у роботі яких безпосередньо брали участь місцеві аристократи; систематично видавалися оголошення про заснування благодійних організацій, критичні замітки, повідомлення, аналітичні статті про їх діяльність; висвітлювалася фінансова звітність, що робило добродійність «прозорою»; з метою заохочення нових добродійців наводилися приклади ефективності благодійної допомоги.

Відомості про добродійність бессарабського нобілітету містяться і на сторінках журналу «Кишинівські єпархіальні відомості» (офіційний друкований орган бессарабського духівництва з 01.07.1867 р.)¹⁴. У виданні, складовими якого були – офіційна (церковні документи) та неофіційна (матеріали з питань історії, археології, етнографії) частини, висвітлювалися, в тому числі, й питання військових конфліктів: маніфести про оголошення війни і миру; інформацію про діяльність сестер милосердя Червоного Хреста тощо.

У часи російсько-японської війни щодня виходила газета «Бессарабець». Сторінки видання рясніли повідомленнями про різноманітні форми благодійної допомоги військовослужбовцям з боку бессарабських аристократів. З 1904 по 1919 рр. у Бессарабії друкувалася щоденна газета «Бессарабське життя»¹⁵, де в рубриці

¹³ Elita social-politică și economică a Basarabiei. (2014). Sec. XIX – începutul sec. XX: documente / coordonator Sergiu Bacalov. Volumul 1. Chișinău: Bons Offices. 353 p.

¹⁴ Кишиневские Епархиальные Ведомости. 1877. № 13. 1-15 июля.

¹⁵ Бессарабская жизнь. 1904. № 29. 2 декабря.

«Благодійність», розміщувалася інформація про добродійців і розміри їх пожертвувань.

Отже, детальне вивчення і аналіз періодичних видань свідчить про чисельні факти благодійності представників бессарабського нобілітету, а преса є неоціненим джерелом для вивчення приватних ініціатив під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст.

Відзначимо, що важливим джерелом з історії благодійної діяльності бессарабських дворян під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст. є мемуарна література, матеріали якої дозволяють «побачити» війну в особах, а глибинну основу того, що відбувається, проаналізувати свідченням безпосередніх учасників подій.

Так, у щоденниках графа Д.О. Мілютіна – генерал-фельдмаршала часів Кримської війни – є коментарі щодо подій в країні, їх наслідків, що мали вплив на життя населення Бессарабської області. Докладно військовий конфлікт 1853-1856 рр. описано в спогадах А.В. Рачинського¹⁶ – ополченця з Південної Бессарабії, який ілюструє побут військовослужбовців, їх складне життя та матеріальне забезпечення.

У 1877-1878 рр. вперше в діючій російській армії почали працювати спеціальні військові кореспонденти, одним з яких був В.В. Крестовський. Він критично висвітлював ситуацію зі шпиталями в Бессарабії, рівнем забезпечення військ, наводив факти благодійної діяльності бессарабського дворянства тощо.

Не менш цікавими є спогади медичних працівників – лікарів і сестер милосердя. Наприклад, це мемуари військово-польового хірурга М.І. Пирогова¹⁷, який описує тяжке становище поранених під час Східної війни. Коментарі П.О. Глінського про роль і активну діяльність жінок під час російсько-турецької кампанії 1877-1878 рр. свідчать про високу оцінку допомоги, яку надавали сестри милосердя постраждалим військовослужбовцям. Окремо автор зосереджує увагу на фактах створення дамських комітетів та сутності їх діяльності.

Таким чином, джерельна база даної проблеми цілком репрезентативна, достовірна й різноманітна, що дає можливість детально вивчити історію благодійної діяльності бессарабських дворян під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст. Джерела досліджуваного питання поділяються на дві групи: опубліковані та неопубліковані. До першої групи відносимо архівні матеріали (звіти, огляди, відомості, протоколи). Опубліковані джерела за видовою належністю можна поділити на чотири групи: документи офіційного діловодства; статистичні і довідкові видання; періодична преса; мемуарна література (щоденники та спогади; епістолярні матеріали).

¹⁶ Рачинский А.В. (1858). Походные письма ополченца из Южной Бессарабии 1855-1856 г. Москва: Тип. Александра Семена. 76 с.

¹⁷ Пирогов Н.И. Севастопольские письма Н.И. Пирогова. 1854-1855. (1907) / ред. и примеч. Ю.Г. Малиса. Санкт-Петербург: Тип. М. Меркушева. 228 с.

Література:

- Башли М.І. (2013). Російське дворянство в історії Бессарабії (70-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.). Матеріали десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Україна наукова» (24-26 грудня 2013 р.). К.: Меганом. С. 1-3.
- Бессарабская жизнь. 1904. № 29. 2 декабря.
- Гончарова Н.О. (2015). Добровинні ініціативи дворян у Бессарабській губернії. *Гуржіївські історичні читання*. Вип. 10. С. 96-98.
- Державний архів Одеської області, оп. 194, спр. 244, арк. 6-9.
- Кишиневские Епархиальные Ведомости. 1877. № 13. 1-15 июля.
- Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 770, оп. 1, спр. 13, арк. 6, 31.
- КУІА, ф. 309, оп. 1, спр. 192, арк. 8.
- Пирогов Н.И. Севастопольские письма Н.И. Пирогова. 1854-1855. (1907) / ред. и примеч. Ю.Г. Малиса. Санкт-Петербург: Тип. М. Меркушева. 228 с.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (1857). № 30882: Высочайшая грамота всем сословиям Бессарабской области, 26 августа 1856 г. ПСЗ. II. Т. 31. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии. С. 804.
- Рачинский А.В. (1858). Походные письма ополченца из Южной Бессарабии 1855-1856 г. Москва: Тип. Александра Семена. 76 с.
- Россия. Полное географическое описание нашего отечества. (1910). Настольная и дорожная книга / ред. В.П. Семенов-Тянь-Шанский. Санкт-Петербург: Изд. А.Ф. Девриена. Т. 14: Новороссия и Крым. 983 с.
- Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. (1900). Выпуск I. Отчет полевого штаба. Санкт-Петербург: Военная типография. 359 с.
- Сборник Бессарабского земства, издаваемый губернской земскою управою за 1877 г. (1878). №3. Кишинев: Земская типография. 125 с.
- Устав благотворительного общества «Бессарабец». (1901). Кишинев: Типография газеты «Бессарабец». 28 с.
- Центральний державний історичний архів України, ф. 169, оп. 8, спр. 2777, арк. 7-11.
- Циганенко Л.Ф. (2010). Дворянство Півдня України (друга половина XIX ст. – 1917 р.): монографія. Ізмаїл: СМІЛ. 384 с.

REFERENCES

- Bashli M.I. (2013). Rosiyske dvoryanstvo v istoriyi Bessarabiyi (70-ti rr. XIX st. – pochatok XX st.). Materiali desyatoyi Mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi Internetkonferentsiyi «Ukrayina naukova» (24-26 grudnya 2013 r.). K.: Meganom. S. 1-3.
- Bessarabskaya zhizn. 1904. №29. 2 dekabrya.
- Goncharova N.O. (2015). Dobrochinni initsiativi dvoryan u Bessarabskiy guberniyi. *Gurzhiyivski istorichni chitannya*. Vip. 10. S. 96-98.
- Derzhavniy arhiv Odeskoyi oblasti, op. 194, spr. 244, ark. 6-9.
- Kishinevskie Eparhialnyie Vedomosti. 1877. №13. 1-15 iyulya.

Komunalna ustanova «Izmayilskiy arhiv» (dali KUIA), f. 770, op. 1, spr. 13, ark. 6, 31.

KUIA, f. 309, op. 1, spr. 192, ark. 8.

Pirogov N.I. Sevastopolskie pisma N.I. Pirogova. 1854-1855. (1907) / red. i primech. Yu.G. Malisa. Sankt-Peterburg: Tip. M. Merkusheva. 228 s.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe (1857). №30882: Vyisochayshaya gramota vsem sosloviyam Bessarabskoy oblasti, 26 avgusta 1856 g. PSZ. II. T. 31. Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. E.I.V. Kantseyarii. S. 804.

Rachinskiy A.V. (1858). Pohodnyie pisma opolchentsa iz Yuzhnoy Bessarabii 1855-1856 g. Moskva: Tip. Aleksandra Semena. 76 s.

Rossiia. Polnoe geograficheskoe opisanie nashego otechestva. (1910). Nastolnaya i dorozhnaya kniga / red. V.P. Semenov-Tyan-Shanskiy. Sankt-Peterburg: Izd. A.F. Devriena. T. 14: Novorossiia i Kryim. 983 s.

Sbornik materialov po russko-turetskoy voyne 1877-1878 gg. na Balkanskom poluostrove. (1900). Vyipusk I. Otchet polevogo shtaba. Sankt-Peterburg: Voennaya tipografiya. 359 s.

Sbornik Bessarabskogo zemstva, izdavaemyiy gubernskoyu zemskoyu upravoyu za 1877 g. (1878). №3. Kishinev: Zemskaya tipografiya. 125 s.

Ustav blagotvoritelnogo obschestva «Bessarabets». (1901). Kishinev: Tipografiya gazetyi «Bessarabets». 28 s.

Tsentrallyi derzhavniy istorichniy arhiv Ukrayini, f. 169, op. 8, spr. 2777, ark. 7-11.

Tsyganenko L.F. (2010). Dvoryanstvo Pivdnya Ukrayini (druga polovina XIX st. – 1917 r.): monografiya. Izmayil: SMIL. 384 s.

Moroshan N. Charitable activity of Bessarabian nobles during military conflicts mid XIX – early XX century: source aspect

The study of the history of the formation of charity in society is one of the relevant areas of the humanities. At the present stage, this phenomenon acquires special significance in the plane of Ukrainian realities. For our state, which is at war, the priority remains the issues of material and financial support of the army, assistance to wounded servicemen, support of the affected population. Today, in order to consciously solve historical problems, we need to analyze the evolution of charity and show the importance of private philanthropy as an element of meeting the social needs of a society involved in hostilities. In the middle of the XIX - beginning of the XX century. There was a time of three large-scale armed conflicts in which the population of the Ukrainian lands, which at that time were part of the Russian Empire, took part: the Eastern (Crimean) War, the Russo-Turkish War of 1877-1878, and the Russo-Japanese War. Military conflicts demonstrated the inability of the state to solve the problems facing the government. The authorities had to repeatedly turn to various segments of the population for help, which at crucial moments directed its activities in the direction of charity. The main benefactors were representatives of the wealthy classes of society, in particular the nobility.

The modern approach to the study of the history of charity involves primarily the expansion of the source base through which research is carried out. This article attempts to characterize the source base, which was used in the study of the history of charitable activities of the Bessarabian nobles during the military conflicts of the mid-nineteenth - early twentieth century. The documentary basis of the study was a wide range of sources, both published and unpublished. In the historical literature on the study of the charity of the nobility of Bessarabia, the peculiarity of the source base is its limited archival materials, which required the involvement of a significant amount of almost all their species and improve the analytical and synthetic study of the latter. Their classification is based on the use of system-structural analysis. Among the published materials, official records were used; statistical and reference publications; periodicals; memoirs (diaries and memoirs; epistolary materials).

Keywords: *nobility, Bessarabia, charity, the Eastern War, the Russo-Turkish War of 1877-1878, the Russo-Japanese War, memoirs.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-14

УДК 394.21

Бозор САФАРАЛИЕВ*
Кобилжон АБДУЛЛАЕВ

НАРОДНО-КАЛЕНДАРНЫЕ ПРАЗДНИКИ КАК ЧАСТЬ ЭТНОПЕДАГОГИКИ У ТАДЖИКОВ ВОСТОЧНОЙ БУХАРЫ

На основе выявленных материалов периодической печати и научных трудов видных ученых России и регионов Средней Азии, авторами обосновываются неотъемлемый параметр в историческом прошлом духовной культуры таджиков восточной Бухары. Классифицируются составные части народно – календарных праздников по знакам зодиака, названия месяцев как у таджиков, так и иранского календаря, а также соответствующие месяцы григорианского календаря. Описываются исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в исследуемого периодах которой с исторической точки зрения рассматривается народный земледельческий календарь во всем разнообразии его вариантов, в том числе использования счета времени по частям человеческого тела – «счет по мужчине», «солнце по мужчине», «пятьдесят дней мужчины» или же «знаки», «периоды» и другие распространенные у населения высокогорных припамирских таджиков. Излагаются также так называемые повсеместно у горных таджиков – «сорокадневный период», «сорокодневка» (чилля, чилля). Период «чилля» разделяется на две части: «большая» и «малая чилля». Сведения о земледельческом народном календаре горных таджиков приводятся в статьях М. С. Андреева, Г. А. Арандаренко, Л. Майского, С. М. Абрамзона, В. В. Бартольда, А. А. Бобринского, М. С. Андреева, Б. Г. Гафурова, Н. А. Кислякова, М. Р. Рахимова и ряда других.

Ключевые слова: народно-календарные праздники, восточная Бухара, исчисления времени, земледельческий календарь, культура Средней Азии и Ирана, зороастрийский пантеон, большая и малая чилля, мусульманский лунный календарь, Навруз.

Источники по проблемам народно-календарных праздников свидетельствуют о том, что у таджикского народа существовали народные праздники, обусловленные как сменой времен года, так и бытовым семейно-домашним укладом, тесно связанные с народной календарной цикличностью.

Л.А. Чибиров, говоря о причинах возникновения календаря, отмечает: «Причины, вызвавшие к жизни календарь, объясняются историческими особенностями жизни народа, экономическими факторами, географическими условиями. Базой же их формирования послужили трудовая деятельность человека,

* Сафаралиев Б., доктор педагогических наук, профессор, Челябинский государственный институт культуры, Россия, E-mail: bozorsafaraliev@mail.ru;

Абдуллаев К., доцент, Бухарский государственный университет, Республика Узбекистан, E-mail: qobiljonshayx@mail.ru

наблюдение за движением солнца и звезд, а также фенологические наблюдения. Примитивные календари появились еще на первобытнообщинной стадии развития человечества и были выработаны в процессе трудовой деятельности древних людей по смене дня и ночи, по пальцам, при помощи узелков, зарубок на палках, по обращению луны вокруг своей оси (лунные фазы), земли вокруг солнца и другие. Этими довольно нехитрыми способами исчисления пользовались все, без исключения, народы»¹.

Естественно, для проведения сельскохозяйственных работ, земледельцу необходим был календарь, который определял бы точное время вспашки, сева, уборки урожая и т.д. Указывая на обусловленность возникновения наук производством, Ф. Энгельс говорил, что «астрономия уже из-за времени года абсолютно необходима для пастушеских и земледельческих народов»².

Б.Г. Гафуров касаясь календаря древних иранцев и таджиков, подчеркивает о том, что «Характерным свидетельством синтеза культур Средней Азии и Ирана в ахеменидский период и его значение в культурном наследии народов Ирана и соседних стран является так называемый младоавестинский календарь. Названия месяцев и дней в нем образованы от имен обществ и мифических персонажей зороастрийского пантеона в том его виде, как он был принят и иранскими магами...»³.

Ниже приведем таблицу названий месяцев солнечного календаря по знакам зодиака, названия месяцев иранского календаря, а также соответствующие месяцы григорианского календаря (см. Таблица 1) :

Таблица 1

№	Название созвездий зодиака		Название месяцев в иранском солнечном календаре	Соответствующие названия месяцев в григорианском календаре
	Европейские	Арабские		
1.	Овен	Хамаль	Фарвардин	март-апрель
2.	Телец	Соур	Урдбихешт	апрель-май
3.	Близнецы	Джоуза	Хурдад	май-июнь
4.	Рак	Саратон	Тир	июнь-июль
5.	Лев	Асад	Мурдад	июль-август
6.	Дева	Сомболе	Шахривар	август-сентябрь
7.	Весы	Мизан	Мехр	сентябрь-октябрь
8.	Скорпион	Акраб	Абан	октябрь-ноябрь
9.	Стрелец	Коус	Азар	ноябрь-декабрь
10.	Козерог	Джади	Дей	декабрь-январь
11.	Водолей	Дальв	Бахман	январь-февраль
12.	Рыба	Хут	Исфандармуз	февраль-март

Этот земледельческий народный календарь, носящий следы глубокой давности, у горных таджиков сохранялся, хотя и в очень измененной форме, еще в

¹ Инбиров Л.А. (1976) Народный земледельческий календарь Осетии. Цхинвали: Иристон. 117 с.

² Рахимов М. Р. (1957) Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX - начале XX в. Сов. этнография. № 2. С. 73-87.

³ Гафуров Б.Г. (1977) К 2500-летию Иранского государства. История Иранского государства и культуры. М.: Наука. С. 5-37.

начале XX в. В определенные исторические эпохи календарь претерпевал некоторые изменения. Так, в связи с такими историческими событиями в жизни таджикского народа, как арабское завоевание, набеги монгольских и тюркских народов, он подвергался воздействию календарей этих народов.

Представляется интересной, по нашему мнению, статья М.Р. Рахимова «Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX – начале XX вв.», в которой с исторической точки зрения рассматривается народный земледельческий календарь во всем разнообразии его вариантов⁴. М.Р. Рахимов определяет ареалы распространения этого календарного счета. Счет времени по частям человеческого тела – «счет по мужчине», «солнце по мужчине», «пятьдесят дней мужчины» или же «знаки», «периоды» и другие – когда-то был распространен у припамирских таджиков.

Счет начинался с конца декабря месяца, когда уже заканчиваются все сельскохозяйственные работы. В это время начинается период, называемый повсеместно у горных таджиков – «сорокадневный период», «сорокодневка» (чилля, чилля). Период «чилля» разделяется на две части: «большая» и «малая чилля».

Большая чилля состояла из 40 дней и начиналась приблизительно с 20-21 декабря. В этот период выпадает много снега, замерзают реки и ручьи. Поэтому запоздавшие с молотью дехкане дожидались большой чил-ли, чтобы обмолотить свой хлеб на замерзшем току. Такой обмолот назывался «молотья на льду» (як кув).

После периода большой чилли наступала малая, которая состояла из 20 дней и начиналась приблизительно 29-30 января. Период этот является самым холодным. Выпадает большой снег. Начинаются самые сильные метели и морозы. Относительно малой чилли существовал ряд поговорок. К примеру, «малая чилля сказала, что если бы за мной не следовала весна, то я иссушила бы жеребенка (осленка) в утробе его матери».

После окончания обеих чиллей наступает период «солнце по мужчине». Приблизительно с 18-19 февраля солнце входит в период «подошвы ноги и ногтей больших пальцев ног» и задерживается на 7 дней.

После этого солнце продвигается вверх по телу человека, доходит до лодыжечной кости и задерживается три дня. Затем оно последовательно задерживается по три дня на голени, колене, бедре и выше колена. Затем наступают периоды «поясницы» и нового года (Навруза). На «пояснице» солнце задерживается три дня, а в Навруз 7 дней.

Знак Навруза, по представлению горных таджиков, соответствует сердцу. Вступление солнца в этот период считается началом Навруза. Таким образом, в последней декаде григорианского марта заканчивается зимний период⁵ (см. *Таблица 2*):

⁴ Рахимов М. Р. (1957) Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX - начале XX в. *Сов. этнография*. № 2. С. 73-87.

⁵ Рахимов М. Р. (1957) Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX - начале XX в. *Сов. этнография*. № 2. С. 73-87.

Таблиця 2

Название периодов	Число дней	Начало и конец периода соответственно месяцам европейского календаря
Большая чилля (чиллаи калон)	40	20.XП - 28Я
Малая чилля (чиллаи майда)	20	29Л - 17/П
Подошва и ногти ног (пайку нохун)	7	18/П-24/П
Лодыжечная кость (биджилак)	3	25Я1 - 27Я1
Голень (линг)	3	28Я1-2ЯП
Колено (зону)	3	3ЯП-5ЯП
Бедро (коровщ)	3	6ЛП-8ЯП
Ренус (харомез)	3	9/Ш-11ЛП
Поясница (камар)	3	12/П1 - 14/Ш
Старинный новый год -Навруз	7	15/Ш-21ЛП
Новый год (соли нав, сари сол)	3	22/Ш - 24/Ш

Кроме того, летние и осенние периоды имели другой счет, соответствующий названиям небесных светил, а также фенологическим признакам. «Серый» месяц, например, приблизительно соответствует второй половине марта и первой половине апреля; «зеленый» месяц – второй половине апреля и первой половине мая и т. д.

Из-за отсутствия в быту горных таджиков часов для определения времени суток большое значение имели наблюдения за продвижением солнца и звезд. Сутки разбивались на следующие части:

- Рассвет (субхидам), или первый утренний намаз (бомдод);
- Утро (пагохи, или сахари);
- Восход солнца (сарофтоб, или офтоб буро);
- Малый полдень (чаштак, или чашти хурдак);
- Полдень (чаштга, или чашти калон, или нимрузи);
- Время после полудня, когда совершался второй дневной намаз (пешин);
- Заход солнца (офтобшин);
- Вечер (бегохи);
- Время совершения первого вечернего намаза (намози аср);
- Время совершения второго вечернего намаза, т.е. 10 часов вечера (намози шом);
- Ночь (шаб);
- Время совершения третьего вечернего намаза, приблизительно 11 часов ночи (намози хуфтан);
- Полночь (ними шаб);
- Окончание первой части ночи (гузашти як поси шаб);
- Окончание второй части ночи (гузашти ду поси шаб);
- Окончание третьей части ночи (гузашти се поси шаб);
- Крик петуха (мургфайрод или авсари), часть, которая тоже разделяется на три части:

- а) первый крик петуха (файроди аввал);
- б) второй крик петуха (файроди дувум);
- в) третий крик петуха (файроди севум)⁶.

Дневное время определялось по движению солнца. В этих целях почти в каждой доме, в мечетях на стене, на полу отмечались определенные места, на которые через боковые и верхние проемы, служившие для выхода дыма (особенно в припамирских районах) и освещения, падали первые лучи солнца в разные времена года.

Движение солнца являлось мерилем времени у таджиков всего горного Таджикистана. Чрезвычайно важными для земледельческого населения горных районов были также предсказания погоды по прилету и отлету птиц, по разным травам и растениям, по наблюдениям над явлениями природы. Так, например, время наступления начала весны определялось прилетом трясогузки, считавшейся священной, а также птички «шохник», появлением маленького черного жучка и первого подснежника.

Весною, после сильного дождя, когда появлялась радуга, называемая везде в горных районах Таджикистана по имени древнего легендарного богатыря – героя «Шах-Наме» «луком Рустама» («камони Рустам», «камони бабой Рустам») или «пращей Рустама» («гулаки Рустам»), а в мусульманизированной форме – «луком Хасана и Хусейна» (сыновья пророка Алия), считалось, что должна наступать ясная погода.

С завоеванием Средней Азии арабами и внедрением ислама широко распространился мусульманский лунный календарь. Наряду с другими народами Средней Азии, таджики ввели в обиход счет по лунным месяцам, каждый из которых начинается с новолуния и состоит из двадцати девяти или тридцати дней, как это показано ниже в *Таблице 3*.

Следует оговориться, что у таджиков бассейна р. Хингоу лунный календарь использовался только отдельными духовными лицами, а также чиновниками аппарата бекства в переписке и канцелярской работе. Крестьянами-земледельцами были приняты только те месяцы, которые имели связь с мусульманскими обычаями и обрядами, каковыми являлись (и поныне являются) тридцатидневный период поста (руза), праздники рамазан, курбан и др., например, месяцы Сафар, Раджаб, Шагбан и Рамазан.

Шире, чем лунный (камар), был распространен (сохранившийся до нынешних дней) другой мусульманский календарный счет – солнечный (шамси), в котором месяцы и дни определялись по положению небесных светил в поясе зодиака. Соответственно названия этих знаков были установлены для соответствующих месяцев⁷ (см. *Таблица 4*):

⁶ Рахимов М. Р. (1957) Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX - начале XX в. *Сов. этнография*. № 2. С. 73-87.

⁷ Рахимов М. Р. (1957) Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX - начале XX в. *Сов. этнография*. № 2. С. 73-87.

Таблиця 3

№	Названия лунных месяцев	Кол-во дней	Народные объяснения значений мусульманских месяцев у таджиков
1.	Мухаррам	30	Золотой песок (зар); считается хорошим месяцем
2.	Сафар	29	Зеркало (ойна); считается несчастливым месяцем
3.	Рабиул аввал (рабиус аввал)	30	Текучая вода (оби равон)
4.	Рабиул сони (рабиус сони)	29	Плод (байза)
5.	Джимодул аввал	30	Серебро (сим)
6.	Джимодул сони	29	Великий наставник (пири бузург)
7.	Раджаб	30	Священный месяц Корана (мохи курьони шариф)
8.	Шагбу (шагбан)	29	Зеленая трава (гиехи сабэ)
9.	Рамазун (рамазан)	30	Сабля (шамшер)
10.	Шаввал	29	Зеленая одежда (джомай сабэ)
11.	Зулкарда (зулкаода)	30	Ребенок (кудак)
12.	Зулхиджа (зульхиджа)	29	Девочка (духтар)

Таблиця 4

Времена года	Названия мусульманских месяцев	Европейские названия мусульманских знаков зодиаков	Кол-во дней	Начало месяца по европейскому календарю
Весна	Хамал	Овен	31	22 марта-
	Савр	Телец	31	21 апреля
	Джавзо	Близнецы	30	22 мая
Лето	Саратон	Рак	31	22 июня-
	Асад	Лев	31	23 июля
	Сумбула	Дева и колос	31	24 августа
Осень	Мизон	Весы	30	23 сентября-
	Акраб	Скорпион	30	23 октября
	Кавс	Стрелец	29	21 ноября
Зима	Джадди	Козерог	29	20 декабря-
	Дальв	Водолей	30	января-
	Хут	Рыба	30	18 февраля

Этот счет, как и мусульманский лунный календарь, больше всего был распространен среди духовенства и специалистов по календарному счету (хисобгар). Крестьяне же знали только те весенние месяцы (хут и хамал), которые имели связь с некоторыми обрядами или с традиционными праздниками.

Кроме того, на всем мусульманском Востоке применялось (как в повседневной жизни, так и, глазным образом, в официальных документах) тюрко-

монгольское или китайское исчисление по двенадцатилетним циклам, каждый год которого назван именем того или другого животного: мышь (муш), корова (бакар); барс (паланг), заяц (харгуш), кит (наханг), змея (мор), лошадь (асп), овца (гуспанд), обезьяна (хамдона, маймун), курица (мург), собака (саг), свинья (хуг).

Именами этих зверей и животных таджики горных районов до недавнего времени датировали год своего рождения и даже некоторые акты документы (до полной паспортизации населения).

Способ исчисления времени по частям тела человека, принятый у горцев Памира и Верхнего Ванча, описывается в статье Л. Майского⁸, в работах до- и постреволюционных авторов А. А. Бобринского⁹, М. С. Андреева¹⁰, Н. А. Кислякова¹¹ и др., где встречаются лишь отдельные, часто крайне отрывочные и случайные сведения о земледельческом народном календаре горных таджиков.

Неиссякаемая творческая сила народа нашла свое эффективное выражение также в обычаях, верованиях, обрядах, в тонких и точных наблюдениях природы, которые он умело использовал в быту и труде. Именно эти традиции, обычаи, верования, обряды проявляются и в XX в. в различных видах народного искусства – музыке, пении, танцах, народных театральных постановках, в своеобразных семейных обрядах с их традиционными действиями, сюжетами, песнями и шутками, в спортивных играх, произведениях народно-прикладного и декоративного искусства.

В этом плане ценные, хотя и не вполне обработанные материалы, а также их критический анализ с позиций научного социокультурного подхода имеются в работах С. М. Абрамзона, касающихся обрядовых песен восточных, типично феодальных районов Памира¹²; М. С. Андреева, посвященных занятиям жителей, различным обрядам при рождении, на праздниках обрезания, свадьбах на территории Вахье¹³, мифологии горных таджиков, персонификации неба, земли, весны, лета, представлениям об облаке-корове, божестве-громе, молнии, дожде, радуге, образе старухи Оджуз¹⁴, характеристике древних семейных отношений и обычаях, особенностям таджикских говоров¹⁵, процессу образования примитивных среднеазиатских цехов и зарождения цеховых сказаний у таджиков¹⁶, верованиям, некоторым древним представлениям и повериям космогонического характера,

⁸ Майский П. (1934) Исчисления полевого периода сельхозработы у горцев Памира и Верхнего Ванча. *Сов. Этнография*. № 4. С. 102-107.

⁹ Бобринской А.А. (1908) Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и ишканимцы). М. VIII, 150 с.

¹⁰ Андреев М.С, Половцев А.А. (1911) Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Сб. МАЭ. СПб. Т. 1. Вып. IX. 41 с

¹¹ Кисляков Н.А. (1936) Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-Боло. М.-Л. 160 с.

¹² Абрамзон СМ. (1934) Работы по фольклору Таджикской экспедиции. *Сов. этнография*. № 1-2. С. 222-223.

¹³ Андреев М.С. (1953) Таджики долины Хуф. Верховья Аму-Дарьи. Сталинобад: АН Таджикской ССР. 251 с

¹⁴ Андреев М.С. (1925) По этнографии таджиков. Некоторые сведения. Таджикистан. Ташкент. С. 151-177

¹⁵ Андреев М.С. (1930) Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров. Ташкент. С. 63

¹⁶ Андреев М.С. (1927) По поводу процесса образования примитивных среднеазиатских древних цехов и цеховых сказаний (рисаля). *Этнография*. № 2. С. 323-326.

чудесным дивам, домам огня в Каратегине и Дарвазе¹⁷, домам мужчин¹⁸, среднеазиатской версии Золушки (Сандрильоны) – мифической покровительницей ремесленников¹⁹.

Некоторые этнографические материалы по горному Таджикистану были собраны Г. А. Арандаренко²⁰ (бытовые условия, одежда, утварь, времяпровождение, обряды рождения, свадьбы, похорон, обрезания, мировоззрение, обычаи при женитьбе и т.д.)^{21,22}, В. В. Бартольдом (традиционная культурная жизнь таджиков)²³, А. М. Белиницким (Хутальская лошадь в легенде и ее историческое происхождение, водяной конь)²⁴, А. А. Бобринской (этнография ваханцев и ишкашимцев)²⁵, К. А. Богомоловым (следы древнего культа воды, обычаи вызывания дождя у таджиков)²⁶.

Статьи А.Н. Болдырева посвящены религиозным вариантам обрядности в фольклоре таджиков, «чужбинным» песням, Б.Л. Громбчевского – этимологии некоторых исторических названий городов и связанным с ними легендами²⁷, О.Л. Данскера – обрядовым песням таджиков Дарваза, их жанровым классификациям, исполнителям и импровизаторам, текстам, мелодиям, ритмам, анализу их архаической стороны²⁸.

Работы Н.Н. Ершова рассматривают в основном обрядовую культуру и производство ремесленников, их технику, следы цехового устройства²⁹, Н.А. Кислякова - мазар Хазрати Бурха и связанные с ним легенды, культ горного козла, сходство культуры, топонимики и ряда бытовых терминов таджиков разных регионов края³⁰.

Таким образом, перечисленные выше народные календарные праздники и способы определения времени их наступления являются не плодом фантазии отдельных календаристов, а следствием разумной практической необходимости. Они возникли в прошлом на совершенно реальной основе.

¹⁷ Андреев М.С. (1953) Таджики долины Хуф. Верховья Аму-Дарья. Сталинобад: АН Таджикской ССР. 251 с.

¹⁸ Андреев М.С, Половцев А.А. (1911) Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Сб. МАЭ. СПб. Т. 1. Вып. IX. 41 с.

¹⁹ Андреев М.С. (1925) По этнографии таджиков. Некоторые сведения. Таджикистан. Ташкент. С. 151-177.

²⁰ Арандаренко Г.А. (1889) Досуг в Туркестане. СПб. С. 437

²¹ Арандаренко Г.А. (1883) Дарваз и Каратегин (Этнограф, очерк). Воен. сб.-СПб. № 11. С. 140-159; № 12. С. 303-319.

²² Арандаренко Г.А. (1889) Досуг в Туркестане. СПб. С. 437

²³ Бартольд В.В. (1927) История культурной жизни Туркестана. Л. 256 с.

²⁴ Белиницкий А.М. (1948) Хутальская лошадь в легенде и историческом предании. *Сов. этнография*. № 4. С. 162-167

²⁵ Бобринской А.А. (1908) Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и ишкашимцы). М. VIII. 150 с.

²⁶ Богомолова К.А. (1952) Следы древнего культа воды у таджиков. Сталинабад: Изд-во отд. обществ, наук АН Таджикской ССР. Вып. 2. С. 109-120.

²⁷ Громбчевский Б.Л. (1891) Доклад о путешествиях в 1889-1890 гг. *Известия Русского географического общества*. Т. 27. Вып. 2. С. 97-118.

²⁸ Данскер О.Л. (1956) Народная песня таджиков Дарваза (По материалам Гармской этнографической экспедиции, 1954 г.). Изв. Отд. обществ, наук АН Таджикской ССР. Вып. 10-11. С. 137-151.

²⁹ Ершов Н.Н. (1956) Ремесла таджиков: По материалам Гармской этнической экспедиции, 1954 г. Изв. Отд. общ. наук АН Таджикской ССР. Вып. 10-11. С. 3-11

³⁰ Кисляков Н.А. (1936) Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-Боло. М.-Л. 160 с

Лишь впоследствии их окутали религиозно-магические суеверия. А праздничные обряды и ритуалы, непосредственно связанные с трудовой деятельностью крестьян, в процессе исторического развития общества способствовали формированию элементов материальной и духовной культуры народов и одновременно выражали ее, содействовали воспитанию человеческой личности, выступая в качестве отражения общественного мировоззрения соответствующего времени.

Література:

- Абрамзон СМ. (1934) Работы по фольклору Таджикской экспедиции. *Сов. этнография*. № 1-2. С. 222-223.
- Андреев М.С. (1930) Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров. Ташкент. С. 63.
- Андреев М.С. (1927) По поводу процесса образования примитивных среднеазиатских древних цехов и цеховых сказаний (рисаля). *Этнография*. № 2. С. 323-326.
- Андреев М.С, Половцев А.А. (1911) Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Сб. МАЭ. СПб. Т. 1. Вып. IX. 41 с.
- Андреев М.С. (1925) По этнографии таджиков. Некоторые сведения. Таджикистан. Ташкент. С. 151-177.
- Андреев М.С. (1953) Таджики долины Хуф. Верховья Аму-Дарьи. Сталинобад: АН Таджикской ССР,. 251 с.
- Арандаренко Г.А. (1883) Дарваз и Каратегин (Этнограф, очерк). Воен. сб.-СПб.,. № 11. С. 140-159; № 12. С. 303-319.
- Арандаренко Г.А. (1889) Досуг в Туркестане. СПб. С. 437
- Бартольд В.В. (1927) История культурной жизни Туркестана. Л. 256 с.
- Беленицкий А.М. (1948) Хуттальская лошадь в легенде и историческом предании. *Сов. этнография*. № 4. С. 162-167.
- Бобрынской А.А. (1908) Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и ишкашимцы). М. VIII, 150 с.
- Богомолова К.А. (1952) Следы древнего культа воды у таджиков. Сталинабад: Изд-во отд. обществ, наук АН Таджикской ССР, Вып. 2. С. 109-120.
- Болдырев А.Н. (1936) К фольклору Таджикистана (Предварит, данные об эпической традиции у таджиков). Тр. Таджикской базы АН ССР. Т. 3.
- Гафуров Б.Г. (1977) К 2500-летию Иранского государства. История Иранского государства и культуры. М.: Наука. С. 5-37.
- Громбчевский Б.Л. (1891) Доклад о путешествиях в 1889-1890 гг. Известия Русского географического общества. Т. 27. Вып. 2. С. 97-118.
- Данскер О.Л. (1956) Народная песня таджиков Дарваза (По материалам Гармской этнографической экспедиции, 1954 г.). Изв. Отд. обществ, наук АН Таджикской ССР. Вып. 10-11. С. 137-151.
- Ершов Н.Н. (1956) Ремесла таджиков: По материалам Гармской этнической экспедиции, 1954 г. Изв. Отд. общ. наук АН Таджикской ССР. Вып. 10-11. С. 3-11
- Инбиоров Л.А. (1976) Народный земледельческий календарь Осетии. Цхинвали: Иристон. 117 с.

Киселева Т.Г. (1996) Социальная активность женщин в российском обществе как предмет социопедагогического исследования: Автореф. дисс...докт. пед. наук. СПб. 50

Кисляков Н.А. (1936) Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-Боло. М.-Л. 160 с.

Майский П. (1934) Исчисления полевого периода сельхозработы у горцев Памира и Верхнего Ванча. *Сов. Этнография*. № 4. С. 102-107.

Рахимов М. Р. (1957) Исчисления времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX – начале XX в. *Сов. этнография*. № 2. С. 73-87.

REFERENCES

Abramzon SM. (1934) Raboty po fol`kloru Tadzhy`ksoj ekspedy`cy`y`. *Sov. etnografy`ya*. # 1-2. S. 222-223.

Andreev M.S. (1930) Kratky`j obzor nekotoryx osobennostej tadzhy`ksky`x govorov. Tashkent. S. 63.

Andreev M.S. (1927) Po povodu processa obrazovany`ya pry`my`ty`vnyx sredneazy`atsky`x drevny`x sekov y` sekovyx skazany`j (ry`salya). *Этнография*. # 2. S. 323-326.

Andreev M.S, Polovcev A.A. (1911) Matery`aly po etnografy`y` y`ransky`x plemen Srednej Azy`y`. Sb. МАЭ. SPb. Т. 1. Выр. IX. 41 s.

Andreev M.S. (1925) Po etnografy`y` tadzhy`kov. Nekotorye svedeny`ya. Tadzhy`ky`stan. Tashkent. S. 151-177.

Andreev M.S. (1953) Tadzhy`ky` doly`ny Xuf. Verxov`ya Amu-Dar`y`. Staly`nabad: AN Tadzhy`ksoj SSR,. 251 s.

Arandarenko G.A. (1883) Darvaz y` Karategy`n (Этнограф, ocherk). *Voен. sb.-SPb.*, # 11. S. 140-159; # 12. S. 303-319.

Arandarenko G.A. (1889) *Dosug v Turkestane*. SPb. S. 437

Bartol'd V.V. (1927) Y`story`ya kul`turnoj zhy`zny` Turkestana. L. 256 s.

Beleny`czky`j A.M. (1948) Xuttal`skaya loshad` v legende y` y`story`cheskom predany`y`. *Sov. etnografy`ya*. # 4. S. 162-167.

Bobrynskoj A.A. (1908) Gorczy verxov`ev Pyandzha (Vaxanczy y` y`shkashy`mczy). М. VIII, 150 s.

Bogomolova K.A. (1952) Sledы drevnego kul`ta vody u tadzhy`kov. Staly`nabad: Y`zd-vo otd. obshhestv, nauk AN Tadzhy`ksoj SSR, Выр. 2. S. 109-120.

Boldyreva A.N. (1936) K fol`kloru Tadzhy`ky`stana (Predvary`t, dannыe ob эpy`cheskoj trady`cy`y` u tadzhy`kov). *Tr. Tadzhy`ksoj bazy AN SSR*. Т. 3.

Gafurov B.G. (1977) K 2500-lety`yu Y`ranskogo gosudarstva. Y`story`ya Y`ranskogo gosudarstva y` kul`туры. М.: Nauka. S. 5-37.

Grombchevsky`j B.L. (1891) Doklad o puteshestvy`yax v 1889-1890 gg. Y`zvesty`ya Russkogo geografy`cheskogo obshhestva. Т. 27. Выр. 2. S. 97-118.

Dansker O.L. (1956) Narodnaya pesnya tadzhy`kov Darvaza (Po matery`lam Garmskoj etnografy`cheskoj ekspedy`cy`y`, 1954 g.). Y`zv. Otd. obshhestv, nauk AN Tadzhy`ksoj SSR. Выр. 10-11. S. 137-151.

Ershov N.N. (1956) Remesla tadzhy`kov: Po matery`alam Garmskoj etny`cheskoj ekspedy`cy`y`, 1954 g. Y`zv. Otd. obshh. nauk AN Tadzhy`ksoj SSR. Выр. 10-11. S. 3-

Y`nby`rov L.A. (1976) Narodnyj zemledel`chesky`j kalendar` Osety`y`. Czxy`nvaly`: Y`ry`ston. 117 s.

Ky`seleva T.G. (1996) Socy`al`naya akty`vnost` zhenshhy`n v rossy`jskom obshhestve kak predmet sopy`opedagogy`cheskogo y`ssledovany`ya: Avtoref. dy`ss...dokt. ped. nauk. SPb. 50

Ky`slyakov N.A. (1936) Sledы pervobytnogo kommuny`zma u gornыx tadzhy`kov Vaxy`o-Bolo. M.-L. 160 s.

Majsky`j P. (1934) Y`schy`sleny`ya polevogo pery`oda sel`hozraboty u gorcev Pamy`ra y` Verxnego Vancha. Sov. Etnografy`ya. # 4. S. 102-107.

Raxy`mov M. P. (1957) Y`schy`sleny`ya vremeny` u tadzhy`kov bassejna reky` Хy`ngou v XIX - nachale XX v. Sov. etnografy`ya. # 2. S. 73-87.

Safaraliyev B., Abdullayev K. Folk and Calendar Holidays as a Part of Ethnopedagogy in the Tajiks of Eastern Bukhara

Based on periodical materials and scientific works of prominent scholars of Russia and the regions of Central Asia, the authors substantiate an integral parameter in the historical past of the spiritual culture of the Tajiks of Eastern Bukhara. The components of folk and calendar holidays by the signs of the zodiac, the names of the months of both the Tajik and the Iranian calendar, as well as the corresponding months of the Gregorian calendar are classified. The time reckoning among the Tajiks of the Hingou River basin is described for the study period, which historically considers the national agricultural calendar in all its variations, including the use of the time reckoning by parts of the human body – «time reckoning by man», «the sun by man», «fifty days of man» or «signs», «periods» and other variations common among the Tajik population of the high-mountainous Pamirs. The so-called «forty-day period» and «forty days» (chillya, chillya) are also outlined. The chillya period is divided into two parts: «big» and «small chillya». The information about the agricultural folk calendar of the Mountain Tajiks is given in the articles of M.S. Andreyev, G.A. Arandarenko, L. Maysky, S.M. Abramzon, V.V. Bartold, A.A. Bobrinsky, M.S.Andreyev, B.G. Gafurov, N.A. Kislyakov, M.R. Rakhimov and others.

Key words: folk and calendar holidays, Eastern Bukhara, time reckoning, agricultural calendar, culture of Central Asia and Iran, Zoroastrian pantheon, big and small chillya, Muslim lunar calendar, Nowruz.

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-15
УДК [94:355.1(477)]:7.025.4

Іван ТАТАРИНОВ*

ВИКОРИСТАННЯ ГРАФІЧНИХ РЕКОНСТРУКЦІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

В статті піднімається проблема важливості дослідження військової історії в сучасній вищій школі. Розглядаються теоретичні та практичні питання, пов'язані з використанням наочності на заняттях з предмету «Історія українського війська». Наочність служить опорою в розкритті сутності історичних явищ, формуванні основних історичних понять і законів, забезпечує їх більш глибоке засвоєння. Наочні навчальні засоби впливають на студентів емоційно. Візуальне навчання розвиває в студентів спостережливість, уяву і пам'ять, підтримує постійний інтерес до історичного минулого. Зокрема особлива увага приділена такому елементу наочності як графічна реконструкція. Реконструкція є однією з головних і найбільш важливих завдань історії, оскільки, відтворюючи образи та предмети минулого, ми отримуємо інструмент для їх сприйняття та інтерпретації. Аналізуються процес створення правильної графічної реконструкції. В статті наводяться основні досягнення у сфері в, військово-історичної ілюстрації останні роки. Подаються рекомендації щодо використання малюнків окремих художників з сучасних науково-популярних видань в якості наочного матеріалу до певних темз предмету «Історія українського війська».

Ключові слова: військова історія, наочність, графічна реконструкція, військово-історична ілюстрація, озброєння, спорядження.

Підготовка майбутніх вчителів-істориків у закладах вищої освіти ставить перед сучасною педагогікою вищої школи достатньо високі вимоги. На сьогоднішній день у стінах закладів вищої освіти необхідно готувати якісних фахівців, котрі зможуть вдало використовувати останні відкриття історичної науки та сучасні технології, а головне бути обізнаними у різних аспектах історичного процесу, нерідко виходячи за рамки шкільної програми. З огляду на це, в останні роки викладачами готуються спеціальні курси у вигляді дисциплін вільного вибору, які дозволяють краще осягнути минуле в усіх його проявах.

Військові конфлікти є невід'ємною частиною історії людства і посідають в ній дуже помітне місце, не рідко виступаючи рушійною силою багатьох суспільно-політичних, економічних, культурних та інших процесів. Не даремно відомий військовий теоретик Карл фон Клаузевіц (1780 – 1831) зазначав: «Війна є ніщо інше, як продовження політики, із залученням інших засобів».

В історії України складно виділити довготривалі мирні періоди. Часом може здатися, що весь історичний процес минулого нашої держави складався з війн, боротьби та протистоянь. Саме тому, для кращого розуміння минулого в усіх його

*Татаринів І., кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com

проявах в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті було запроваджено курс «Історія українського війська»¹. Його метою є розглянути історію збройних формувань на території сучасної України з давніх часів до середини ХХ ст., їх організацію, озброєння, тактику. Щоб краще донести всю цю інформацію до студентів, необхідно використовувати цілий спектр засобів.

Як відомо, людина пізнає навколишній світ за допомогою органів чуття. Але пропускну здатність зорового, слухового та інших каналів різна. Як показують дослідження, 90% інформації люди отримують за допомогою зорового каналу, 9% – за допомогою слуху і 1% – за допомогою інших органів. Ще у ХVІІст. Я.А. Коменський зазначав: «Наука є розумовий зір, що вимагає для себе умов, подібних зору очей ... все, що тільки можна – надавати для почуття, а саме: видиме – для сприйняття зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, все, що підлягає смаку – смаком, доступне дотику – шляхом дотику. Якщо будь-які предмети відразу можна сприйняти кількома почуттями, нехай вони відразу схоплюються кількома почуттями»². Однак студенти на лекціях не мають можливості безпосередньо сприймати події з минулого. Тому різні наочні засоби є важливим джерелом історичних знань. Вони забезпечують сприйняття історичних подій через «живе споглядання». Візуальне навчання впливає не тільки на сферу почуттів при сприйнятті минулого, але і на сферу мислення. В сучасній науці проблематикою використання наочності на заняттях у вищій школі займаються К. Багрій³, Н. Гончарова⁴, М. Студеникин⁵, П. Горохівський⁶ та інші.

Наочність служить опорою в розкритті сутності історичних явищ, формуванні основних історичних понять і законів, забезпечує їх більш глибоке засвоєння. Наочні навчальні засоби впливають на студентів емоційно. Візуальне навчання розвиває в студентів спостережливість, уяву і пам'ять, підтримує постійний інтерес до історичного минулого.

Принцип візуалізації навчання полягає в орієнтації на використання різних засобів наочності в навчальному процесі. У сучасній дидактиці стверджується, що принцип наочності – це систематична опора не тільки на конкретні візуальні об'єкти (люди, тварини, предмети і т. д.), але і на їх зображення та моделі⁷.

При описі ходу військових походів, битв, особливостей організації армії та її озброєння на заняттях з «Історії українського війська» в переважній більшості випадків неможливо послатися на безпосереднє спостереження студентами об'єктів опису або розповіді. Все це недоступно живому, безпосередньому

¹Робоча програма початкової дисципліни «Історія Українського війська» URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/robocha-prohrama-istorija-ukrayinsko-ho-vijska-1.pdf> (дата звернення: 09.09.2020)

²Дидактические принципы: (Отрывки из «Великой дидактики» Я.А. Коменский; Вступ. ст. А.А.Красновского.) М.: Учпедгиз. 1940. С. 71

³Багрій К. Л. Наочність у викладанні та її значення в навчальному процесі. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 260-268.

⁴Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В. 2009. 328 с.

⁵Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : уч. для вузов. М.: Владос. 2000. 240 с.

⁶Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О. 2012. с. 256.

⁷Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : уч. для вузов. М.: Владос. 2000. С. 91.

сприйняттю, тому історичні уявлення, створені методом внутрішньої візуалізації, обов'язково будуть незрозумілими, неточними, не зовсім відповідними історичної реальності.

У викладанні історії жодні засоби художньої оповіді не можуть викликати точні і конкретні уявлення про минуле, які виникають у студентів на основі безпосереднього сприйняття предметів. Звісно, використання на заняттях реальних зразків озброєння або їх макетів створить максимальний ефект сприйняття, та, нажаль, не завжди є можливість використати їх. Скажімо, реальний скіфський обладунок можна побачити лише в деяких археологічних та історичних музеях. Виходом в цій ситуації буде використання художніх зображень воїнів та їх озброєнь. Найкраще для цього підходить демонстрація графічних реконструкцій.

Реконструкція є однією з головних і найбільш важливих завдань історії, оскільки, відтворюючи образи та предмети минулого, ми отримуємо інструмент для їх сприйняття та інтерпретації. Особливо активно розвивається цей напрямок у військовій археології, в зв'язку з тим, що в даній області накопичена досить солідна джерельна база. Крім того, висока демонстраційна здатність реконструкції дозволяє наочно уявити способи носіння і застосування різних видів озброєння.

Під терміном «реконструкція» розуміється відновлення первісного вигляду об'єкта, відтворення явища або процесу за збереженими фрагментами, письмовими джерелами і образотворчим матеріалами⁸. Виділяють три види реконструкції: описова, графічна і натуральна⁹.

Найпоширенішою є графічна реконструкція. Вона поділяється на малюнки-схеми і художні малюнки¹⁰. Перші найчастіше використовуються в археології та найбільш повно і детально відтворюють первісний вигляд предмета і близькі технічного креслення, тобто можна застосовувати масштаб і вказувати розріз окремих деталей виробу. Відмінними рисами художнього малюнка є використання фактури, а іноді і сюжетності, за рахунок чого досягається більш висока реалістичність зображення. Графічна реконструкція корисна при аналізі предметів, наборів і комплексів озброєння. Так, можна відобразити, як носили, де розміщували і яким способом кріпився кожен предмет, або відтворити повністю екіпірованого воїна, на якому буде видно різні види зброї в одному наборі. Серія реконструкцій здатна продемонструвати комплекс озброєння певного періоду в цілому, в тому числі і його еволюцію.

Область застосування графічних реконструкцій досить широка. Вони можуть використовуватися як ілюстративне доповнення в наукових і науково-популярних виданнях, при створенні музейних експозицій, присвячених комплексам озброєння різних періодів, а головне – в навчальному процесі.

В останній час з'являться дуже багато видань та публікацій, присвячених військовій історії України. Багато з них містить ілюстрації, на яких зображуються вояки різних епох, їх озброєння, битви в яких вони брали участь. Здавалось би, що все це різноманіття можна було б широко використовувати у вигляді наочності на заняттях з «Історії українського війська», однак – ні. Справа у тому, що не кожне зображення є в достатній мірі вірним з історичної точки зору. Нерідко художники,

⁸ Красовский В.П. Реконструкция. *Большая советская энциклопедия*. Т. 21. 1975. С. 615-616.

⁹ Горбунов В.В. Методика реконструкции древнего вооружения. *Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов*. Барнаул. 2005. С. 15-16.

¹⁰ Горбунов В.В. Методика реконструкции древнего вооружения. *Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов*. Барнаул. 2005. С. 16.

нехтуючи історичною правдою, піддаються романтизованим уявленням створеним масовою культурою (фільмами, художніми творами). Такі зображення не можуть бути використані в якості наочності.

Разом з тим постає питання: як правильно створити достовірне історичне зображення вояка минулого? Це дуже довгий і кропіткий шлях, який вимагає відповідального та глибокого підходу, аналізу джерел та документів. В даній статті зупинимося тільки на українських майстрах військово-історичного малюнка. Серед тих, хто йде саме таким шляхом глибокої наукової реконструкції можна виділити С. Шаменкова, Б. Піргача, В. Зайця, Д. Адаменка, Т. Штика, І. Дзися. Стосовно наукового підходу в роботі над реконструкцією воїнів С. Шаменков зазначає: «художник, який працює у цьому жанрі, повинен САМ – і я це підкреслюю, САМ!!!! – ретельно дослідити джерельну базу, перед тим як сісти за таку відповідальну роботу. Якщо робота спільна, то науковець, автор тексту, може допомогти чимось та направити у певне русло, але відповідальність за зображення несе ілюстратор, який має САМ відшукати всі пазли, сісти за вивчення матеріалу та віднайти необхідні складові. Зверху та невідповідальне ставлення до законів цього жанру призводить до чергової порції неісторичних малюнків з персонажами, що викривляють історичну правду. Отже, військово-історична ілюстрація – це дуже відповідальна та складна річ»¹¹.

Розглянемо сучасні українські видання, ілюстрації до яких доцільно використовувати заняття з «Історії українського війська». В останні роки лідером у цьому напрямку є київське видавництво «Темпора», яке в своїй серії книг «Militaria Ucrainica» висвітлюють військову історію України від прадавніх часів. Зупинимося на деяких з них та проаналізуємо які з них краще підходять до окремих тем курсу.

До Теми 1. «Військова справа в давні часи на території України», при розгляді питання присвяченого військових формувань у пізньоантичну добу в Україні підійдуть ілюстрації виконані С. Шаменковим до книг О. Ждановича «Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України»¹² та «Воїни степів. Гуни на території України»¹³. При створенні реконструкцій художником були використані матеріали археологічних розкопок та записів давніх авторів.

Під час розгляду козацького війська епохи П. Сагайдачного та Б. Хмельницького (Теми № 4 і 5) доцільно звернутися до графічних реконструкцій С. Шаменкова в роботах В. Брехуненка^{14,15}, що були створені на основі археологічних досліджень під Берестечком та на основі ряду зображальних джерел XVII ст.

У Темі № 9 «Перша світова війна і Україна» для ілюстрації Легіону Українських січових стрільців, їх організації, озброєння, бойового шляху,

¹¹ Сергій Шаменков: Як створювати сучасну наукову військово-історичну ілюстрацію? URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-sergij-shamenkov-yak-stvoryuvati-suchasnu-naukovu-vijskovo-istorichnu-ilyustratsiyu.html> (дата звернення: 09.09.2020)

¹² Жданович О. Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2017. 96 с.

¹³ Жданович О. Воїни степів. Гуни на території України: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2017. 76 с.

¹⁴ Брехуненко В. «Дивна то і несказанна мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 120 с.

¹⁵ Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 116 с.

прекрасно підійдуть малюнки Д. Адаменка у книзі І. Монолатія «Українські легіонери»¹⁶, виконані на основі музейних зібрань, наказів та фотографій.

Достатньо ілюстрованою є тема українського війська епохи Революції 1917-1921 рр. Для демонстрації зовнішнього вигляду, особливостей уніформи та спорядження українських вояків цього періоду доцільним є використання графічних реконструкцій Б. Піргача, виконаних до робіт Я. Тинченка^{17,18,19}. При розгляді питання, присвяченого Карпатській Січі з Теми № 11 «Друга світова війна і Україна (1939-1945)» можна використати ілюстрації В. Зайця до книги О. Пагірі «Карпатська Січ: військове формування Карпатської України»²⁰.

Таким чином, наочність на заняттях з Історії українського війська відіграє дуже важливу роль. Найкращим чином для ілюстрації та сприйняття особливостей військових формувань різних періодів студентами підходить графічна реконструкція. Процес її створення тривали і кропіткий. Спочатку необхідно визначити коло залучених джерел, головною вимогою до яких є одночасність. Далі слід відтворити конкретні види озброєння, спорядження і костюму. В результаті довгої роботи постає якісна графічна реконструкція, яка слугує відмінним наочним засобом на заняттях з «Історії українського війська».

Література:

Багрій К. Л. Наочність у викладанні та її значення в навчальному процесі. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2016. Вип. 1. С. 260-268.

Брехуненко В. «Дивна то і несказанна мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 120 с.

Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 116 с.

Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В. 2009. 328 с.

Горбунов В.В. Методика реконструкции древнего вооружения. Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов. Барнаул. 2005. С. 14-17.

Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О. 2012. с. 256.

Дидактические принципы: (Отрывки из «Великой дидактики» / Я.А.Коменский; Вступ. ст. А.А.Красновского. М.: Учпедгиз. 1940. 91 с.

Жданович О. Воїни степів. Гуни на території України: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2017. 76 с.

¹⁶ Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914-1918. Київ: Темпора. 2008. 85 с.

¹⁷ Тинченко Я. Новітні Запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918. К.: Темпора. 2010. 112 с.

¹⁸ Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2014. 152 с.

¹⁹ Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.; худож. Богдан Піргач. Київ: Темпора. 2017. 163 с.

²⁰ Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора. 2010. 152 с.

Жданович О. Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2017. 96 с.

Красовский В.П. Реконструкция. Большая советская энциклопедия. Т. 21. 1975. С. 615-616.

Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914-1918. Київ: Темпора, 2008. 85 с.

Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010. 152 с.

Робоча програма начальної дисципліни «Історія Українського війська» URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/robocha-prohrama-istorija-ukrayinsko-ho-vijska-1.pdf> (дата звернення: 09.09.2020)

Сергій Шаменков: Як створювати сучасну наукову військово-історичну ілюстрацію? URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-sergij-shamenkov-yak-stvoryuvati-suchasnu-naukovu-vijskovo-istorichnu-ilyustratsiyu.html> (дата звернення: 09.09.2020)

Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : уч. для вузов. М.: Владос, 2000. 240 с.

Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.; худож. Богдан Піргач. Київ: Темпора, 2017. 163 с.

Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2014. 152 с.

Тинченко Я. Новітні Запорозжці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918. К.: Темпора, 2010. 112 с.

REFERENCES

Bahrii K. L. Naohnist u vykladanni ta yii znachennia v navchalnomu protsesi. Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky. 2016. Vyp. 1. S. 260-268.

Brekhunenکو V. «Dyvna to i neskazanna muzhnist...». Kozaky u Khotynskii viini 1621 r.: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora. 2013. 120 s.

Brekhunenکو V. Prohrana bytva vyhranoi viiny. Bytva pid Berestechkom 1651 roku: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora, 2013. 116 s.

Didakticheskiye printsipy: (Otryvki iz «Velikoy didaktiki» / Ya.A.Komenskiy; Vstup. st. A.A.Krasnovskogo. M.: Uchpedgiz. 1940. 91 s.

Gorbunov V.V. Metodika rekonstruktsii drevnego vooruzheniya. Snaryazheniye kochevnikov Evrazii : sbornik nauchnykh trudov. Barnaul. 2005. S. 14-17.

Honcharova N.O. Metodyka vykladannia istorii u vyshchii shkoli: Navchalnyi posibnyk. Kharkiv: FOP Sheinina O.V., 2009. 328 s.

Horokhivskiyi P. I. Metodyka vykladannia istorychnykh dystsyplin u vyshchii shkoli: Kurs lektsii: Navchalnyi posibnyk dlia mahistrantiv dennoi ta zaochnoi formy navchannia. Uman : PP Zhovtyi O., 2012. s. 256.

Krasovskiy V.P. Rekonstruktsiya. Bolshaya sovetskaya entsiklopediya. T. 21. 1975. S. 615-616.

Monolatii I. Ukrainski lehionery. Formuvannia ta boiovyi shliakh Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv, 1914-1918. Kyiv: Tempora, 2008. 85 s.

Pahiria O. Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy. K.: Tempora, 2010. 152 s.

Robocha prohrama nachalnoi dystsypliny «Istoriia Ukrainskoho viiska» URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/robocha-prohrama-istorija-ukrayinskoho-vijska-1.pdf> (data zvernennia: 09.09.2020)

Serhii Shamenkov: Yak stvoriuvaty suchasnu naukovu viiskovo-istorychnu iliustratsiiu? URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-sergij-shamenkov-yak-stvoryuvati-suchasnu-naukovu-vijskovo-istorichnu-ilyustratsiyu.html> (data zvernennia: 09.09.2020)

Studenikin M. T. Metodika prepodavaniya istorii v shkole : uch. dlya vuzov. M.: Vldos. 2000. 240 s.

Tynchenko Ya. 1919. Diieva armii UNR, lystopad 1918 – lystopad 1919 r.; khudozh. Bohdan Pirhach. Kyiv: Tempora, 2017. 163 s.

Tynchenko Ya. Novitni Zaporozhtsi. Viiska Tsentralnoi Rady, berezen 1917 – kviten 1918. K.: Tempora, 2010. 112 s.

Tynchenko Ya. Viiska Yasnovelmozhnoho Pana Hetmana. Armii Ukrainskoi Derzhavy, traven-hruden 1918 r.: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora, 2014. 152 s.

Zhdanovych O. Voyny stepiv. Huny na terytorii Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora. 2017. 76 s.

Zhdanovych O. Zi Skandynavii u Prychornomia. Viiskove mystetstvo hotiv na terenakh Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora, 2017. 96 s.

Tatarynov I. The use of graphic reconstructions in classes on the history of the Ukrainian Army

The article raises the issue of the importance of the study of military history in modern higher education. Theoretical and practical issues related to the use of visual aids in the subject «History of the Ukrainian Army» are considered. Visual materials serve as a support in revealing the essence of historical phenomena, the formation of basic historical concepts and laws, ensures their deeper understanding. Visual aids affect students emotionally. Visual learning develops students' observation, imagination and memory, maintains a constant interest in the historical past. In particular, special attention is paid to such an element of visual clarity as graphic reconstruction. Reconstruction is one of the main and most important tasks of history, because by reproducing images and objects of the past, we get a tool for their perception and interpretation. The process of creating the correct graphic reconstruction is analyzed. The article presents the main achievements in the field of military history illustration in recent years. Recommendations are given on the use of drawings of individual artists from modern popular science publications as visual materials for certain topics of the subject «History of the Ukrainian Army».

Key words: *military history, visual aids, graphic reconstruction, military history illustration, armament, equipment.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-16
УДК:792.2+792.5] (477.74) «1946/1960»

Віра ЦЕРКОВНА*

ІЗМАЇЛ ТЕАТРАЛЬНИЙ В 1946-1960-ті РОКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОГО АРХІВУ)

В статті розглянуто діяльність двох обласних державних театрів, що працювали в місті Ізмаїл у 1946 – 1960-ті роки: музично-драматичного українського театру й російського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка за матеріалами Ізмаїльського обласного відділу мистецтв, які зберігаються у місцевому архіві. Описано склад творчих колективів і репертуарний план театральних труп, проаналізовано деякі виробничо-фінансові документи та труднощі, які впливали на роботу театрів. Визначено, що театральне життя в місті Ізмаїл у післявоєнний період, незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в країні, було досить активним. Репертуар театрів як один із важелів ідеологічного впливу на громадян визначався вищими органами радянської влади. Творчі колективи здійснювали постановки за творами українських, російських, радянських й зарубіжних драматургів, активно гастролювали в області та за її межами. Окреслено перспективи подальших досліджень театрального життя в регіоні.

Ключові слова: Ізмаїльська область, Ізмаїл, театр, театральне життя, репертуар, гастролі.

В сучасному інформатизованому й високотехнологічному суспільстві значної ваги набуває інтелектуальний чинник, культурна й духовна сфери. Вивчення вітчизняної культури, історичного шляху творчої інтелігенції можливе шляхом дослідження культурних процесів у всіх регіонах України. Особливої уваги потребує аналіз культурно-мистецького життя Українського Подунав'я як своєрідного художнього явища. Вагоме місце у цій галузі посідали театральні колективи міста Ізмаїл.

Історія і культура рідного краю завжди були в пріоритеті у професійних істориків і краєзнавців, які досліджували різні аспекти післявоєнного розвитку Українського Подунав'я. Так, В. Церковна аналізувала трагічні сторінки голоду 1946 – 1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів¹, І. Татаринів розглядав повсякденне життя дітей міських околиць Ізмаїла в 1945 – 1953 рр.², Л. Циганенко на матеріалах Б-Дністровського учительського інституту вивчала

* Церковна В., кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: viratserkovna@gmail.com

¹ Татаринів І. Є. Повсякденне життя дітей міських околиць Ізмаїла в повоєнні роки. *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». 2017. С.251-256.

² Церковна В. Г. Голод 1946 – 1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів. *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». 2017. С. 287-294.

матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби³. Події театрального життя Ізмаїльської області не знайшли достатнього висвітлення в історичній літературі, зустрічається лише фрагментарна, не систематизована інформація в публіцистичних нарисах та довідкових, енциклопедичних виданнях, що визначає актуальність цієї статті.

Метою нашої наукової розвідки є проаналізувати діяльність двох обласних державних театрів, що працювали у місті Ізмаїл у 1946 – 1960-ті роки: музично-драматичного українського театру й російського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка за матеріалами Ізмаїльського обласного відділу мистецтв, які зберігаються у місцевому архіві.

Ізмаїльський обласний відділ мистецтв був створений у 1940 р. як самостійна структура Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих. Він підпорядковувався комітету у справах мистецтва Ради Міністрів УРСР, а на місцевому рівні – безпосередньо облвиконкому. З початком Другої світової війни у червні 1941 р. цей відділ припинив свою діяльність, яка була поновлена лише у серпні 1944 р. В липні 1953 р. функції Ізмаїльського обласного відділу мистецтв було передано обласному управлінню культури, а відділ ліквідовано.

Ізмаїльський обласний відділ мистецтв координував роботу дитячих і вечірніх музичних шкіл для дорослих у містах Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Рені, обласної філармонії, російського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка та державного музично-драматичного українського театру.

Серед матеріалів цього фонду відомості про Ізмаїльський державний український музично-драматичний театр ми зафіксували, лише починаючи з 1946 р. На жаль, серед справ ми не знаходимо матеріалів про організацію цього театру й початковий період діяльності. Проте в одній із публіцистичних статей ізмаїльський журналіст і краєзнавець І. Огнев стверджує, що історія Ізмаїльського українського музично-драматичного театру сягає 1940 р.

Під час Другої світової війни колектив театру виступав із виставами у військових частинах та шпиталях і лише у грудні 1944 р. на прохання колективу був відправлений до міста Ізмаїл. Оскільки у місті не знайшлося підходящого приміщення для театру, він тимчасово розташувався у Білгород-Дністровському й представляв свої постановки ізмаїльським глядачам у залі під відкритим небом⁴. Серед відомих акторів творчого колективу І. Огнев називає прізвища А. Зарницької, Молдавана, Орленко, І. Піонтковського, М. Педошенко, Романової, Шевченко, танцівників О. Ліндер, М. Войнаровської, О. Егерт, М. Шкуренко (імена та по батькові деяких акторів потребують уточнення).

На жаль, автор статті не робить жодного посилання, не називає жодного документа на доказ своїх слів. Історикам потрібно буде або підтвердити або спростувати чи уточнити ці факти. Деякі відомості про діяльність українського музично-драматичного театру в місті Ізмаїл знаходимо в місцевій пресі того часу, наприклад, у статті Ю. Чайкіна «Прекрасно сыгранный спектакль» у газеті «Придунайская правда» про прем'єру вистави «Маруся Богуславка»

³ Циганенко Л. Ф. Матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби (на матеріалах Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.). *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМІЛ». 2017. С. 295-300.

⁴ Огнев И. Театр, который делал свои первые шаги... URL: <http://www.izmail.es/article/39864/>

М. Старицького⁵. Слід зазначити, що місцева преса як важливе джерело повсякденного життя мешканців нашого регіону ще чекає своїх дослідників.

Головним режисером державного музично-драматичного українського театру в 1944-1945 рр. був Д. Кот-Котевич, згодом – режисер Чернігівського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, заслужений артист УРСР (1951 р.)⁶. У 1945 – 1948 рр. на сцені Ізмаїльського музично-драматичного театру виступав український актор, режисер І. Сікало⁷.

В Ізмаїльському державному музично-драматичному українському театрі в 1946 р. працювала група художньо-керівного персоналу у складі художнього керівника, завідувача музикальною частиною, балетмейстера, диригента, режисера-постановника, головного художника, художника-постановника, хормейстера, концертмейстера та інших (14 осіб), труппа артистів (32 осіб), балет (10 осіб), оркестр (13 осіб), художньо-технічний персонал (5 осіб), а також допоміжні служби: електроцех (3 особи), костюмерний цех (5 осіб), перукарський цех (2 особи), декоративний цех (2 особи) та адміністративно-управлінський персонал (17 осіб). Усього колектив налічував 125 осіб⁸.

Серед архівних матеріалів зберігся виробничо-фінансовий план за 1948 р. Ізмаїльського державного музично-драматичного українського театру. Цікаво, що загальна кількість посадкових місць театру становила 508, проте завантаженість глядацької зали у 1947 р. на ранкових спектаклях була 75%, а на вечірніх – 60%. На 1947 р. було заплановано 213 вистав, а на наступний 1948 р. – 216. Середня вартість квитка на ранкову виставу в 1947 р. становила 6 руб. 50 коп., на вечірню – 13 руб. На 1948 р. театр планував знизити ціни на квитки відповідно – 5 руб. 50 коп. і 11 руб.⁹.

Репертуарний план театрів Ізмаїльської області затверджувався Комітетом у справах мистецтв УРСР. Відповідним наказом для Ізмаїльського музично-драматичного українського театру були визначені нові прем'єри «Одинадцять невідомих», «Любов Ярова», «Міщани», «Російське питання» та перехідний репертуар, у складі якого були п'єси українських драматургів «На Україні милій», «Назар Стодоля», «Маруся Богуславка», «Безталанна»¹⁰. На затвердження необхідно було подавати також прізвища режисерів, художників, композиторів і точну дату прем'єри всіх нових вистав, а про будь-яку зміну в репертуарному плані негайно повідомляти Управління театрів Комітету у справах мистецтв УРСР.

⁵ Чайкин Ю. Прекрасно сыгранный спектакль. *Придунайская правда*. 1945. 19 августа.

⁶ Кот-Котевич Дмитро Миколайович. URL: <https://cn.archives.gov.ua/fonds/rad/osob/kot-kotevich.html>

⁷ Енциклопедія Українознавства. Кн. 2, [т. 8]: «Символізм - Технічні рослини». Голов. ред.: Володимир Кубійович. Париж, Нью-Йорк: «Молоде життя», Наукове товариство імені Шевченка у Європі. 1976. С. 2805-3200. URL: https://web.archive.org/web/20191005204451/http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0000846.pdf

⁸ Штатное расписание и сметы расходов областного отдела искусств и подведомственных учреждений на 1946-1948 гг. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745, Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1-39.

⁹ Штатное расписание и сметы расходов областного отдела искусств и подведомственных учреждений на 1946-1948 гг. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745, Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1-39.

¹⁰ Приказы и директивные указания Комитета по делам искусств УССР за 1947 г. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 2. Арк.96

Наказом Комітету у справах мистецтв при Раднаркомі України від 13 листопада 1948 року Ізмаїльський музично-драматичний театр було об'єднано з Вінницьким.

У 1950 р. наказом управління по контролю за видовищами та репертуаром УРСР у театрах України дозволили до постановки нові твори великої форми: «Яблуневі квіти» В. Добровольського, «Дівчина Галина» Л. Грохи, «Сонце над Карпатами» Г. Мізюна, «Калиновий гай» О. Корнійчука та інші, а також переклади українською мовою «Людина з рушницею» М. Погодіна, «Зикови» і «Мати» М. Горького, «Весілля з приданим» М. Дем'янова, «Живий труп» Л. Толстого¹¹.

В Ізмаїлі також діяв державний обласний російський драматичний театр імені Т. Г. Шевченка, який було переведено з міста Кам'янець-Подільський ухвалою Ради Міністрів УРСР у 1950 р. У грудні 1962 р. разом з іншими творчими колективами він потрапив під загальносоюзне скорочення театрів і припинив своє існування.

Постановки в театрі здійснювали талановиті режисери М. Кублановський, Л. Стельмахович, Г. Затворницький, М. Кісиць, О. Гонтар, Ю. Мартинов, П. Індикул¹². У різні роки в театрі служили такі знані митці, як заслужений артист Грузинської РСР О. Гонтар, заслужений артист Дагестанської АРСР О. Рено, заслужений артист Казахської РСР І. Чарський, відома актриса Л. Аргонська, провідні актори та молоді артисти В. Абенін, В. Александров, В. Барон, М. Боголюбова, Ю. Демидов, Т. Єгорова, Ю. Жулавська, Н. Захаров, М. Кублановський, І. Кулешов, В. Красняк, А. Кузнецова, О. Леонідов, Ю. Мартинов, А. Мітрохона, І. Ніколаєва, Т. Новікова, Л. Рекеда, М. Сергєєв, З. Флоренсова, А. Черемісіна, Т. Шарунго, Д. Швець, Є. Яворська, Т. Ямбулатова та інші¹³. Відомостей про життєвий шлях та творчість більшості акторів і режисерів обох ізмаїльських театрів дуже мало, їх біографії мають стати предметом досліджень істориків, краєзнавців та шанувальників театру.

Творчі колективи театрів міста активно гастролювали в області та за її межами. Так, за вісім місяців 1951 р. увазі глядачів було представлено 202 спектаклі, з яких 155 – у місті Ізмаїл. Російський драматичний театр імені Т. Г. Шевченка лише у рідному місті здійснив 125 постановок за наступним репертуаром: «В степах України» і «Калиновий гай» О. Корнійчука, «Небезпечне перехрестя» О. Спешнева і І.-М. Маклярського, «Директор» С. Альошина, «Загублений дім» С. Михалкова, «На тому боці» А. Барянова, «Пізня любов» і «Безприданниця» О. Островського, «Голос Америки» Б. Лавреньова, «День дивних обманів» Р. Шерідана, «Глибокі коріння» Д. Гоу і А. Дюссо, «Мачуха» О. Бальзака і «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка¹⁴. Більшість постановок театру побачили глядачі Кілійського, Лиманського, Татарбунарського, Тузлівського,

¹¹ Программы концертов, спектаклей и афиши областной филармонии и драмтеатра за 1950 г., списки рекомендованных к исполнению и запрещенных пьес. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр.5. Арк.281.

¹² Программы концертов, спектаклей и афиши областной филармонии и драмтеатра за 1952 г. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 25. Арк.16.

¹³ Программы концертов, спектаклей и афиши областной филармонии и драмтеатра за 1951 г. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 18. Арк.137.

¹⁴ Протоколы комиссии по прослушиванию артистов областной филармонии за 1951 г.; творческие характеристики на артистов. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 17. Арк. 24.

Ренійського та Суворівського районів¹⁵. Російський драматичний театр імені Т. Г. Шевченка показував свої вистави в Білгород-Дністровському, Бердичеві, Івано-Франківську, Кишиневі, Луцьку, Одесі, Рівному, Тернополі, Умані, Черкасах та інших містах і містечках України та Молдови. Театральне життя Ізмаїла не обмежувалося виставами місцевих театрів. Свої спектаклі привозили до міста творчі колективи Кишинівського музично-драматичного, Бельцького російського драматичного театрів¹⁶.

У цей післявоєнний період разом із суспільством складні часи переживав і театр. Серед проблем, які впливали на роботу творчих колективів: стан музичних інструментів або навіть їх відсутність, брак автотранспорту, недостатність висококваліфікованих керівних і творчих фахівців, завершення будівництва приміщення театру та їх ремонт, мала кількість місць у глядацьких залах невеличких міст і сіл, низькі ціни на білети, недостатнє державне фінансування. Максимальний середній збір від спектаклю міг бути 1000-1200 руб., у той час як середня вартість однієї вистави становила 2000-2500 руб. Наприклад, Ізмаїльський російський драматичний театр за виставу «Загублений дім» у с. Суворове зібрав 950 руб., у м. Рені – 457 р., за виставу «Пізня любов» у м. Татарбунарах – 1822 р., тобто навіть найбільший виторг не перекривав витрат, тож робота театру під час гастролей була нерентабельною¹⁷. Слід зауважити, що, наприклад, у 1950 р. оплата праці в усіх галузях господарства була низькою: у промисловості – 708 руб., транспорті – 707 руб., будівництві – 656 руб., освіті та культурі – 668 руб. на місяць¹⁸.

Таким чином, театральне життя в місті Ізмаїл у післявоєнний період, незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в країні, було досить активним. Репертуар театрів як один із важелів ідеологічного впливу на громадян визначався вищими органами радянської влади. Творчі колективи здійснювали постановки за творами українських, російських, радянських та зарубіжних драматургів, більшу частину з яких становили п'єси побутового характеру. Ізмаїльські театри продовжили свій розвиток завдяки гастрольним турам в області та за її межами.

Запропоноване дослідження не вичерпує всіх питань, пов'язаних з історією і діяльністю театрів Українського Подунав'я, саме тому необхідно продовжувати наукові пошуки з цієї проблематики. Вивчення історії театру в регіоні, діяльність творчих колективів, збір біографічних матеріалів діячів культури, мистецтва і науки, які долучилися до поширення здобутків світової культури, може стати перспективним напрямом подальших наукових студій.

¹⁵ Протоколи комісії по прослушиванию артистов областной филармонии за 1951 г.; творческие характеристики на артистов. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 17. Арк. 24.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Янковська О. Соціально-побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця «відлиги». Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2014. Вип. 19. С. 20-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_4

Література:

Енциклопедія Українознавства. Кн. 2, [т. 8]: «Символізм – Технічні рослини». Голов. ред.: Володимир Кубійович. Париж, Нью-Йорк: «Молоде життя», Наукове товариство імені Шевченка у Європі. 1976. С. 2805-3200. URL: https://web.archive.org/web/20191005204451/http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0000846.pdf

Кот-Котевич Дмитро Миколайович. URL: <https://cn.archives.gov.ua/fonds/rad/osob/kot-kotevich.html>

Огнев И. Театр, который делал свои первые шаги... URL: <http://www.izmail.es/article/39864/>

Приказы и директивные указания Комитета по делам искусств УССР за 1947 г. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 2. Арк.96.

Программы концертов, спектаклей и афиши областной филармонии и драмтеатра за 1950 г., списки рекомендованных к исполнению и запрещенных пьес. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр.5. Арк.281.

Программы концертов, спектаклей и афиши областной филармонии и драмтеатра за 1952 г. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 25. Арк.16.

Программы концертов, спектаклей и афиши областной филармонии и драмтеатра за 1951 г. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 18. Арк.137.

Протоколы комиссии по прослушиванию артистов областной филармонии за 1951 г.; творческие характеристики на артистов. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745. Оп.1. Спр. 17. Арк. 24.

Татаринев І. Є. (2017) Повсякденне життя дітей міських околиць Ізмаїла в повоєнні роки. *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». С.251-256.

Церковна В. Г. (2017) Голод 1946 – 1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів. *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». С. 287-294.

Циганенко Л. Ф. (2017) Матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби (на матеріалах Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.). *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ». С. 295-300.

Чайкин Ю. (1945) Прекрасно сыгранный спектакль. *Придунайская правда*. 19 августа.

Штатное расписание и сметы расходов областного отдела искусств и подведомственных учреждений на 1946-1948 гг. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА). Ф. р-745, Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1-39.

Янковська О. (2014) Соціально-побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця «відлиги». Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. Вип. 19. С. 20-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_4

REFERENCES

Chajky`n Yu. (1945) Prekrasno sygrannyj spektakl`. Pry`dunajskaya pravda.. 19 avgusta.

Ency`klopediya Ukrayinoznavstva. Kn. 2, [t. 8]: «Sy`mvolizm – Texnichni rosly`ny`». Golov. red.: Volody`my`r Kubijovy`ch. Pary`zh, N`yu-Jork: «Molode zhy`ttya», Naukove tovary`stvo imeni Shevchenka u Yevropi. 1976. S. 2805-3200. URL: https://web.archive.org/web/20191005204451/http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0000846.pdf

Kot-Kotevy`ch Dmy`tro My`kolajovy`ch. URL: <https://cn.archives.gov.ua/fonds/rad/osob/kot-kotevich.html>

Ognev Y`. Teatr, kotoryj delal svoj` pervye shagy`... URL: <http://www.izmail.es/article/39864/>

Программы концертov, spektaklej y` afy`shy` oblastnoj fy`larmony`y` y` dramteatra za 1950 g., spy`sky` rekomendovannykh k y`spolneny`yu y` zapreshhennykh p`es. Komunal`na ustanova «Izmayil`s`ky`j arxiv» (KUIA). F. r-745. Op.1. Spr.5. Ark.281.

Программы концертov, spektaklej y` afy`shy` oblastnoj fy`larmony`y` y` dramteatra za 1952 g. Komunal`na ustanova «Izmayil`s`ky`j arxiv» (KUIA). F. r-745. Op.1. Spr. 25. Ark.16.

Программы концертov, spektaklej y` afy`shy` oblastnoj fy`larmony`y` y` dramteatra za 1951 g. Komunal`na ustanova «Izmayil`s`ky`j arxiv» (KUIA). F. r-745. Op.1. Spr. 18. Ark.137.

Protokoly komu`ssy`y` po proslushy`vany`yu arty`stov oblastnoj fy`larmony`y` za 1951 g.; tvorchesky`e karaktery`sty`ky` na arty`stov. Komunal`na ustanova «Izmayil`s`ky`j arxiv» (KUIA). F. r-745. Op.1. Spr. 17. Ark. 24.

Pry`казы y` dy`rekty`vnye ukazany`ya Komy`teta po delam y`skusstv USSR za 1947 g. Komunal`na ustanova «Izmayil`s`ky`j arxiv» (KUIA). F. r-745. Op.1. Spr. 2. Ark.96.

Shtatnoe raspy`sany`e y` smety rasxodov oblastnogo otdela y`sskustv y` podvedomstvennykh uchrezhdeny`j na 1946-1948 gg. Komunal`na ustanova «Izmayil`s`ky`j arxiv» (KUIA). F. r-745, Op. 1. Spr. 1. Ark. 1-39.

Yankovs`ka O. (2014) Social`no-pobutova sfera zhy`ttya gromadyan URSR yak vidby`tok priory`tetiv derzhavy` vid pochatku povoyennoyi vidbudovy` do kincyа «vidly`gy`». Ukrayina XX stolittya: kul`tura, ideologiya, polity`ka.. Vy`p. 19. S. 20-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_4

Tserkovna V. Izmail theaters in 1946-1960 (on the materials of the local archive)

Currently the study of cultural aspects of life in separate regions in historical retrospect is gaining considerable importance. The analysis of cultural and artistic life of the Ukrainian Danube region as a kind of artistic phenomenon needs special attention. An important place in this area was taken by theatrical groups of the city of Izmail. Theatrical institutions despite their provinciality performed important social functions, namely, contributed to the cultural development of the population, formed aesthetic views and instilled moral values.

The events of theatrical life in the Izmail region have not been sufficiently covered in the historical literature, there is only fragmentary and unsystematized information in journalistic essays and reference, encyclopedic publications which determines the relevance of this article.

The article considers the activities of two regional state theatres that operated in Izmail in 1946-1960: the Ukrainian Music and Drama Theatre and the Taras Shevchenko Russian Drama Theatre, based on the materials from the Izmail Regional Arts Department that are stored in the local archives. The composition of creative groups and the repertoire plan of theatrical troupes are described, some production and financial documents and difficulties that influenced the work of theatres are analyzed.

The author comes to the conclusion that the theatrical life in the city of Izmail in the postwar period was quite active despite the difficult social and economic situation in the country. The repertoire of the theatres as one of the levers of ideological influence on citizens was determined by the highest bodies of Soviet power. Creative groups staged performances based on the works of Ukrainian, Russian, Soviet and foreign playwrights, actively toured in the region and beyond. Prospects for further research on theatrical life in the region are outlined.

Key words: *Izmail region, Izmail, theatre, theatrical life, repertoire, tours.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-17

УДК 378-057.87:316.647.5:316.72

*Ольга ЦОКУР**
Іван БОЙЧЕВ

МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНОСТЬ СТУДЕНТІВ ЯК СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИЙ РЕЗУЛЬТАТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ

Стаття присвячена обґрунтуванню значущості виховання міжетнічної толерантності студентів в умовах стрімкого розвитку багатокультурного й поліетнічного освітнього простору вітчизняного закладу вищої освіти. На основі опрацювання філософських, психологічних, науково-педагогічних джерел виокремлено чотири провідних підходи (історико-еволюційний, культурологічний, соціально-психологічний, етнопсихологічний), в межах яких досліджувалася суть феномена міжетнічної толерантності. З врахуванням доробок учених міжетнічну толерантність визначено як особливу форму особистісної світоглядної установки студентів, яка передбачає знання й розуміння особливостей розвитку багатокультурного й поліетнічного суспільства, позитивне сприйняття ними осіб як представників інших культур і мов, повага до них та доброзичливе ставлення до етнічних відмінностей і способів життя, бажання безконфліктно взаємодіяти та співпрацювати на основі конструктивного діалогу. Звернено увагу на суперечності й впливові соціальні чинники, які гальмують процес виховання міжетнічної толерантності студентів в полі етнічних регіонах України.

Ключові слова: *поліетнічне й багатокультурне суспільство, етнічна ідентичність, самоідентичність, міжетнічна толерантність, міжетнічна інтолерантність, міжетнічна дискримінація, виховання міжетнічної толерантності студентів.*

Перспективний розвиток України як демократичної, правової та полікультурної держави вимагає консолідації українського суспільства на принципах мирного та плідного співіснування представників різних етнічних та соціальних груп. Не випадково, тому, означений стратегічний курс нашої держави знаходить своє відбиття в освітній політиці останніх років (Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.), Концепції «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» (2016 р.), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018 р.)).

Зокрема, Концепція розвитку освіти України на 2015-2025 роки орієнтує всі навчальні установи на виховання учнівської й студентської молоді в дусі

* Цокур О., доктор педагогічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, E-mail: scokur@ukr.net;

Бойчев І., кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: ivivboychev@gmail.com

міжетнічної толерантності й міжкультурної взаємодії. Крім того, в руслі сучасних тенденцій розвитку системи вищої освіти ставляться нові вимоги до підготовки майбутніх фахівців, що полягають насамперед у формуванні їх полікультурної особистості. Остання має бути здатна не лише опановувати нові предметні й професійні компетенції, а й усвідомлювати свою належність до власного народу, сучасної європейської й світової цивілізації, орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, дотримуватися громадянських прав і свобод, з повагою ставитися до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу.

Оскільки конструктивна побудова міжетнічних відносин виступає однією з провідних ознак поглиблення демократичних процесів, які відбуваються в українському соціумі, то в означеному контексті значно актуалізуються питання, що пов'язані з визначенням сутності поняття «міжетнічна толерантність», а також конкретизацією способів її формування на кожному з провідних етапів розвитку підростаючого покоління українських громадян, особливо студентської молоді. В означеному контексті пріоритетного значення набуває виховання компетентної, соціально активної, творчої й ініціативної особистості майбутнього фахівця сфери освітніх послуг, здатної конструктивно налагоджувати позитивну педагогічну взаємодію з представниками рідної й інших культур на засадах міжкультурного взаєморозуміння й взаємоповаги, міжетнічної толерантності.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема виховання міжетнічної толерантності студентів до наступного часу залишається недостатньо дослідженою, оскільки поза увагою зарубіжних та українських науковців залишаються питань, які стосуються оновлення філософських та концептуально-методологічних засад означеної проблеми, а також аспекти впливу численних регіональних соціально-економічних та соціокультурних чинників, які мають місце, зокрема, і в регіоні українського Придунав'я. Необхідність подальших пошуків щодо дослідження проблема виховання міжетнічної толерантності студентів посилюється наявними суперечностями:

– між недостатнім індивідуальним досвідом студентства в сфері здійснення позитивної міжкультурної й міжетнічної взаємодії та суворими реаліями сьогодення, що відтворюють не завжди конструктивні способи налагодження міжетнічних відносин, як у регіональному, так і в загальнодержавному контексті;

– між існуючою соціально-педагогічною потребою у формуванні міжетнічної толерантності студентів і недостатнім рівнем теоретико-методологічного, науково-методичного й організаційно-педагогічного забезпечення цього процесу у закладах вищої освіти.

Аналіз та узагальнення праць найбільш відомих учених дозволяє виокремити декілька концептуальних підходів щодо визначення сутності і структури феномена міжетнічної толерантності. Серед них наступні:

– історико-еволюційний підхід (І. Галицький, Г. Солдатова), в межах якого міжетнічна толерантність розглядається як така ознака особистості, яка виражається переважно в прояві терпимості стосовно інших людей, їх способу життя, традицій та звичаїв, зокрема в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії, коли відомі шляхи вирішення проблем більше не спрацьовують, а нові знаходяться в стадії розробки¹;

– культурологічний підхід, згідно настанов якого (У. Кімліка, Ч. Тейлор), міжетнічна толерантність визнається однією з найвагомих заporук побудови

¹ Солдатова Г. У. (1998) Психология межэтнической напряженности. Москва : Генезис. 202 с.

демократичного суспільства, оскільки вона сприяє не тільки вдосконаленню міжнаціональних відносин, але й сприяє культурному розвитку й взаємозбагаченню представників різних етнічних груп²;

– соціально-психологічний підхід (О. Асмолов, Г. Бардієр, І. Гріншпун, О. Клепцова, І. Тишик), в рамках якого міжетнічна толерантність розуміється як особливий соціально-психологічний феномен, який в своїй структурі нараховує когнітивний (уявлення про інші етнічні групи та їх культуру, знання про права людей незалежно від етнічної приналежності), емоційний (ставлення до інших етнічних груп) та поведінковий (конкретні прояви терпимої поведінки) компоненти³;

– етнопсихологічний підхід, прихильники якого (М. Уолцер, Л. Шайгерова, О. Шарова), розглядаючи міжетнічні відносини як одну з найскладніших сфер суспільних відносин, нерозривно пов'язують суть міжетнічної толерантності з етнічною ідентичністю (самоідентифікацією) як умовою самостійного розвитку та існування етнічної групи, а також мирної міжкультурної взаємодії в полікультурному світі. При цьому наголошується на тому, що позитивна етнічна самоідентифікація формується у народів, які знають і люблять свою культуру та історію, але водночас розуміють, що таке право мають представники всіх національностей та етнічних меншин⁴.

З врахуванням доробок учених, міжетнічну толерантність визначено як особливу форму особистісної світоглядної установки студентів, яка передбачає знання й розуміння особливостей розвитку багатокультурного й поліетнічного суспільства, позитивне сприйняття ними осіб як представників інших культур і мов, повага до них та доброзичливе ставлення до етнічних відмінностей і способів життя, бажання безконфліктно взаємодіяти та співпрацювати на основі конструктивного діалогу.

Суттєво й те, що незважаючи на наявність означених вище підходів, автори єдині в думці, що міжетнічна толерантність є визнанням того, що люди від природи відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, цінностями і володіють правом зберігати свою індивідуальність, а також усвідомленням того, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. Через це, в науковій літературі поряд з категорією «міжетнічна толерантність» вживається прямо протилежне поняття «міжетнічної інтолерантності», яке в свою чергу тісно переплітається з поняттям «етнічна дискримінація». Б. Рієрдон, аналізуючи зміст категорії «інтолерантності» виділяє такі її ознаки: зневажлива мова, визначення всіх членів будь-якої соціальної групи за допомогою узагальнених негативних характеристик, висловлювання з приводу окремих людей на підставі негативних узагальнень та стереотипів, а не реальних фактів, навмисні дії, спрямовані на приниження і залякування інших, на обмеження та позбавлення людини прав, фізичні і моральні знущання, збройні напади тощо⁵. Етнічна дискримінація трактується як утиски, що чинить панівний етнос щодо не панівного етносу або певної кількості таких етносів. Вона проявляється при наймні на роботу та звільненні, виплаті заробітної

² Кимлика У. Либеральное равенство. URL: <http://kant.narod.ru/kymlicka>.

³ Тишик І.С. (2018) Шляхи формування міжетнічної толерантності в поліетнічному освітньому просторі. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O. N5(9). P.16-20.

⁴ Уолцер М. О. (2000) Терпимости. Москва: Дом интеллектуальной книги. 96 с

⁵ Кимлика У. Либеральное равенство. URL: <http://kant.narod.ru/kymlicka>.

плати та встановленні окладу, наданні прав громадянства та здійсненні судочинства, реалізації прав на соціальний захист та прав людини взагалі⁶. Дискримінація за етнічною ознакою фактично закріплює інтолерантність.

Україна – одна з багатонаціональних держав (за даними перепису 2001 року в ній проживали представники більш ніж 130 етносів). Серед них найбільш чисельним є склад українців (37,6 мільйона, 77,8%), росіян (8,3 мільйона, 17,3%), білорусів (275, 8 тис., 0,6%), молдован (258, 6 тис., 0,5%), болгар (204,6 тис., 0,4%), угорців (156,6 тис., 0,3%), румун (151 тис., 0,3%), поляків (144,1 тис., 0,3%), євреїв (103,6 тис., 0,2%), вірмен (99,9 тис., 0,2%), греків (91,5 тис., 0,2%), німців (33,3 тис., 0,1%). При цьому в Україні відсутні прояви відкритого міжетнічного протистояння. Ця позитивна тенденція досягнута завдяки виваженій етнонаціональній політиці, правовою основою формування якої є: «Конституція України», «Акт проголошення незалежності України», «Декларація прав національностей України», Закон України «Про національні меншини в Україні».

Згідно даних Державної міграційної служби України, станом на січень 2019 року кількість прибулих осіб-мігрантів становить 629,3 тис., що становить 0,66% від всього населення, а міграційний приріст населення становив 18,6 тис. осіб. Серед них в Україні перебувають 63815 осіб з метою навчання, що на 638 осіб більше, ніж у грудні 2018 року. Освітні мігранти зареєстровані в найбільших освітніх центрах України: Харкові (26,8%), Києві (17,7%), Одесі (14,4%), Дніпрі (6,1%). Здебільшого біженці й освітні мігранти, що проживають в Україні, прибули з Індії (14 668 осіб), Марокко (6 888 осіб), Туркменістану (4 129 осіб), Туреччини (3 838 осіб), Нігерії (3 537 осіб), Єгипту (3 170 осіб), Китаю (2 708 осіб), Ізраїлю (2 236 осіб), Йорданії (2 191 осіб) та Ірану (1 766 осіб).

Отже, враховуючи демографічні дані й нові міграційні тенденції, українська спільнота має необхідність у розвитку нового – міжкультурного світосприйняття, що спрямоване на інтеграцію культур і народів з метою їх подальшого зближення й духовного збагачення. А враховуючи стратегічний політичний курс України на входження до Європейського Союзу, поступову інтеграцію в загальноєвропейський науково-освітній та багатокультурний простір, очевидно, що останні вимагають передусім дотримання нашою державою запропонованих Радою Європи конвенцій і декларацій, демократичних принципів і настанов, зокрема й у галузі освітньої політики, ґрунтованої на засадах міжкультурного підходу.

Однак, на сучасному етапі розвитку нашої держави, як зазначає І. Тишик, можна виділити декілька моментів, які в значній мірі гальмують утвердження міжетнічної толерантності, породжуючи дезінтегруючі настрої серед етнічних меншин:

- відсутність постійного системного моніторингу політичного, соціально-економічного та культурного стану, у якому перебувають етнічні спільноти, що заважає виявленню реального рівня задоволення їхніх інтересів і потреб і налагодженню між ними діалогу для обговорення протиріч, що виникають на ґрунті розбіжностей інтересів;

- збереження високих темпів асиміляції переважної більшості національних спільнот;

- присутність еміграційних настроїв в середовищі етнічних неукраїнців, що має наслідком пасивність значної їх частини в участі у створенні в Україні громадянського суспільства;

⁶ Ротар Н. Ю. (2011) Довідник міжетнічної толерантності. Чернівці: Вид. дім «Букрек». 232 с.

- незавершеність процесу облаштування депортованих у минулому за етнічною ознакою народів, насамперед кримських татар;
- не досить ефективна політика щодо підтримки зникаючих народів (насамперед, це стосується кримчаків і караїмів);
- наявність соціально неадаптованих меншин (цигани та нові іммігрантські групи);
- посилення процесів міграції до України представників тих громад, які не проживали традиційно на її території, та нелегальної міграції⁷.

Отже, з огляду на свою поліетнічність, український соціум вимагає більш змістовного розвитку й більш доцільних способів реалізації міжетнічних відносин, які сприятимуть вихованню міжетнічної толерантності молодого покоління. Через це, нагальним завданням науково-педагогічних кадрів, які працюють у закладах вищої освіти, є розробка нових й більш універсальних технологій супроводу виховання міжетнічної толерантності студентів з врахуванням їх етнічної самоідентичності, а також соціокультурних особливостей певного регіону нашої країни.

Література:

- Кимлика У. Либеральное равенство. URL: <http://kant.narod.ru/kymlicka>.
- Ризердон Б. Э. (2011) Толерантность – дорога к миру. Москва: Изд-во «Бонфи». 304 с.
- Ротар Н. Ю. (2011) Довідник міжетнічної толерантності. Чернівці: Вид. дім «Букрек». 232 с.
- Солдатова Г. У. (1998) Психология межэтнической напряженности. Москва : Генезис. 202 с.
- Тишик І.С. (2018) Шляхи формування міжетнічної толерантності в поліетнічному освітньому просторі. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O. N5(9). P.16-20.
- Уолцер М. О. (2000) Терпимости. Москва: Дом интеллектуальной книги. 96 с.

REFERENCES

- Ky`mly`ka U. Ly`beral`noe ravenstvo. URL: <http://kant.narod.ru/kymlicka>.
- Rotar N. Yu. (2011) Dovidny`k mizhetnichnoyi tolerantnosti. Chernivci: Vy`d. dim «Bukrek». 232 s.
- Ry`erdon B. Э. (2011) Tolerantnost` – doroga k my`ru. Moskva: Y`zd-vo «Bonfy`». 304 s.
- Soldatova G. U. (1998) Psy`xology`ya mezhэтny`cheskoj napryazhennosty`. Moskva : Genezy`s. 202 s.
- Ty`shy`k I.S. (2018) Shlyaxy` formuvannya mizhetnichnoyi tolerantnosti v polietnichnomu osvith`omu prostori. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O. N5(9). R.16-20.
- Uolcer M. O. (2000) Terpy`mosty`. Moskva: Dom y`ntellektual`noj kny`gy`. 96 s.

⁷ Тишик І.С. (2018) Шляхи формування міжетнічної толерантності в поліетнічному освітньому просторі. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O. N5(9). P.16-20.

Tsokur O., Boychev I. The inter-ethnic tolerance training of students as a socially-significant educational result at a higher educational institution under the conditions of the poly-ethnic development

This article is dedicated to the substantiation of the significance of the inter-ethnic tolerance training of students under the current conditions of rapid development of the multi-cultural and poly-ethnic educational background at national higher educational institutions. Thus, on the basis of analyses on certain philosophical, psychological, scientific-pedagogical sources there have been 4 primary scientific approaches (the historical-evolutionary one, the culture-study one, the social-pedagogical one, the ethno-psychological one) in the framework of which the essence of the phenomenon of the inter-ethnic tolerance has been studied. Taking into consideration the recent contribution of contemporary scholars, the inter-ethnic tolerance has been defined as a form of an individual outlook of a student, which is believed to comprise particular knowledge and understanding of peculiarities of development to a multi-cultural and poly-ethnic society, a positive attitude and respect for other individuals representing alternative cultures and languages as well as to the ethnic diversities and life styles, also striving to avoid various conflicts and collisions throughout interaction on the basis of the progressive dialog. In this article we have also attempted to reveal and single out particular controversies as well as valuable indicators which may impede the educational process of the inter-ethnic tolerance training in the poly-ethnic regions of Ukraine.

Key words: *poly-ethnic and multi-cultural society, an ethnic identity, the self-identity, the inter-ethnic tolerance, the inter-ethnic intolerance, the inter-ethnic discrimination, the inter-ethnic tolerance training.*

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-18
УДК 17.022: 930.85: 94 (35)

Маишхура ЮЛДАШЕВА*

РАЗВИТИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ИСТОРИИ ВОСТОЧНОЙ КУЛЬТУРЫ

Народы Центральной Азии и Ближнего Востока имеют давнюю историю толерантности. Наши предки с раннего возраста были терпимы к другим религиям и народностям, внушали им такие качества, как уважение к культуре, языку и традициям других народов. Кроме того, утверждается, что воспитание терпимости передаётся будущим поколениям.

Толерантность издавна была характерной чертой узбекского народа, многие её аспекты сейчас упускаются из виду исследователями. Важными задачами в этой области являются: прежде всего, определить систему учебных материалов, которые будут служить для формирования у учащихся концепции толерантности. Вместе с тем, особое внимание целесообразно уделить деятельности великих деятелей и просветительским материалам, информирующим об историческом опыте нашего народа.

Изучив определённые концепции толерантности, человек формирует однородную систему аналогичных отношений к объективной жизни. Также определяются этические нормы социального поведения. Интерес учащегося к требованиям общественной жизни формируется за счёт понимания этических направлений. Это особенно важно для учеников начальной школы, которые только начинают принимать кодекс поведения.

Ключевые слова: толерантность, национально-духовная ценность, великие личности, гармония, духовно-религиозная чистота, человечность, братство, взаимопонимание, терпение, дискриминация, домогательство.

Постановка проблемы. Хотя толерантность издавна была характерной чертой узбекского народа, многие её аспекты сейчас упускаются из виду исследователями. Важными задачами в этой области являются: прежде всего, определить систему учебных материалов, которые будут служить для формирования у учащихся концепции толерантности. Вместе с тем, особое внимание целесообразно уделить деятельности великих деятелей и просветительским материалам, информирующим об историческом опыте нашего народа.

Анализ последних исследований и публикаций. Многие современные исследователи изучают различные аспекты толерантности. В статье А. Сами проведено сравнение термина толерантности с безразличием, а также терпимостью. Акцент сделан на рассмотрении феномена толерантности в условиях современного

* Юлдашева М., преподаватель, Бухарский государственный университет, Республика Узбекистан. E-mail: mashhurayuldasheva73@gmail.com

общества¹.

Научная работа З. Цораева, Дж. Бязровой посвящена проблеме толерантности как нравственной и духовной категории, отражающей актуальную потребность современного поликультурного общества. Толерантность авторами трактуется не как пассивное, неестественное подчинение мнениям, взглядам, убеждениям других, а как активная нравственная позиция для позитивного взаимодействия с людьми иной культуры, иной национальной и конфессиональной среды, заключающаяся в уважении или признании равенства других и отказе от доминирования и насилия².

Исследователи А. Малафеев, Т. Романова презентуют оценочную интерпретацию понятия толерантность через призму своё/чужое в русском национальном сознании. Авторы указывают, что для системы культурных ценностей русской нации характерны как терпимость, так и терпение. Отмечается, что толерантность руководствуется противопоставлением «свой – чужой», а не категориями терпимости «хорошо – плохо»³.

А. Радугин раскрывает содержание и механизм действия принципа толерантности как духовно-нравственного основания свободы совести. В статье приводится оригинальная трактовка принципа религиозной терпимости, рассматривается история его становления и обосновывается мысль, что решающую роль для обеспечения в обществе толерантности играет построение толерантной среды⁴.

Цель статьи. Освещение процесса формирования сущности понятия «толерантность» в контексте восточной культуры.

Изложение основного материала. Народные легенды, сказки и былины воспевают легендарную любовь и дружбу между людьми разных религий и национальностей. В частности, произведения «Чор Дарвеш», «Фарход и Ширин», а также Фирдавси, Джалалиддина Руми, Ибн Сино, Беруни, Навои, Бабура пропагандировали межрелигиозную и межэтническую терпимость. Великий узбекский поэт Захириддин Мухаммад Бабура был поистине терпимым человеком.

В Авесте, пропагандирующем единобожие, большое внимание уделяется поощрению терпимости. Как известно, в нашем регионе зародилась одна из древнейших цивилизаций мира. Природный климат региона, его географически и стратегически важное положение на протяжении тысячелетий приводили к миграции различных коренных племён. Это привело к сосуществованию племён разных религий. В этом процессе можно заметить, что их культура, обычаи, ценности и традиции также слились.

Это в свою очередь побуждало различные народы, племена и кланы, проживающие в определённой местности, жить на принципах мирного соседства, дружбы и братства, устанавливая и развивая взаимные экономические и

¹ Сами А. Р. (2018). Толерантность в современном обществе. *Студенческий научно-образовательный журнал «StudNet»*. № 2. С. 11-14.

² Цораев З. У., Бязрова Дж. Б. (2014). Толерантность как системообразующая ценность бытия современного поликультурного общества. *Государственное и муниципальное управление. Учёные записки*. № 2. С. 1-6.

³ Романова Т. В., Малафеев А. Ю. (2016). Толерантность с точки зрения национальной ментальности. *Вопросы психолингвистики*. С. 226-243.

⁴ Радугин А. А. (2014). Толерантность как духовно-нравственное основание реализации принципа свободы совести в современном обществе. *Nomothetika: Философия. Социология. Право*. Вып. 2. С. 1-5.

культурные связи. Идея жить в гармонии и работать на развитие общества и человечества также является основным содержанием духовных и религиозных ценностей.

Известно, что в I тыс. до н. э. зороастризм зародился на территории, населённой народами Мовароуннахра и Хорасана. В основе религии лежит идея монотеизма, поклонения абсолютным богам, идея межрелигиозной и межэтнической терпимости, вечной борьбы между добром и злом, пробуждения добродетелей. Основные принципы зороастризма, имеющие национальное и универсальное значение, подробно описаны в Авесте, которая считается священной книгой.

Авеста – бесценный письменный источник для изучения многовековой истории, социально-экономической жизни, культуры, духовности, моральных, философских, правовых, этнических взглядов наших предков. Основа нравственного воспитания в Авесте – это воспитание честных и чистых сердцем людей, независимо от цвета кожи, языка или места жительства. «Какая великая удача в судьбе и жизни людей – родиться чистыми и непорочными, вступить в невинный мир. Надо стремиться к порядочности мира, к миру мира, чтобы сохранить его и вывести на свет⁵. То есть в глазах зороастрийцев человек рождается невинным, кроме того люди любой расы равны перед абсолютным богом.

Авеста осуждает бесполезные кровавые войны, массовые убийства, военные конфликты и агрессию. Авеста поощряет благотворную, мирную, безмятежную жизнь. В связи с этим сказано: «Я не буду обижен на действия тех, кто хочет причинить вред людям в мире. Зло этих враждебных действий вернется к самим врагам»⁶.

Характеристики терпимости, такие как человечность, братство, взаимопонимание, гармония, терпение, восхваляются в Авесте как «почитание убежища, руководства и бдительности»⁷. В частности, Авеста говорит, что нужно заботиться обо всех людях: это проявляется в желании жить в мире и братстве»⁸. Например, «Ашаван Зороастр надеется, что друг примет друга, что дружба будет опорой для дружбы»⁹ – мы видим прославление идеи толерантности.

Сегодня это одно из великих духовных и просветительских наследий наших предков. Формирование таких духовно-нравственных качеств, как человечность, терпимость, гармония, солидарность, доброта, трудолюбие, честность на основе идей толерантности в процессе воспитания всесторонне зрелого, гармонично развитого поколения в нём несравненно.

В «Шахнаме» Фирдоуси царь Хосров больше интересовался вопросами веры и межрелигиозной терпимости, чем другие цари. Хотя Хосров терпимо относился к другим религиям, он оставался стойким в своей религии. Зороастрийские храмы, в том числе храм Атура Гушнаспа, регулярно посещались и неизменно исполняли все условия веры. Хосров взойшёл на престол при поддержке и содействии

⁵ Авеста – исторический и литературный памятник. (2001). Перевод А. Махкам. Ташкент : *Издательско-полиграфический концерн «Шарк»*. 382 с. С. 26. URL: http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20D%20harfi.pdf

⁶ Авеста – исторический и литературный памятник... С. 23.

⁷ Авеста – исторический и литературный памятник... С. 101.

⁸ Авеста – исторический и литературный памятник... С. 75.

⁹ Авеста – исторический и литературный памятник... С. 101.

византийского императора Маврикия. Чтобы укрепить взаимный союз, он женится на византийской королеве, дочери императора Маврикия, мудрой, умной, красивой Марии. Влияние Марии на Хосрова было сильным, и король построил христианские церкви для королевы и прислушивался к её советам по религиозным вопросам. Но он всегда оставался верным зороастризму.

В Коране проявление щедрости, открытости, терпимости, доброты и щедрости считается признаком высокого просветления. Кто не скрывает своей щедрости и доброты от людей, не закрывает дверь щедрости, тот прежде всего получит большую пользу, он будет духовно удовлетворён, его дух поднимется. Хадисы осуждают межэтнические конфликты, кровавые столкновения и различные формы этнического разделения. Представителям разных национальностей рекомендуется знать и уважать язык, историю, культуру, национальные обычаи и ценности друг друга и жить в гармонии, даже если их религии и религиозные убеждения различны.

Говорят, что угнетать и осуждать людей других религий – это великий грех: «Кто оскорбляет человека другой религии, живущего в мусульманской стране, в Судный день будет избит огненным кнутом»... «Подружитесь с чернокожими, потому что трое из них будут величайшими из людей Рая: Лукмани Хаким, Наджаши, Муаззин Билал Хабаши»¹⁰.

В учении ислама, которое является универсальной ценностью, говорится, что самый благородный поступок – это терпеливо обучать и направлять не только людей других религий, но также угнетателей и извращенцев. Пословицы в хадисе, такие как: «Делай добро себе и другим», «Накорми голодных, навещай больных и удовлетворяй нужды нуждающихся», применимы ко всем народам и нациям мира как универсальные моральные ценности. «Аль-Джами ас-Сахих», шедевр Абу Исы ат-Тирмизи, подчёркивает, что доброта и братство являются важными признаками духовной зрелости человека. Это близко к Аллаху, Раю и людям, но далеко от Ада¹¹.

Великий учёный Востока Абу Наср аль-Фараби пишет: «Между некоторыми людьми нет естественной или добровольной связи. Другие думают, что пойдут на компромисс в случае поражения. Поступая так, они вынуждены прийти к соглашению друг с другом под давлением внешней силы, и если эта сила будет потеряна, соглашение будет потеряно. Снова происходит отчуждение, и они расходятся. Одно из животных верований человечества – это заблуждение и обманчивая вера»¹².

Из этих мыслей Фароби ясно, что он выступает за устранение различных конфликтов в результате необходимости людей жить вместе, добровольно, в солидарности. Особенно это касается узбекского народа. Действительно, не все люди сознательно подчиняются качествам, характеризующим толерантность, но некоторые из них делают это, подражая большинству, даже без адекватного понимания сути проблемы. Потому что такое настроение отражено в природе

¹⁰ Аль Бухари Абу Абдулла Мухаммад ибн Исмаил. Хадис; Аль-Джами как Сахих. (1991-1994). В 4 т. Ташкент : Общее издание энциклопедий. 527 с. URL: <https://religions.uz/news/detail?id=501>

¹¹ Абу Иса ат-Термизи. *Аль Джами ас-Сахих* (Сахих ат-Термизи). URL: <https://www.ziyouz.uz/ru/deyateli/velikie-mysliteli-uzbekistana/509> URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%98%D1%81%D0%B0_%D0%B0%D1%82-%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%B8

¹² Абу Наср Фароби. (1993). *Город знатных людей*. Ташкент : Народное наследие. 222 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2353177/>

узбекского народа. Узбекский народ обладает рядом качеств, лежащих в основе национальных ценностей, являющихся проявлением толерантности. Например, скромность, целомудрие, уважение к взрослым и детям, гостеприимство, почитание родителей, отказ от собственных интересов, терпимость к действиям других и так далее. Безусловно, эти идеи следует эффективно использовать в воспитании учащихся в духе терпимости.

Благодаря дружбе, солидарности и сотрудничеству сближение человека с другими людьми, народов с народами, дружеские отношения, социально-экономическое, культурное и духовное развитие может стать основой универсальной ценности учения великого ученого Абу Али ибн Сины¹³.

Информирование учеников о взглядах Ибн Сины на толерантность во время учебных занятий имеет важное практическое значение. Исторические и философские взгляды Ибн Сины толерантны, они понятны людям разных рас и религий. Ибн Сина осуждает любое насилие по расовым мотивам, подчёркивая, что человечество имеет то же происхождение. Это также показывает, что национальная и религиозная дискриминация, ограничения подрывают мирные дружеские отношения между народами, социальными группами и отдельными людьми. В ходе своих исследований великий мыслитель развивает идею о том, что люди равны перед Аллахом, независимо от их религии или расы. Ибн Сина осуждает войны между народами и государствами. Ибн Сина, который бежал из города в город в погоне за сокровищами Шаха Махмуда, критиковал его оккупационную деятельность, считая, что она привела к бедствиям, постигшим людей разных религий и национальностей, разрушению городов и распространению различных болезней на основе голода. Кроме того, в то время, когда религиозный фанатизм был на подъёме, Ибн Сина лечил евреев, христиан и людей других вероисповеданий и заботился о них, основываясь на убеждении, что все люди равны. Это свидетельствует о том, что в нём воплощены такие качества, как терпимость, благородство, отвага, человечность. Ибн Сина показывает, что вклад древнегреческих мыслителей Сократа, Аристотеля, Зенона, Галена был неоценим в возникновении и развитии философии, математики, медицины, астрономии, литературы, художественной критики и ряда других наук. Он оставил несколько рецензий на их работы. В этих комментариях говорится, что религия, раса, социальное происхождение и регион проживания человека не влияют на его или её вклад в развитие общества. Отсюда следует, что только тогда, когда все народы будут жить в гармонии, солидарности и братстве, человеческий прогресс будет развиваться и вести к совершенству. Идеи Ибн Сины об использовании толерантности среди других высших человеческих качеств при формировании зрелого сообщества и воспитании гармонично развитого человека актуальны и сегодня.

Духовное и научное наследие Абу Райхана Беруни также может быть эффективно использовано в воспитании толерантности. В духовном и просветительском учении Беруни равенство и братство наций, народов прославляется как универсальная ценность. Он не прославлял ни один народ или веру без причины, и не обвинял других в отсталости. Уважение ко всем народам мира, уважение их истории, культуры, образа жизни, быта, морали, языка,

¹³ Абу Али ибн Сина. (1959). Законы медицины. Кн. 1. Ташкент. 293 с. URL: http://site.ziyonet.uz/uzc/search?Find%5Bsearch_value%5D=Tib+qonunlari&Find%5Bresource%5D=everywhere&controller=site&module=all

национальных обычаев и ценностей – это высокая духовность, говоря современным языком, толерантность. В своей книге «Индия» учёный оплакивает войны, мешающие дружбе, солидарности, культурному и образовательному сотрудничеству народов. Он выдвинул идею о том, что национальные и религиозные границы должны быть удалены, чтобы установить правильные отношения между народами. Беруни решительно осуждает некоторые националистические, местные взгляды индейцев. «Глупость – неизлечимая болезнь, потому что они верят, – говорит учёный, – что в мире нет другой земли, кроме их собственной земли, нет людей, кроме их пола, никаких королей, кроме их вождей, никакой науки, кроме их собственной, и никакой религии, кроме их религии. Они держатся высоко, поступают глупо, становятся высокомерными и невежественными. Они жадны к тому, что узнали, и никому не преподают, даже если они своего пола»¹⁴.

Беруни отрицает любое насилие по расовым мотивам, подтверждая общее происхождение людей. Подчеркивая, что общество формируется на основе согласия между людьми, мыслитель показывает, что это общество доверило своим лидерам право принимать меры против насилия. Вот почему он неоднократно говорил в своих трудах, что лидеры должны бороться с насилием от имени общества. Мудрые слова учёного призывают людей идти правильным путём, быть справедливыми и знающими, добрыми, верными, не предавать, не разделять нацию, любить страну, народ, Родину, ценить науку и труд, быть честными.

Уникальный письменный памятник тюркских народов XI в. «Кутадгу билиг», написанный нашим великим предком Юсуфом Хосом Хаджибом¹⁵, отражает широкий спектр взглядов и учений о науке, просвещении, этике, руководящих принципах управления государством, национальных и духовных ценностях. Как подчёркивается в рукописи, человек живёт в этом светлом мире не только для того, чтобы есть и пить, накапливать богатство, чтобы обрести богатство. Было сказано, что не проявлять доброту к другим ради личной выгоды, не быть щедрым – это величайший недостаток, а не человеческое качество. В то же время, независимо от национальности, пола, религиозных убеждений, мировоззрения и положения в обществе, профессии, люди должны дорожить каждым моментом своей жизни и жить как нация, как страна. Говорят, что он должен делать добро своему народу, стране, обществу, сообществу, семье, родственникам и друзьям, приносить им большую или меньшую пользу.

В книге говорится, что есть истинная человечность, честность, чистота, любовь, верность, сострадание, милосердие, справедливость, доверие, верность, доброта, мягкость, сладость, мягкость, смирение, уважение, дело. Такие качества, как ум, честность и доброта, сравнивают с такими отрицательными качествами, как бесчеловечность, обман, нечестность, коррупция, жестокость, неверность, жестокость, несправедливость и зло, жизненные примеры последствий, возникающих из-за отрицательных особенностей, подтверждаются убедительными доказательствами.

Ещё один великий ученый Средней Азии – Абдул-Халик Гидждувани. Он считает, что толерантность – это принятие разнообразия и различия, рассмотрение их как аспекта общей красоты, уважение к ним и жизнь в гармонии с ними. Суть

¹⁴ Абу Райхан Беруни. (1996). Хиндистон. Ташкент : Фан. URL: <http://islamosfera.ru/indiya-velikaya-geograficheskaya-enciklopediya-al-biruni/>

¹⁵ Юсуф Хос Хаджиб. (1971). Кутадгу билиг. Ташкент : Фан. 971 с.

учения Абдул-Халика Гидждувани – терпимость. И путь секты Ходжагона, основанной Абдул-Холиком Гидждувани, идеи в его произведениях – «Максад ас соликин», «Маслак аль орифин», «Рисолай сохибия», «Васиятнома» призывают к терпимости. Анализ произведений показывает, что Абдул-Халик Гидждувани понимал толерантность в очень широком смысле и уважал её как универсальную ценность.

В своем исследовании доктор философских наук Г. Наврузова, основываясь на трудах Абдул-Халика Гидждувани, рассматривает толерантность следующим образом: 1) Человеческая толерантность – это любовь и гармоничное поведение человека по отношению ко всему существу; 2) Семейная толерантность – это открытость семейных дверей и сердец членов семьи, гостеприимство, доброта и забота; 3) Местная толерантность – это сосуществование родственников, соседей, людей разных религий и национальностей в солидарности и сотрудничестве; 4) Терпимость нации и страны – это тот факт, что народы страны признают традиции, верования, идеи друг друга и живут в партнерстве и солидарности; 5) Толерантность между народами и государствами означает жить в единстве и дружбе независимо от национальности, расы, пола, места проживания.

В зависимости от типа толерантности в учении Абдул-Халика Гидждувани понятие включает следующие аспекты: 1) Этнопсихологическая толерантность – это признание, оценка, уважение, принятие духовной идентичности каждого народа, племенных традиций, ценностей; 2) Национальная толерантность – это сосуществование разных народов на основе равенства и дружбы; 3) Расовая толерантность – это сосуществование разных рас при признании их равенства; 4) Сексуальная терпимость – это признание равенства полов, уважение к женщинам; 5) Религиозная толерантность – это сосуществование и примирение людей разных вероисповеданий с добрыми намерениями; 6) Экономическая толерантность – это экономическая помощь, сотрудничество, основанные на равном обращении; 7) Социально-политическая толерантность – это признание и равноправное общение с людьми в обществе, независимо от их собственности, престижа, политических взглядов; 8) Универсальная толерантность – это уважение, признательность и равное отношение ко всем людям. Таким образом, осуществление этих идей осуждает любую политику насилия против расы, этнической принадлежности, нации, населения, религии, пола и незащищенных, а также поощряет обретение добрых качеств.

Гидждувани побуждает творческих людей рассматривать равенство, сотрудничество, солидарность, взаимное уважение, чтобы позволить своим возможностям и потенциалу процветать, быть уважаемыми, любящими, сострадательными. Толерантность, основанная на идеях Гидждувани, проявляется в следующих человеческих качествах: самосознании, самообладании и самоконтроле; чувстве собственного достоинства; компромиссе; взаимоуважении; терпении; выносливости; благодарности; прощении; беспристрастности; щедрости; сострадании.

Выводы. Изучив определённые концепции толерантности, человек формирует однородную систему аналогичных отношений к объективной действительности. Также определяются этические нормы социального поведения. Интерес учащегося к требованиям общественной жизни формируется за счёт понимания этических направлений. Это особенно важно для учеников начальной школы, которые только начинают принимать кодекс поведения.

Элементы устойчивого отношения к членам общества формируются независимо от их вероисповедания. Со дня поступления в школу ребёнок осознаёт материальное и духовное существование в определённой последовательности. Он начинает по-новому смотреть на окружающую среду. Он начинает понимать мир, применяя полученные знания. С этого периода начинается процесс формирования навыков оценки себя и других. Так молодёжь привыкает оценивать успехи и недостатки свои и сверстников. Это служит уникальной основой для дальнейшей жизни по принципам терпимости.

Литература:

Абу Али ибн Сина. (1959). Законы медицины. Кн. 1. Ташкент. 293 с. http://site.ziyounet.uz/uzc/search?Find%5Bsearch_value%5D=Tib+qonunlari&Find%5Bresource%5D=everywhere&controller=site&module=all

Абу Иса ат-Термизи. Аль Джами ас-Сахих (Сахих ат-Термизи). URL: <https://www.ziyouz.uz/ru/deyateli/velikie-mysliteli-uzbekistana/509> URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%98%D1%81%D0%B0_%D0%B0%D1%82-%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%B8

Абу Наср Фараби. (1993). Город знатных людей. Ташкент : Народное наследие. 222 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2353177/>

Абу Райхан Беруни. (1996). Хиндистон. Ташкент : Фан. URL: <http://islamofera.ru/indiya-velikaya-geograficheskaya-enciklopediya-al-biruni/>

Авеста – исторический и литературный памятник. (2001). Перевод А. Махкам. Ташкент : Издательско-полиграфический концерн «Шарк». 382 с. URL: http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20D%20harfi.pdf

Аль Бухари Абу Абдулла Мухаммад ибн Исмаил. Хадис; Аль-Джами как Сахих. (1991–1994). В 4 т. Ташкент : Общее издание энциклопедий. 527 с. URL: <https://religions.uz/news/detail?id=501>

Романова Т. В., Малафеев А. Ю. (2016). Толерантность с точки зрения национальной ментальности. *Вопросы психологии*. С. 226-243.

Сами А. Р. (2018). Толерантность в современном обществе. *Студенческий научно-образовательный журнал «StudNet»*. № 2. С. 11–14.

Цораев З. У., Бязрова Дж. Б. (2014). Толерантность как системообразующая ценность бытия современного поликультурного общества. *Государственное и муниципальное управление. Учёные записки*. № 2. С. 1-6.

Юсуф Хос Хаджиб. (1971). Кутадгу билиг. Ташкент : Фан. 971 с.

REFERENCES

Abu Ali ibn Sina. (1959). Zakony medicyny. Kн. 1. Tashkent. 293 p. http://site.ziyounet.uz/uzc/search?Find%5Bsearch_value%5D=Tib+qonunlari&Find%5Bresource%5D=everywhere&controller=site&module=all

Abu Isa at-Termizi. Al Dzhami as-Sahih (Sahih at-Termizi). URL: <https://www.ziyouz.uz/ru/deyateli/velikie-mysliteli-uzbekistana/509> URL:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%98%D1%81%D0%B0_%D0%B0%D1%82-

[_%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%B8](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%B8)

Abu Nasr Farabi. (1993). *Gorod znatnyh lyudej*. Tashkent : Narodnoe nasledie. 222 p. URL: <https://www.twirpx.com/file/2353177/>

Abu Rajhan Beruni. (1996). *Hindiston*. Tashkent : Fan. URL: <http://islamosfera.ru/indiya-velikaya-geograficheskaya-enciklopediya-al-biruni/>

Avesta – istoricheskij i literaturnyj pamyatnik. (2001). Perevod A. Mahkam. Tashkent : Izdatelsko-poligraficheskij koncern «Shark». 382 p. URL: http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20D%20harfi.pdf

Al Buhari Abu Abdulla Muhammad ibn Ismail. *Hadis; Al-Dzhami kak Sahih*. (1991–1994). V 4 t. Tashkent : Obshee izdanie enciklopedij. 527 p. URL: <https://religions.uz/news/detail?id=501>

Romanova, T. V., Malafeev, A. Yu. (2016). Tolerantnost s tochki zreniya nacionalnoj mentalnosti. *Voprosy psiholingvistiki*. P. 226-243.

Sami, A. R. (2018). Tolerantnost v sovremennom obshestve. *Studencheskij nauchno-obrazovatelnyj zhurnal «StudNet»*. № 2. P. 11-14.

Coraev, Z. U., Byazrova, Dzh. B. (2014). Tolerantnost kak sistemoobrazuyushaya cennost bytiya sovremennogo polikulturnogo obshestva. *Gosudarstvennoe i municipalnoe upravlenie. Uchyonye zapiski*. № 2. P. 1-6.

Yusuf Hos Hadzhib. (1971). *Kutadgu bilig*. Tashkent : Fan. 971 p.

Yuldasheva M. Development of tolerance in the history of Eastern culture

The peoples of Central Asia and the Middle East have a long history of tolerance. Our ancestors from an early age were tolerant of other religions and nationalities, instilled in them such qualities as respect for the culture, language and traditions of other peoples. In addition, it is argued that tolerance education is passed on to future generations.

Tolerance has long been a characteristic feature of the Uzbek people, many of its aspects are now overlooked by researchers. Important tasks in this area are: first of all, to determine the system of teaching materials that will serve to form the concept of tolerance in students. At the same time, it is advisable to pay special attention to the activities of great figures and educational materials informing about the historical experience of our people.

Having studied certain concepts of tolerance, a person forms a homogeneous system of analogous attitudes towards objective life. Ethical norms of social behavior are also determined. The student's interest in the requirements of social life is formed through an understanding of ethical directions. This is especially important for elementary school students who are just starting to adopt a code of conduct.

Key words: *tolerance, national and spiritual value, great personalities, harmony, spiritual and religious purity, humanity, brotherhood, mutual understanding, patience, discrimination, harassment.*

РЕЦЕНЗІЇ

Юрие СТАМАТИ*

**ПО ПОВОДУ ОДНОЇ РАДИОГРАФІЇ
РОССИЙСКОГО ЛИБЕРАЛЬНОГО ДВИЖЕННЯ:**

Guillaume Sauvé, *Subir la victoire. Essor et chute de l'intelligentsia libérale en Russie (1987-1993)*, Montréal : Les Presses de l'Université de Montréal, 2019, с. 394
[*Потерпевшиє победу. Взлет и падение либеральной интеллигенции в России (1987-1993)*].

Я точно не помню, когда и как началась для меня Перестройка. Может быть, со сменой лозунга, установленного в конце площади, в центре города Теленешты, где 7 ноября и 1 мая шли на демонстрации со школой, с шарами и плакатами, крича «Ура» перед памятником Ленина и портретами членов политбюро? Может быть, когда, будучи в седьмом классе, учительница французского языка показала нам в газете фотографию Сталина, говоря что он преступник? Может быть, когда с жадностью вкушал (и не я один!) все реплики и жесты, столь отличающегося от юных героев, к которым мы привыкли, флегматичного подростка Ивана из фильма «Курьер» Карена Шахназарова, появившегося на экранах в 1987 г.? Возможно тогда, когда исчез страх, что «американские империалисты» сбросят на нас ядерную бомбу и когда я организовал первый и последний успешный бизнес в моей жизни – изготовление и продажу ребятам с моей школы значков с американским флагом (продавались они как горячий хлеб!) ? Возможно, всё-таки, тогда, когда отец, переживший хрущевскую оттепель, разбудил меня в одиннадцать часов ночи посмотреть документальный фильм, вернее журналистское расследование самоубийства Маяковского, говоря мне смотреть внимательно и запоминать всё, потому что «кто знает как долго ещё все это продлится»?

Все эти размышления появились во время чтения уже самых первых страниц недавно опубликованной книги, *Subir la victoire. Essor et chute de l'intelligentsia libérale en Russie (1987-1993)*, Montréal : Les Presses de l'Université de Montréal, 2019 [Потерпевшиє победу. Взлет и падение либеральной интеллигенции в России (1987-1993)], автором которой является канадский политолог Гийом Сове (Guillaume Sauvé).

Как я давал понять уже в названии, книга Гийома Сове – это радиография (довольно интересная, на мой взгляд) либерального движения в Советской России и первых двух постсоветских годах. Радиография эта основана на анализе статей (около 200), опубликованных в основном в газетах и журналах того времени, а также на интервью, взятых в 2010-2014 гг. у нескольких из главных лидеров либерального движения изучаемого периода (напр. Юрий Афанасьев, Леонид Баткин, Андраник Мигранян. Всего двадцать одно имя).

* Стамати Ю., Лаврентийский университет, Канада

Эта книга для тех, кого интересуют истоки либерального движения, принципы, которые легли в основу деятельности его представителей, а также понимание, в чём состоит «ответственность» подавляющего большинства из них за установление авторитарного, в своей сущности, режима в постсоветской России. Из книги Гийома Сове также можно узнать об особенностях российского либерального движения и западного, какие идеи и идеалы объединили его представителей вокруг таких общественных организаций, как дискуссионные клубы *Перестройка* и *Московская трибуна*, или семинар *Демократия и Гуманизм*, члены которого пытались создать официальную оппозиционную партию в 1988 г., когда еще это не было прописано в законодательной базе. У читателей также будет возможность ознакомиться с политическими взглядами нескольких важных фигур советского, а в последствии, российского либерального движения. Это, прежде всего, неминуемые Андрей Сахаров (1921-1989) и Юрий Афанасьев (1934-2015), а также менее известные (за пределами постсоветского пространства), но не менее важные Юрий Буртин (1932-2000), Юрий Карякин (1930-2011), Лен Карпинский (1929-1995), Алесь Адамович (1927-1994), Гавриил Попов (р.1935), Леонид Баткин (1932-2016), Игорь Клямкин (р.1941), Андраник Мигранян (р.1949) и др.

Один из основных тезисов, который автор излагает в своей книге, заключается в том, что либеральные идеи приобрели популярность в последние годы существования СССР главным образом потому, что они соответствовали ожиданиям и тревогам в отношении чувства морального упадка советского общества, чувства, которое значительно стимулировало Перестройку, особенно на ее начальном этапе.

Перестройка, утверждает Гийом Сове, это «поистине перфекционистский проект, целью которого является создание условий для гармоничного реализованности личности и победы правды над ложью» (с. 156). На мой взгляд, этот тезис достаточно хорошо аргументирован, подтверждая, с другой стороны (в какой уже раз!), насколько избирательной может быть человеческая память. Перестройка, особенно в ее начале, в моей памяти была связана, прежде всего, с борьбой против неоправданных привилегий и коррупции в высших республиканских и центральных эшелонах советской номенклатуры. А имя следователя Генпрокуратуры СССР Тельмана Гдляна я бы назвал без промедления сразу после имен Горбачева и Сахарова¹.

Относительно «ответственности» либеральной интеллигенции за формирование авторитарного или «гиперпрезидентского» режима в России, автор ссылается на факты того времени о почти единогласном убеждении либералов² по отношению к сильной власти («железной руки» или «просвещенного деспота»),

¹ В моей семье, конечно, как и во многих других семьях, «события дня» обсуждались довольно интенсивно. Ежедневная покупка газет была обязательной и в любом случае представлялась мне тогда гораздо более важным, чем покупка хлеба.

² Исключений, как утверждает автор, очень мало. Из них можно назвать публициста и литературоведа Юрия Буртина и историка Леонида Баткина. Взгляды обоих анализируются в последней главе книги.

рассматриваемого часто как «необходимое зло»), которая может иметь временное право совершать недемократические действия во имя поддержания демократии. Именно так рассматривается Ельцин, который пользовался почти безоговорочной поддержкой либерального движения, хотя его действия были иногда явно недемократичными, порою даже незаконными. Более того, показывает автор, некоторые из этих действий, например, роспуск Съезда народных депутатов и Верховного Совета в сентябре 1993 г., были инициированы некоторыми либеральными сподвижниками.

Конечно, Сове объясняет это мышление и эти действия российской либеральной интеллигенции, как страх перед «красно-коричневой угрозой». С другой стороны, автор указывает, что эволюция России к авторитарному режиму, со всеми вытекающими отсюда последствиями, включая создание и финансирование политических объединений или партий, лояльных власти, которые только создают впечатление демократического режима, была неизбежной.

В этом контексте упоминаются Польша и Литва, которые пережили подобный период, но пошли по иному пути. Первое упоминание о Польше (с. 214), затем другое, на этот раз и о Польше и о Литве (с. 224), казалось, предвещает перспективу сравнительного подхода. Но, к сожалению, дальше этого, автор в своей книге не идет. Сравнительный подход, я уверен, мог бы дать ответ или помог бы приблизиться к ответу на такие важные вопросы как: почему в других странах Восточной Европы (Польша, Литва и т.д.) демократическая система (со всей ее несовершенностью!) победила и почему этого не произошло в России; почему в других странах бывшего социалистического лагеря можно было создать систему, в которой партии действительно автономны и могут прийти к власти посредством реальных выборов³, а в России нет?

Еще одно маленькое замечание, которое я бы хотел сделать, связано с нижней хронологической рамкой книги – 1987 год. На мой взгляд, эту дату можно было обосновать четче.⁴

Почему, например, назначение «начиная с 1986 года», как отмечает сам автор (стр. 53), некоторых либералов на руководящие посты в таких важных советских СМИ как *Огонек*, *Знамя* или *Новый мир*, не может быть рассмотрено как «взлет» либеральной интеллигенции в Советской России?

Несмотря на это, я убежден, что книга Гийома Сове привлечет внимание тех, кто интересуется не только «Взлетом и падением либеральной интеллигенции в России», но и вообще «последними днями» Советского Союза и «первыми днями» современной России.

³ Конечно, о степени автономности этих партий и о реальных выборах можно дискутировать много, но всё же, нужно признать, разница между тем, что происходит, в этом плане, в упомянутых странах и в России очень большая.

⁴ Выбор верхнего хронологического предела совершенно ясен, он был определен принятием в декабре 1993 г. конституции («*Constitution super-présidentielle*»), которая, как отмечает автор (с. 12, 212-226), определила «быстрый упадок» российского либерального движения.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абдулаєв Кобілжон – доцент, Бухарський державний університет, Республіка Узбекистан

Акчебаш Альона – викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Бафаєв Мухиддін – викладач, Ташкентський державний педагогічний університет ім. Нізамі

Башли Маргарита – кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Берестецька Олена – викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Бойчев Іван – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Гелецький Іон – кандидат історичних наук, Кагульський державний університет «Богдан Петрическу Хаїдеу» (Республіка Молдова)

Гончарова Наталія – кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Градинар Ганна – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Дакі Маріанна – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Дроздов Віктор – кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Єрич Тетяна – кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Кольцун Наталія – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Кройтору Костін – кандидат історичних наук, Музей

«Кароль І», Браїла, Румунія

***Михайлов Олександр** – кандидат історичних наук,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

***Морошан Наталя** – кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

***Сафаралієв Бозор** – доктор педагогічних наук, професор,
Челябинський державний інститут культури, Росія*

***Стаматі Юріє** – Лаврентійський університет, Канада*

***Татаринов Іван** – кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

***Церковна Віра** – кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

***Цокур Ольга** – доктор педагогічних наук, професор, Одеський
національний університет ім. І.І. Мечникова*

***Юлдашева Маишура** – викладач, Бухарський державний
університет, Республіка Узбекистан*

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdullaev Kobljon – Associate Professor, Bukhara State University

Akchebash Alona – Lecturer, Izmail State University of Humanities

Bafayev Mukhiddin – Lecturer, Tashkent State Pedagogical University. Nizami

Bashly Margarita – Associate Professor, PhD of Historical Science, Izmail State University of Humanities

Berestetska Olena – Lecturer, Izmail State University of Humanities

Boychev Ivan – PhD of Pedagogical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Croitoru Kostin – PhD of Historical Science, Carol I Museum, Braila, Romania

Daki Marianna – Postgraduate student, Izmail State University of Humanities

Drozдов Victor – PhD of Historical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Geletsky Ion – PhD of Historical Science, Cahul State University «Bogdan Petricescu Hashdeu», Republic of Moldova

Goncharova Nataliia – PhD of Historical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Hradynar Hanna – Postgraduate student, Izmail State University of Humanities

Koltsun Natalia – PhD of Philological Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Mikhailov Alexander – PhD of Historical Science, Izmail State University of Humanities

Moroshan Natalia – PhD of Historical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Safaraliev Bozor – doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chelyabinsk State Institute of Culture

Stamati Yurie – Lawrence University, Canada

Tatarynov Ivan – PhD of Historical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Tserkovna Vira – PhD of Historical Science, Associate Professor, Izmail State University of Humanities

Tsokur Olga – Doctor of Pedagogical Science, Professor, Odessa I.I. Mechnykova National University

Yerych Tetiana – PhD of Historical Science, Izmail State University of Humanities

Yuldasheva Mashhura – Lecturer, Bukhara State University, Republic of Uzbekistan

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного гуманітарного університету**

Історичні науки
Збірник наукових праць

Українською, англійською, російською мовами

*Зважаючи на свободу наукової творчості,
редколегія приймає до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.
Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій.*

*Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.
У разі передруку посилання на «Науковий вісник Ізмаїльського державного
гуманітарного університету» обов'язкове.*

Відповідальні за переклад англійською: *Крюкова О.І., Слободяк С.І.*

Відповідальний за випуск: *Градинар Г.І.*
Верстка і дизайн: *Градинар Г.І., Кожухар Т.Р.*

Матеріали збірника розміщено на офіційному сайті ІДГУ за адресою: <http://idgu.edu.ua>

Підписано до друку 27.08.2020. Формат 60x90/8.
Ум. друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк. 12,1. Тираж 100 прим. Зам. № 541.

*Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208

Тел.: (04841) 4-82-42

E-mail: nauka_idgu@ukr.net